

ραδίκια ανάποδα

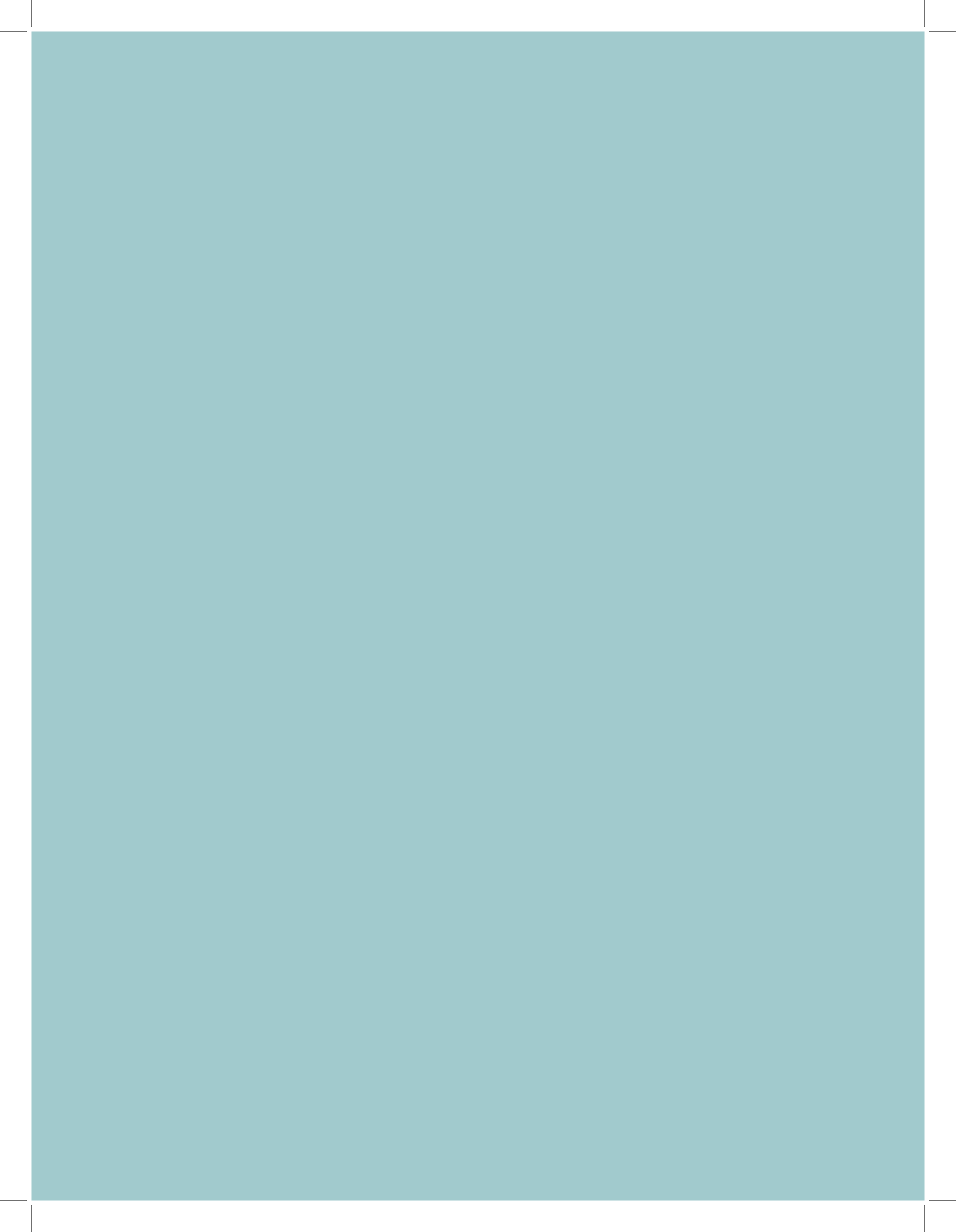
ΤΡΟΦΗ, ΤΑΦΗ ΚΑΙ ΑΣΤΙΚΕΣ ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΕΣ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ

biting the dust
FOOD AND BURIAL PRACTICES IN URBAN DEATH RITUALS

διπλωματική εργασία

Πετροχείλου Χρύσα
Χιονίδη Κατερίνα

επιβλέπων:
Κωστής Πανηγύρης

1. Ραδίκια

Αυτοφυή και βρώσιμα

Το παραδειγμα του μεσαιωνικού νεκροταφείου

Απόκρυψη

Το σώμα

Νεωτερικός θάνατος

Για ένα νέο τελετουργικό

2. Ελαιώνας

Ιστορικά

Εμπόδια, συνδέσεις: το φαράγγι

Το απόκοσμο/συλλογικό

3. Κολάζ

Οικόπεδο I

Οικόπεδο II

[ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ]

1.

Ραδίκια

Αυτοφυή και βρώσιμα

Αν τα κυπαρίσσια είναι τα κατεξοχήν δέντρα που με τις συστάδες τους στον ορίζοντα φέρνουν στο νου το νεκροταφείο, χαμηλά, στο έδαφός του, συνυπάρχει μια ποικιλία αυτοφυών λουλουδιών και αγριόχορτων· ένα από τα πιο συνηθισμένα αναμεσά τους είναι τα ραδίκια.

Όταν κάποιος βλέπει τα ραδίκια ανάποδα σημαίνει πως έχει πεθάνει και μάλιστα είναι κιόλας θαμμένος. Μια παροιμιακή έκφραση, παρούσα και στη σύγχρονη αργκό, που στην κυριολεξία της περιγράφει την κατάσταση του νεκρού που, όντας «κάτω απ' το χώμα», μέσα στο έδαφος (του νεκροταφείου), «κοιτάζει» τα ραδίκια από την ανάποδη, από κάτω κι όχι από ψηλά όπως όταν ζούσε, ή, σε άλλη εκδοχή της έκφρασης, βλέπει τις ρίζες απ' τα ραδίκια¹.

Υπάρχει ως δοξασία στην ύπαιθρο και κατόπιν ως αστικός θρύλος, η φήμη πως την εποχή που ο κόσμος βγαίνει να μαζέψει χόρτα, κάποιοι αναζητούν κρυφά τα ραδίκια στα νεκροταφεία. Συγκεκριμένα στην αστική εκδοχή, «ένοχα» λόγω προέλευσης είναι τα ραδίκια στις λαϊκές αγορές αφού σε αυτή την πρακτική του «ανιέρου» μαζέματος επιδίδονται θεωρητικά οι διάφοροι πωλητές των λαϊκών αγορών -και ειδικά οι Ρομά². Η επακόλουθη παραίνεση είναι λοιπόν να μην ξεγελιέται κανείς από το μέγεθος και την ευρωστία των ραδικιών στη λαϊκή και να τα αποφεύγει, γιατί ο λόγος που είναι μεγάλα είναι ότι «τρέφονται» από τους νεκρούς.

Η σκέψη του θαμμένου σώματος ξυπνά μια εικονοποιία αργής σήψης ενώ το νεκροταφείο είναι ένα μέρος από το οποίο αντανakλαστικά θα ήθελε κανείς να μείνει κατά το δυνατόν σε απόσταση. Πολλές φορές ακόμα και μια απλή αναφορά σε αυτό ακολουθείται από παραινήσεις για αλλαγή κουβέντας και διάφορες χειρονομίες που «ξορκίζουν το κακό». Η ιδέα λοιπόν της εγγύτητας που σημαίνει η βρώση ενός πράγματος το οποίο, όχι απλώς βρίσκεται κοντά στους νεκρούς, αλλά πιθανά τους ενσωματώνει, στην πιο ψύχραιμη περίπτωση προξενεί άβολα συναισθήματα,

1. Κι άλλες φράσεις συνδέουν τον φυτικό κόσμο με τον κόσμο των νεκρών όπως το *είναι στα θυμαράκια* και το *έχει πάει για κούμαρα* (απάντηση όταν κάποιος ψάχνει άνθρωπο που έχει πεθάνει). Στα αγγλικά βρίσκουμε το *push up daisies*, (σπρώχνει τις μαργαρίτες προς τα πάνω) μια αντίστοιχα γκροτέσκα έκφραση με αυτή των «ραδικιών»).

2. Οι Ρομά -συνήθεις αποδιοπομπαίοι τράγοι- πρωταγωνιστούν σε διάφορες αντίστοιχες ιστορίες, με πιο συναφή αυτή που τους θέλει να «κλέβουν τα λουλούδια από τα μνήματα» και να τα πουλάνε είτε σε ανυποψίαστους περαστικούς στο δρόμο, είτε σε νυχτερινά κέντρα διασκέδασης.

σαν κάτι να πηγαίνει λάθος, σαν να έχει διαταραχθεί κάποια άφατη τάξη, ενώ μάλλον συχνότερο είναι το αίσθημα μιας έντονης αποστροφής, ίσως και φόβου. Για άλλους οποιαδήποτε επαφή με τους νεκρούς είναι απλώς μακάβρια.

Η στάση αυτή όσο κι αν μοιάζει αναπόφευκτη, όσο κι αν είναι αναμενόμενη και πλήρως αφομοιωμένη σε ατομικό και κοινωνικό επίπεδο, είναι σχετικά πρόσφατη. Ο λόγος που δεν μπορεί κανείς εύκολα να φανταστεί μια άλλη σχέση με το νεκρό σώμα, τους χώρους ταφής και την ιδέα του θανάτου, πέρα από αυτό το μίγμα ανοίκειου, φόβου και αποστροφής, είναι, σύμφωνα με τον ιστορικό Φιλίπ Αριές (Philippe Aries), πως «η παραδοσιακή στάση απέναντι στον θάνατο [...] σήμερα έχει εξαλειφθεί από τα ήθη μας σε τέτοιο βαθμό που με κόπο μπορούμε [...] να την κατανοήσουμε. Η στάση, που θεωρεί τον θάνατο οικείο, κοντινό και συγχρόνως, τον ελαχιστοποιεί, τον απονευρώνει, είναι ριζικά αντίθετη προς τη δική μας όπου ο φόβος που προξενεί είναι τόσο μεγάλος, ώστε δεν τολμάμε ούτε το όνομά του να προφέρουμε» (Αριές 2009: 56).

Το παράδειγμα του μεσαιωνικού νεκροταφείου.

Ο θάνατος αυτός που ο Αριές ονομάζει «εξημερωμένο» εμφανίζεται στη Δύση περίπου τον 5ο αιώνα και διαρκεί μέχρι τα τέλη του 18ου³. Στο επίκεντρό του βρίσκεται η συνθήκη του μεσαιωνικού νεκροταφείου, το οποίο θα γίνει γι' αυτήν την περίοδο, ο πυρήνας της κοινωνικής ζωής. Ο τρόπος που το νεκροταφείο και μαζί οι νεκροί εισβάλλουν στο κέντρο των χωριών και των πόλεων, είναι μέσω της πρωτοχριστιανικής λατρείας των λειψάνων των μαρτύρων. Η πίστη πως η ταφή κοντά στα λείψανα καθαγίαζε τον νεκρό και του εξασφάλιζε μια θέση στον παράδεισο, αποδεικνύεται πολύ πιο δυνατή από τις επίμονες, επί χιλιετίες σχεδόν, απαγορεύσεις περί ταφής σε ιερό χώρο που διατύπωνε το επίσημο εκκλησιαστικό δίκαιο (ό.π.: 86-87). Συχνά, το δάπεδο στο εσωτερικό του ναού αποτελείται αποκλειστικά από ταφόπλακες, το ίδιο και οι τοίχοι. Οι άνθρωποι χτίζουν τους νεκρούς τους

3. Ο αρχαίος κόσμος, παρότι εξοικειωμένος με τον θάνατο σε επίπεδο νοοτροπίας, κρατάει τους νεκρούς εκτός πόλης -κατά μήκος της Ιεράς Οδού και του δημόσιου Σήματος στην Αθήνα, και στη Via Aria στη Ρώμη). Αυτό που φοβούνται από την άμεση γειτνίαση με τους νεκρούς είναι η επιστροφή τους και η διάταξη της καθημερινότητας των ζωντανών, και τους τους αποδίδουν τιμές με κτερίσματα και προσφορές για να τους κρατήσουν μακριά (ό.π.). Στη Ρώμη, ακόμη και στην πρωτοχριστιανική αρχαιότητα, η Δωδεκάδελτος απαγόρευε ρητά την ταφή αλλά και την καύση νεκρών εντός πόλης (ό.π.: 58). Ο Θεοδοσιανός Κώδικας επαναλαμβάνει την ίδια απαγόρευση για να διατηρηθεί η *sanctitas* των σπιτιών των κατοίκων.)

μέσα στις εκκλησίες που σε όλο τον Μεσαίωνα ανοικοδομούνται, με τις ταφές να συνεχίζονται στην αυλή της εκκλησίας όταν δεν υπάρχει άλλος χώρος (ό.π.:28). Από εκεί λοιπόν απορρέει το πιο καθοριστικό κομμάτι για την μετατροπή του χώρου ταφής σε επίκεντρο της ζωής, που είναι η έννοια του ασύλου η οποία μάλιστα λειτουργεί ανεξάρτητα από το αν συνεχίζονταν ή όχι οι ενταφιασμοί (ό.π. 104-105) συγκεκριμένα το *cimeterium*, δηλώνει εναλλάξιμα τον χώρο ταφής και το άσυλο, το καταφύγιο γύρω από την εκκλησία(ό.π 106)

Τη ζωή λοιπόν σε ένα μεσαιωνικό νεκροταφείο πρέπει να την φανταστούμε πληθνή, πολύβουη και οργιώδη. Οικήματα που ήδη κατοικούνταν από ιερείς, νοικιάζονταν σε λαϊκούς που ζητούσαν άσυλο, η παρουσία των οποίων εν τέλει σε πολλές περιπτώσεις μονιμοποιούνταν (Αριές 2009: 105-113). Όλη η ζωή της κοινότητας εκτυλισσόταν στο νεκροταφείο, εκεί γίνονταν τα πανηγύρια και κατέληγαν οι πομπές και οι λιτανείες, εκεί συνέβαιναν οι αναγγελίες των νέων νόμων και οι ανακοινώσεις των διάφορων αγοραπωλησιών και εκεί επιλύονταν οι πνευματικές και πρακτικές υποθέσεις. Ήταν δηλαδή ο βασικός χώρος συγκεντρώσεων και αγοράς, τόσο με την έννοια του *forum* όσο και με αυτή της καθαρά εμπορικής δραστηριότητας. Διάφορα έγγραφα ρυθμίζουν τα της κατασκευής δημόσιων φούρνων στα νεκροταφεία ή αναγνωρίζουν το δικαίωμα στους κατοίκους να έχουν εκεί καταστήματα, να πουλούν κρασί, μύρα και λευκά είδη, ανάμεσα σε πολλά άλλα. Στις στοές κάτω από τα *charniers* συγκεντρώνονταν βιβλιοπώλεις και ψιλικατζήδες (Ducange στο ό.π.)⁴ ενώ τα πιο απόμερα και φυτεμένα μονοπάτια του νεκροταφείου ήταν μέρος συνάντησης και γνωριμίας ζευγαριών, αλλά και πορνείας. Τα νεκροταφεία ήταν συχνά κακόφημα αφού άσυλο σ αυτά ζητούσαν διάφοροι κακοποιοί και ληστές, «λωποδύτες και κατεργάρηδες» που έβρισκαν «καταφύγιο τη νύχτα και κορόιδα την ημέρα»(ό.π.: 114).

Το μεσαιωνικό νεκροταφείο ανασύρει ένα φανταστικό ζωτικότητα, γιορτής, παιχνιδιού και συλλογικής χαράς, έτσι όπως αποκαλύπτεται και μέσα από τις απαγορεύσεις των εκκλησιαστικών Συνόδων. Σύμφωνα με τις Συνόδους του 1231 και του 1405 για παράδειγμα, «απαγορεύεται σε όλους ο χορός και οποιοδήποτε παιχνίδι στον χώρο του νεκροταφείου, επί ποινή αφορισμού, καθώς και τα πανηγύρια και τα διάφορα θεάματα που προσέφεραν οι μίμοι, οι ηθοποιοί οι μουσικοί, οι γε-

4. Charnier σήμαινε γενικώς το νεκροταφείο, αργότερα χρησιμοποιήθηκε για να δηλώσει συγκεκριμένα τα οστεοφυλάκια καθώς και τις στοές που τοποθετούνταν και εκτίθονταν τα οστά, ενώ κατόπιν αναφέρεται στον περίβολο της εκκλησίας (ό.π.: 91)

λωτοποιοί και οι ακροβάτες (ό.π.). Οι απαγορεύσεις αφορούν ακόμη την πώληση διαφόρων εμπορευμάτων όπως πουλερικά και ψάρια και την συγκέντρωση των θεριστών και των ψαράδων στα νεκροταφεία προς «ενοικίασιν». Αυτές οι απαγορεύσεις, αν και εν γένει αναποτελεσματικές, πέτυχαν σε κάποιες περιπτώσεις κατά τον 16ο αιώνα να απομακρυνθεί από την εκκλησιαστική ζώνη η έδρα του δικαστηρίου ή η αγορά, όμως «και τα δύο έμειναν δίπλα στο νεκροταφείο σαν να είχαν φύγει από κει παρά τη θέλησή τους» (ό.π.: 115)

Με φόντο όλη αυτή την υπερδραστηριότητα κάποιοι έρχονται στο νεκροταφείο για να θάψουν έναν νεκρό, να ανοίξουν έναν τάφο ή να ανασηκώσουν τα πτώματα που δεν είχαν ακόμα αποσυντεθεί στους κοινούς λάκκους. Το πένθος των πολύ κοντινών προσώπων του νεκρού ήταν, ή έπρεπε να φαίνεται, άγριο, με έντονα ξεσπάσματα απελπισίας γύρω από τη σωρό, και υπερβολικές χειρονομίες⁵, ενώ οι γύρω τους αναλάμβαναν ρόλο κατευναστικό. Αυτός ο θρήνος πάνω από το νεκρό σώμα που είναι βίαιος και υστερικός -σήμερα θα προκαλούσε περιφρόνηση και θα εκλαμβάνόταν ως σημάδι πολιτισμικής καθυστέρησης αφού η ενδεδειγμένη συμπεριφορά του πενθούντα σε κοινή θέα είναι η αυτοσυγκράτηση- αρκούσε, σύμφωνα με τον Αριές «για να εκτονώσουν τον πόνο και να κάνουν υποφερτό το γεγονός του αποχωρισμού» (ό.π.: 212-213). Το μεγάλο πένθος κρατούσε περίπου όσο η ολονυχτία, ή μέχρι την ταφή και σε κάθε περίπτωση όχι πιο πολύ από έναν μήνα. Επίσης σπανίως προτρέπονταν όσοι πενθούσαν σε απομόνωση (ό.π.).

Η στενή γειτνίαση με τους νεκρούς παρόλα αυτά δεν ήταν πάντα ευχάριστη: οι οσμές κάθε άλλο παρά απαρατήρητες περνούσαν και οι κοινοί λάκκοι έμεναν ανοιχτοί μέχρι να γεμίσουν. Παρόλα αυτά οι νεκροί δεν προκαλούσαν τρόμο ούτε αηδία, ήταν ένα συνηθισμένο και αδιάφορο θέαμα. Η εικόνα των νεκρών ανασυγκροτούνταν ως κάτι ξεχωριστό μόνο στις μεγάλες θρησκευτικές γιορτές που τελούνταν εκεί, στον ίδιο χώρο (ό.π. 215): βλέπουμε πως αυτό που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μακάβριο, ως βέβηλο ή ως ασέβεια, γινόταν αντιληπτό ως μια κοινότοπη συνθήκη που συνυπήρχε με το ιερό.

Ανάμεσα στον κυρίως ναό που (και συμβολικά) ανήκε στην επίσημη εκκλησία η

5. «Όταν ο Gauvain, αναγνώρισε το πτώμα του αδερφού του, «τα πόδια του λύγισαν, του έφυγε η ψυχή, έπεσε κάτω σαν πεθαμένος [...] έμεινε για πολλή ώρα έτσι. Στο τέλος σηκώθηκε, έτρεξε στον Gaheriet, τον έσφιξε, κι από το φιλί που του έδωσε, ένωσε τέτοιο πόνο που ξανάπεσε λιπόθυμος πάνω στον νεκρό» (ό.π.). Άλλες σκηνές θρήνου περιγράφουν τον Καρλομάγνο, στη θέα των σκοτωμένων συντρόφων του, να «λιποθυμά και πέφτει απ' το άλογο στη γη, κυλιέται στο χώμα, χτυπάει τις παλάμες του μεταξύ τους φωνάζοντας "δε θέλω πια να ζω"» (ό.π.: 214)

οποία επιδίωκε να επιβάλει το αυστηρό τυπικό της, και, στην υπόλοιπη επικράτεια, όπου ηγεμόνευε η εξουσία των διάφορων αρχόντων που προσπαθούσαν να επιβληθούν στις πόλεις και να παγιώσουν τη θέση τους, βρισκόταν αυτός ο ενδιάμεσος χώρος που οριζόταν από τον τοίχο της αυλής της εκκλησίας. Ένας χώρος δημόσιος και ουσιαστικά λαϊκός, χώρος για τους πολλούς και ταυτόχρονα για όσους δεν χωρούσαν αλλού, χώρος των ζωντανών αλλά και των νεκρών, ένας χώρος γέλιου, θρήνου και ανυπακοής.

Απόκρυψη

Ειδικά σε επίπεδο ηχητικό το πολύβουο νεκροταφείο του μεσαίωνα, είναι διαμετρικά αντίθετο με το σημερινό κοιμητήριο: Στις επισκέψεις στα διάφορα αστικά νεκροταφεία, αντιλαμβάνεται κανείς αμέσως πως κατεξοχήν στοιχείο που πρέπει να επιδεικνύει είναι η διακριτικότητα στη φωνή και στις κινήσεις. Σεβασμός σημαίνει δεδομένα ησυχία και η ομιλία οφείλει να ελαχιστοποιείται περίπου σε ψίθυρο. Οι ήχοι που ακούγονται είναι μόνο οι απολύτως απαραίτητοι για το λειτουργικό και το τελετουργικό κομμάτι των διαδικασιών ταφής (ψαλμοί, σκάψιμο, επιδιορθώσεις, φροντίδα μνημάτων από οικείους). Συχνά, σε νεκροταφεία όπως αυτά της Νέας Σμύρνης και του Παλαιού Φαλήρου που είναι χωροθετημένα στα προάστια, στα όρια των δήμων, ακούγονται επίσης κάποιοι μακρινοί ήχοι αυτοκινήτων και κατά τ' άλλα πουλιά, θροΐσματα, ο αέρας.

Στα τέλη του 18ου αιώνα λοιπόν, ο συγχρωτισμός με τους νεκρούς παύει να είναι ανεκτός. Σύμφωνα με μια εξήγηση, η αιτία είναι η επέκταση των πόλεων και η συνδεόμενη με αυτή θνητότητα κατά τον ύστερο 18ο αιώνα, έτσι που οι παραδοσιακές πρακτικές ταφής άρχισαν να εκλαμβάνονται ως προβληματικές. Οι σωροί δεν προλάβαιναν να αποσυντεθούν, οι νεκροθάφτες ξέθαβαν σάρκα σε κατάσταση αποσύνθεσης μαζί με τα κόκαλα (αυτό όμως δεν συνέβαινε και προηγουμένως; σ.σ) και εμφανίστηκαν επιπτώσεις στην υγεία όσων ζούσαν δίπλα στους αστικούς χώρους ταφής. Μερικώς ως απάντηση στα ζητήματα αυτά, στις πόλεις του 19ου αιώνα στη Δυτική Ευρώπη και τη Βόρεια Αμερική προκύπτει η μορφή και η χωροθέτηση του σύγχρονου νεκροταφείου (Rumble κ.ά. 2014). Οι νεκροί τοποθετούνται σε νέους, οριοθετημένους χώρους, στα αστικά περιχώρα. Σκοπός αυτών των νεκροταφείων ήταν επιπλέον να παρέχουν ένα ορατό *memento mori*, μια υπενθύμιση του θανά-

του, τόσο όταν τα έβλεπε κανείς από απόσταση όσο και όταν τα βίωνε ως έναν δημοφιλή προορισμό για απογευματινούς κυριακάτικους περιπάτους(ό.π.). Ενσωματώνονταν έτσι η συνειδητοποίηση της θνητότητας στη ζωή (Tarlow, 2000 στο ό.π.), με έναν τρόπο όμως «καθαρό» και απόμακρο: Τα φυσικά απομεινάρια των νεκρών διαχωρίζονταν από την καθημερινή ζωή, τοποθετημένα καθώς ήταν βαθιά κάτω από το έδαφος. (Warner στο ό.π.). Οι επικίνδυνοι νεκροί δεν μπορούσαν πλέον να μολύνουν τους ζωντανούς.

Στον ελληνικό χώρο κάτι τέτοιο -η βόλτα ή ο περίπατος στα νεκροταφεία- δεν αποτέλεσε μέρος της γενικής πρακτικής, αν και, όπως θα δούμε στη συνέχεια, ακολουθήθηκε το πρότυπο της απομάκρυνσης που εφαρμόστηκε στον υπόλοιπο Δυτικό κόσμο. Εξαίρεση ίσως αποτελεί το Πρώτο Νεκροταφείο Αθηνών που λειτουργεί κατά έναν τρόπο και ως μουσείο. Άνθρωποι περιπλανιούνται ανάμεσα στους τάφους αναζητώντας κάποιο επιτύμβιο έργο τέχνης (με πιο γνωστό την Κοιμωμένη του Γ. Χαλεπά) ή διαβάζουν καθισμένοι, όχι πολύ μακριά από την πύλη του νεκροταφείου.

Όπως διαβάζουμε στην μελέτη της Κουμαριανού Το Φαντασικό του θανάτου, λίγο πριν τα μέσα του 19ου αιώνα και μετά τη σύστασή του, το επίσημο ελληνικό κράτος με μια σειρά διαταγμάτων (βασιλικό διάταγμα (ΦΕΚ 17) 28ης Μαρτίου/5ης Μαΐου 1834), επιβάλλει τη σύσταση νεκροταφείων τα οποία εναπόκεινται στις αρμοδιότητες των νομαρχών και απαγορεύει τις ταφές εντός των εκκλησιών (Κουμαριανού 2008: 42). Το διάταγμα αυτό όριζε ότι «απαγορεύεται ο ενταφιασμός των νεκρών εις τας εκκλησίας και άλλα καταστήματα εις τα οποία εκκλησιάζονται προς λατρείαν του θεού οι οπαδοί οποιασδήποτε θρησκείας, ωσαύτως και η ταφή εντός των πόλεων, κωμοπόλεων και χωρίων» (ΦΕΚ 16,5 Μαΐου 1834), όπως ίσχυε μέχρι τότε, και παράλληλα προβλέπεται η κατασκευή νεκροταφείων «διά δημοτικής δαπάνης» (Κυριακίδου-Νέστορος στο ό.π.). Οι ταφές εντός των εκκλησιών ήταν διαδεδομένες και στον βυζαντινό και ορθόδοξο κόσμο. Σύμφωνα με την Κουμαριανού, «κάτω από την επίδραση των ιδεών του διαφωτισμού που κατακλύζουν το νεοσύστατο ελληνικό κράτος, εξασφαλίζεται ένας “τόπος αεριζόμενος”, προστατευμένος από τις πλημμύρες και σε εύλογη απόσταση από την κατοικημένη περιοχή, ώστε να τηρούνται οι κανόνες υγιεινής» (για το ζήτημα των ιδεών αυτών και ειδικά της υγιεινής βλ. ενότητα «νεωτερικός θάνατος» στο παρόν σ.σ). Η Κουμαριανού εξετάζει το νεκροταφείο στην Ελλάδα ως προς τις παραμέτρους της ανοικτότητάς του στην κοινότητα, της κεντρικότητάς του στον πολεοδομικό ιστό, την απόδοση ιερότητας στον ίδιο τον χώρο, καθώς και την διαφοροποίησή του από το περιβάλλον του. Έτσι λοιπόν πριν από τον 19ο αιώνα έχουμε νεκροταφεία ανοιχτά, κεντρικά, ιερά και όχι διαφοροποιημένα. Κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα περίπου το νεκροταφείο «κλείνει», υφίσταται χωροθετι-

κή αποκέντρωση, αποκτά διαφοροποιημένα χαρακτηριστικά (μεγάλο τοίχο γύρω του, διακριτά σύμβολα που το σημαίνουν ως τέτοιο) διατηρώντας παράλληλα τον ιερό του χαρακτήρα. Κατά τον 20ο αιώνα, διατηρεί τα χαρακτηριστικά του 19ου αιώνα, χάνει όμως τα ιδιαίτερα του εξωτερικά γνωρίσματα: εκεί που έχει βρεθεί περικυκλωμένο από το αστικό τοπίο, αφομοιώνεται σε επίπεδο μορφής εντός του, χάνει τα ιδιαίτερα εξωτερικά του γνωρίσματα μορφολογικά αλλά και τα διακριτικά του, (σύμβολα όπως ο σταυρός στην είσοδο). Η αρχιτεκτονική γλώσσα που χρησιμοποιούνταν για να τον εκφράσει ή να τον προσδιορίσει εκλείπει. (ό.π.: 41-49) και οι είσοδοι των νεκροταφείων συχνά δεν διαφέρουν (από άποψη υλικών ή συνθετικών αρχών) από την είσοδο ενός σταδίου ή μιας εξωτικής κατοικίας.⁶

Από το τέλος του 19ου αιώνα λοιπόν τα νεκροταφεία εντάσσονται στο πρόγραμμα αισθητικής απόκρυψης του θανάτου. «Ο λόγος δεν είναι μόνο η μόλυνση του αέρα αλλά πως οι ταφές και οι τάφοι στις πόλεις αποτελούν ένα ειδικό θέαμα. Γι' αυτό δεν αρκεί απλά να απομακρυνθεί το νεκροταφείο από την πόλη. Πρέπει επίσης να κρυφτεί πίσω από τοίχους και δέντρα, τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό του και ο θάνατος απομακρύνεται από τον οπτικό ορίζοντα των ανθρώπων και απωθείται στην άκρη του κοινωνικού χώρου (ό.π.: 44). Τα νεκροταφεία ωθούνται γενικά τα τελευταία χρόνια εκτός των ορίων πόλεως, στην περιφέρεια των δήμων -ένα τέτοιο παράδειγμα είναι και το νέο νεκροταφείο του Βόλου. Όσα νεκροταφεία είναι εντός πόλης, έχουν συχνά σχεδιάσει στα όρια κάποιου Δήμου αλλά, καθώς η πόλη επεκτείνεται προς πάσα κατεύθυνση, ένα νεκροταφείο μπορεί να καταλήξει πλήρως ενσωματωμένο εντός της καταλαμβάνοντας τον κεντρικό ζωτικό χώρο ανάμεσα σε 2 ή 3 δήμους (ό.π.: 51-53).

Ο νεωτερικός θάνατος

Όπως προκύπτει από τη σχετική συζήτηση, η αιτία της χαοτικής διαφοράς που εντοπίζεται ανάμεσα στο μεσαιωνικό και το σύγχρονο νεκροταφείο -στην κοινωνική και τη χωρική του διάσταση- είναι αποτέλεσμα πρωτίστως μιας συνολικής αλλαγής οπτικής απέναντι στον θάνατο και απέχει από το να είναι απλώς η απάντηση σε ένα (πρακτικό) ζήτημα υγιεινής και αλλαγής του δημογραφικού

6. Τέτοια είναι η περίπτωση του νεκροταφείου του Σχιστού, που βρίσκεται εκτός πολεοδομικού ιστού και η είσοδός του δεν φέρει κανένα διακριτικό, δηλωτικό της χρήσης του, αλλά και το 3^ο Νεκροταφείο Αθηνών, το μεγαλύτερο νεκροταφείο στα Βαλκάνια που περιβάλλεται απλώς από έναν σχετικά ψηλό ασβεστωμένο τοίχο, παρόμοιο διπλανών του κατοικιών.

μοντέλου. Αυτή η αλλαγή οπτικής εντάσσεται στο νέο πλέγμα νοοτροπιών που από τον 16ο αιώνα και μετά αρχίζουν να συγκροτούν αυτό που ονομάζουμε νεωτερικότητα. Η ιδεολογική σχέση της νεωτερικότητας με την υγιεινή αλλά και την περίκλειση και απώθηση των τμημάτων της πραγματικότητας που θεωρεί μιαρά (ανθρώπους και πράγματα) έχει αναλυθεί από μια πληθώρα οπτικών, όπως αυτές του Φουκώ, του Αγκάμπεν, του Μπάουμαν και άλλων. Ταυτόχρονα, η κίνηση της νεωτερικότητας έχει σκιαγραφηθεί ως «η απομάγευση του κόσμου», το ξεγύμνωμά του δηλαδή από ό,τι συγκροτούσε το μυθολογικό του υπόβαθρο και ο συνεπακόλουθος εξοβελισμός του ανθρώπου από το κέντρο του κλειστού και πλήρους σε νόημα κόσμου σε ένα άπειρο σύμπαν (ενδεικτικά Alexander Koyre, Hannah Arendt.) «Ο δικός μας θάνατος γεννήθηκε πραγματικά τον 16ο αιώνα», λέει ο ο Μπωντριγιάρ: «Έχασε το δρεπάνι και το ρολόι του, έχασε τους Ιππότες της αποκάλυψης, και τα γκροτέσκα μακάβρια δρώμενα του Μεσαίωνα» (Baudrillard 2008: 103).). Η αίσθηση μηδαμινότητας και αποκοπής από τον υπόλοιπο κόσμο και τη γη προέκυψε από «την ρήξη της συμπαθητικής, πραξιακής σχέσης που διατηρούσε [ο άνθρωπος] μαζί τους χάρη σε ένα περίπλοκο σύστημα μεσολαβήσεων, εργαλείων, συμβόλων, τελετών και φαντασιακών σημασιών» (Λιερός 2020:183). Σημαντικό μέρος αυτών των μεσολαβήσεων ήταν οι τελετουργίες συνάντησης και οι ανταλλαγές των ζωντανών με τους νεκρούς, στον πυρήνα της λαϊκής θρησκευτικότητας και συχνά σε σύγκρουση με την επίσημη εκκλησία (ό.π.). Αυτό δηλαδή που εντοπίζει και ο Μπωντριγιάρ στο έργο του «Η συμβολική ανταλλαγή και ο θάνατος»: την κατάλυση των συμβολικών μορφών ανταλλαγής που αποτελούν σημεία επαφής των ζωντανών με τους νεκρούς, συλλογικοποιούν το θάνατο και ταυτόχρονα εμπεριέχουν και εκφράζουν κοινωνικά νοήματα των καταπιεσμένων. «Πριν από αυτή την καμπή του 16ου αιώνα, η θεώρηση και η εικονογραφία του θανάτου τον Μεσαίωνα είναι ακόμα φολκλορικές και χαρωπές. Υπάρχει ένα συλλογικό θέατρο του θανάτου, ο θάνατος δεν είναι καταχωνιασμένα στην ατομική συνείδηση (και αργότερα στο ασυνείδητο). Τον 15ο αιώνα ο θάνατος εξακολουθεί να τροφοδοτεί τη μεγάλη μεσσιανική και εξωτική γιορτή, το Χορό του Θανάτου: βασιλείς, επίσκοποι, πρίγκιπες, αστοί χωρικοί -όλοι είναι ίσοι μπροστά στο θάνατο, αψηφώντας την ανυψωτική τάξη της γέννησης, του πλούτου και της εξουσίας. Τελευταία μεγάλη στιγμή όπου ο θάνατος εμφανίστηκε ως επιθετικός μύθος, ως συλλογική ομιλία.»(ό.π.: 102).

Υπό την επίδραση της αλλαγής παραδείγματος (paradigm shift, όπως ορίζεται από τον Thomas Kuhn), μια σειρά δίπολων που προϋπήρχαν σε διαφορετικές φάσεις της Δυτικής σκέψης, επανασυστήνονται σε ένα διαφορετικό πιο «σκληρό» πλαίσιο: μεταμορφώνονται πλέον σε μεγάλες οντολογικές διαιρέσεις, με σαφή ιεραρχικό χαρακτήρα ανάμεσα στα δύο μέρη, όπως τα δίπολα φύση/άνθρωπος, συνείδηση/ λόγος, άντρας/ γυναίκα, σώμα/πνεύμα. Το τελευταίο φαίνεται να έχει

έναν ειδικό ρόλο στις μετέπειτα πρακτικές διαχείρισης του θανάτου. Επειδή εκεί που επικεντρώνεται σχολαστικά η νεωτερική μέριμνα για τον θάνατο είναι, όπως είδαμε μέχρι τώρα, στην αποφυγή της επαφής με το σώμα του νεκρού, την διατήρηση της απόστασης από το πτώμα. Τι συμβαίνει με το σώμα κατά την μετάβαση στη νεωτερικότητα;

Το σώμα

«Δεν είμαι αυτό το σώμα», δηλώνει emphaticά ο Καρτέσιος στους Στοχασμούς του (Federici 2014: 210).

Σύμφωνα με τη μηχανοκρατική φιλοσοφία και τον καρτεσιανισμό που γίνεται ο πιο επιδραστικός τρόπος κατανόησης του κόσμου έκτοτε (ό.π.), ο άνθρωπος διαχωρίζεται σε σώμα και πνεύμα και το σώμα παύει να θεωρείται πλέον «εαυτός»⁷.

Το ίδιο το φυσικό σώμα χωρίζεται σε σκεπτόμενο κεφάλι και σώμα μηχανή. Η νέα θεώρηση αφενός το απεχθάνεται, αφετέρου το θέλει χρήσιμο μόνο όταν ελέγχεται από τη διάνοια· επειδή το σώμα είναι ταυτόχρονα το μέσο για την εργασία αλλά και αυτό που αντιστέκεται στον κόπο και καταβάλλεται από κούραση, κύριος στόχος της σκέψης είναι να κυριαρχήσει πάνω του και να το πειθαρχήσει (Federici 2014: 205-207). Το σώμα γίνεται αντιληπτό ως μια συλλογή από μέλη, συνάρθρωση μηχανικών στοιχείων, ένα Αυτόματον ανίκανο να αισθανθεί από μόνο του, όπως λέει ο Τόμας Χομπς στον «Λεβιάθαν». Το σώμα θεωρείται ένα αναγκαίο κακό, που κρατάει το πνεύμα φυλακισμένο:

«ω ποιος θα ελευθερώσει ποιος

Απ' το μπουντρούμι μια ψυχή

7. Σύμφωνα με τον Καρτέσιο, κάθε τι που έχει υπόσταση μπορεί να αποτελείται από 2 μόνο ουσίες, το πνεύμα, δηλαδή την ουσία που χαρακτηρίζεται από την ενέργεια της σκέψης, και την ύλη, την ουσία που χαρακτηρίζεται από την έκταση. *Res cogitans* και *Res extensa*, ορισμένα με τέτοιο τρόπο που να διαχωρίζονται απόλυτα (Westfall 1993: 44). Ο ίδιος, σε διαμάχη του με τον φυσιολόγο Γουίλιαμ Χάρβεϊ, προσπάθησε να αποδείξει ότι το σώμα -δηλαδή το μέρος του ανθρώπου που αποτελείται από ύλη- ήταν μια μηχανή και οι λειτουργίες του, ακόμη και οι αναπαραγωγικές, ήταν η φυσική συνέπεια της διαταξης των οργάνων όπως ακριβώς συμβαίνει με τις κινήσεις του ρολογιού.

υποδουλωμένη πολλαπλώς;

Τα κόκαλα-δεσμά τηνέ κρατούν περδικλωμένη
στα πόδια αμπάρες και στα χέρια χειροπέδες της περνούν
Από το μάτι της τυφλή εδωνά κι εκεί
από το βούισμα του αυτιού κουφή.
Από αλυσίδα την ψυχή πώς τη κρεμούν
που από νεύρα φλέβες κι αρτηρίες είναι φτιαγμένη»

Άντριου Μάρβελ, *Διάλογος μεταξύ ψυχής και σώματος* (ό.π.: 212)

Το σώμα περιγράφεται επίσης γεμάτο βρωμιά και αηδείς εκκρίσεις, οι λειτουργίες του φέρνουν τον άνθρωπο αντιμέτωπο με την «ζωικότητά» του και τον εξομοιώνουν με τα υπόλοιπα ζώα: «Χαρακτηριστική είναι η εμμονή της εποχής με τα περιτώματα, μια σχέση μίσους-πάθους, αφού μελετώνταν από την ιατρική με σκοπό να εξαχθούν συμπεράσματα σε σχέση με τις αρετές και τα ελαττώματα του ατόμου, ενώ για τους Πουριτανούς έγιναν φανερή απόδειξη της διαφθοράς της ανθρωπίνης φύσης. Εξ ου και η χορήγηση καθαρκτικών, εμετικών σκευασμάτων και κλυσμάτων στα παιδιά και τους δαιμονισμένους» (ό.π.: 213)

Οι μη παραγωγικές του όψεις προκαλούν αποστροφή, η μηχανή του σώματος πρέπει να αποκαθαρθεί από κάθε στοιχείο που διακόπτει τη δραστηριότητα της και δημιουργεί νεκρό χρόνο. Για τις μεσαίες και ανώτερες τάξεις, εμφανίζονται νέα κανονιστικά πλαίσια, όπως η χρήση μαχαιροπήρουνων, η ντροπή για τη γύμνια, οι καλοί τρόποι για το πώς πρέπει να εκφέρεται η ομιλία, πώς πρέπει κανείς να περπατά, να φτερνίζεται να συμπεριφέρεται στο τραπέζι (Elias, παρατίθεται στο Federici 2014: 213-4).

Το σώμα γίνεται αντικείμενο μελέτης της ανατομίας η οποία αναβιώνει εκείνη την περίοδο. Σε πλήρη εναρμόνιση με τις ιδέες του Καρτέσιου, ο Ανατόμος αντιλαμβάνεται το σώμα ως εργοστάσιο. Το 1593, Ο Ανδρέας Βεσάλιος (Andreas Vesalius) δίνει στο έργο του «για την ανατομική δραστηριότητα, τον τίτλο «De Humanis Corporis Fabrica». Στον λόγο και την πρακτική της ανατομίας και της μηχανιστικής φιλοσοφίας το σώμα «υποτιμάται βάνανυσ». «Το “θέατρο” της ανατομίας, το ανα-

τομικό τραπέζι, αποκαλύπτει στο κοινό ένα σώμα αποϊεροποιημένο, απαγλαϊσμένο, που μόνο για λόγους αρχής μπορεί να θεωρηθεί ο οίκος της ψυχής, αφού στην πραγματικότητα το αντιμετωπίζουν ως πραγματικότητα ξεχωριστή (Galzigna 1978: 163-164) [...] Το σώμα συλλαμβάνεται ως αδρανής ύλη, διαχωρισμένο εντελώς από κάθε ανθρώπινη ιδιότητα: το σώμα δεν γνωρίζει, δεν επιθυμεί, δεν αισθάνεται»⁸

Τούτη η μηχανή, λέει ο Καρτέσιος στην Πραγματεία του «δεν είναι παρά ένα αυτόματον και για τον θάνατό του δεν πρέπει να θρηνεί κανείς παραπάνω από ότι για το σπάσιμο ενός εργαλείου». Μετά τον βιολογικό θάνατο, το σώμα γίνεται πεδίο μάχης: Μέχρι και τον πρώιμο 18ο αιώνα, όταν γινόταν μια εκτέλεση, οι κοντινοί άνθρωποι του καταδικασμένου προσπαθούσαν πάση θυσία να εμποδίσουν τους χειρουργούς να πάρουν το πτώμα για ανατομικές έρευνες (Linebaugh στο Federicci 2014: 196). Η μαγική αντίληψη για το σώμα που επιβίωνε ακόμη στα λαϊκά στρώματα, το ήθελε να συνεχίζει να ζει μετά θάνατον και να αποκτά επιπλέον δυνάμεις, ενώ το άγγιγμά του θεωρούνταν θεραπευτικό, με αποτέλεσμα να συρρέουν γύρω από τα ικρίωματα πλήθη αρρώστων. Πίστευαν ακόμη ότι ο νεκρός είχε την ικανότητα να επιστρέψει και να πάρει την τελευταία του εκδίκηση από τους ζωντανούς -και πιθανόν τους εκτελεστές του. Έτσι η ανατομή του σώματος ήταν μια δεύτερη βεβήλωση, ένας θάνατος σημαντικός όσο και ο πρώτος, και οι ίδιοι οι καταδικασμένοι περνούσαν τις τελευταίες τους μέρες προσπαθώντας να εξασφαλίσουν ότι το σώμα τους δεν θα καταλήξει στο ανατομικό τραπέζι (ό.π.).

Στη βάση του ικρίωματος λοιπόν έχουμε μια σύγκρουση, τόσο φυσική όσο και αντιλήψεων, μάχη δύο αντιτιθέμενων επενδύσεων σε αυτό. Από τη μία, τη σύλληψη ενός σώματος/πτώματος που όχι μόνο δεν προκαλεί αποστροφή, όχι μόνο δεν θεωρείται σάπιο ή ξένο αλλά που διατηρεί μια ενεργητική ζωτικότητα ακόμη και μετά θάνατον. Από την άλλη, το σώμα εμφανίζεται αποστραγγισμένο από ζωή κι όταν ακόμη είναι ζωντανό, αφού αντιμετωπίζεται ως μια μηχανή, και ταυτόχρονα ως κάτι το μικρό και απεχθές.

Έτσι λοιπόν, επιστρέφοντας στις διατυπώσεις του Μπωντριγιάρ, ο ίδιος μιλάει για την ιατρική ως «κατ' ουσίαν Ιατρική του πτώματος» και για ένα φυσικό θάνα-

8. Το σώμα δεν είναι παρά «μια συλλογή από μέλη», ισχυρίζεται ο Καρτέσιος στον Λόγο περί της μεθόδου του 1634. Τον Καρτέσιο απηχεί και ο Νικολά Μαλμπράνς στους Διαλόγους για τη μεταφυσική και τη θρησκεία (1688), όπου εγείρει το ερώτημα «σκέφτεται το σώμα;» για να απαντήσει ευθύς: «Αναμφίβολα όχι, αφού όλες οι μεταβολές αυτής της εκτατής ύλης συνίστανται μόνο σε ορισμένες σχέσεις απόστασης] ενώ ταυτόχρονα τίθεται στο επίκεντρο τους ενδιαφέροντος ώστε να μελετηθούν οι ιδιότητές του, να γίνουν κατανοητές και ταξινομήσιμες. Σκοπός, σύμφωνα με τη Federicci είναι να "υπαχθεί σε μια εργασιακή διαδικασία η οποία όλο και περισσότερο επαφιόταν σε συμπεριφορές ομοιόμορφες και προβλέψιμες".

το που, ρυθμιζόμενος από την ιατρική επιστήμη, γίνεται «κενός συμβολικού περιεχομένου» (Baudrillard στο Μακρυνιώτη (επιμ) 2008: 100).

Από τον 18ο αιώνα και μετά, σε αυτό που ο Novelle -στο έργο του ο Θάνατος και η Δύση- ονομάζει «νεωτερική εξημέρωση του θανάτου», προϋποτίθεται η απόκρυψη του νεκρού σώματος. Τις διάφορες στρατηγικές χωροθετικής απώθησης των χώρων ταφής που είδαμε προηγουμένως, τις συμπληρώνει η «περίφραξη» της σωρού. Ο Novelle αναφέρεται στο νεκρό σώμα ως εγκιβωτισμένο, κρυμμένο, ντυμένο σώμα, καθώς το σάβανο αντικαθίσταται από τα «καλά ρούχα» του νεκρού και την τοποθέτησή του εντός του φέρετρου: «κλείνουν τους νεκρούς σε καλά σφραγισμένα φέρετρα και συχνά, αντί να τους επιστρέψουν στη γη τους αποσπούν ζηλόφθονα από τον βιολογικό κύκλο μέσω ερμητικά κλεισμένων οικογενειακών τάφων.»(Novelle 2000: 110-111) Θα μπορούσαμε να δούμε ως τέλος και αποκορύφωση αυτής της πορείας εξαφάνισης του νεκρού σώματος την αποτέφρωση. «Καθαρός» τρόπος διαχείρισης της σωρού και απαλλαγμένος από το φαντασιακό του «φαγώματος από τα σκουλήκια». Το σώμα, το φθαρτό τμήμα του καρτεσιανού διπόλου σώμα/πνεύμα, εξαυλώνεται με την καύση, σε μια διαδικασία που συμβαίνει άπαξ (χωρίς να περνάει κανείς από την επίπονη φάση της εκταφής, των αποφάσεων που σχετίζονται με την κατοπινή διαχείριση των οστών κ.λπ.) και αυτό που μένει μετά τον διασκορπισμό της τέφρας είναι, κατά κάποιο τρόπο, η προσωπικότητα-ψυχή, καθαρή στην φωτογραφική και ψηφιακή της αποτύπωση. Ακόμη, εκτός από απο-σωματοποίηση, η καύση συνιστά και μια απεδαφικοποίηση αφού δεν υπάρχει αναλογικός/φυσικός τόπος να επισκεφθεί κανείς μετά.

Έτσι λοιπόν υπό το πρίσμα αναλύσεων όπως αυτών των Novelle, Μπωντριγιάρ αλλά και Αριές, η αυξανόμενη ορθολογική, ιατρική, εκκοσμηκευμένη και γραφειοκρατική προσέγγιση του θανάτου σε συνδυασμό με την προσωπική φύση της απώλειας και την ιδιωτικότητα του πένθους συγκροτούν ένα θάνατο ορθολογικοποιημένο αλλά όχι πλέον δαμασμένο, που από περιεχόμενο μύθων και αφηγήσεων μετασχηματίζεται σε θέμα ταμπού, και από δοκιμασία της κοινότητας σε ατομικό δράμα εκτυλισσόμενο στο σύγχρονο γηροκομείο και το σύγχρονο νοσοκομείο (έχουμε το κρεβάτι της εντατικής σε αντιδιαστολή με το νεκροκρέβατο στο σπίτι). Τα χαρακτηριστικά που παίρνει ο ατομικός θάνατος συμπληρώνουν αυτή την εικόνα και περιλαμβάνουν μια σειρά μεταμορφώσεων στις επιθυμίες και τις αντιλήψεις⁹. Ίσως η πιο ενδιαφέρουσα και ταυτόχρονα χαρακτηριστική μεταμόρ-

9. Για παράδειγμα αυτό που ίσχυε στην μεσαιωνική χριστιανική Ευρώπη, αλλά και στη Βυζαντινή Ανατολή, ήταν ότι ο ωραίος θάνατος, είναι ο αναμενόμενος, αυτός για τον οποίο μπορεί κανείς να προετοιμαστεί, αποχαιρετώντας, κάνοντας απολογισμό, κλείνοντας τις υποθέσεις του. Αντίθετα ως προτιμητέος θάνατος σήμερα, όπως έχει προκύψει δημοσκοπικά,

φωση του σύγχρονου θανάτου στην ατομική συνείδηση είναι το πέρασμα από τον «θάνατο-δήμιο», τον τελικό αναπόφευκτο θάνατο, στον «θάνατο-δεσμοφύλακα», τον εν δυνάμει ελέγξιμο και γι' αυτό πανταχού παρόντα θάνατο, έτσι όπως το διατυπώνει ο Μπάουμαν. Σύμφωνα με τον Μπάουμαν η ασθένεια είναι «η μοναδική αν και τρομακτική μεταμπίεση υπό την οποία επιτρέπεται στον θάνατο να στοιχειώνει την καθημερινή ζωή» (Bauman στο Μακρυγιάννη (επιμ.) 2008: 146). Η τεχνική με την οποία η νεωτερικότητα κρατάει την ασθένεια μακριά είναι μέσω της υγιεινής: κάθε λογικός σύγχρονος άνθρωπος θα πρέπει να απέχει από «βρόμικα μέρη» και «αηδείς ουσίες».

Οι ουσίες που απομακρύνονται μέσω επιχειρήσεων διαχωρισμού συνιστούν βρομιά, και οφείλουν να ρίχνονται σε απομονωμένους, στενά φυλασσόμενους χώρους με τη μορφή γκέτο ή νεκροταφείου, ή ακόμα προτιμότερο να καταστρέφονται εντελώς σε εγκαταστάσεις επεξεργασίας ακαθαρσιών και αποβλήτων[...] Η βρομιά, “η βρομιά που βλέπετε και η βρομιά που δεν βλέπετε” (όπως σπεύδουν να υπενθυμίσουν στην πελατεία τους οι διαφημιστές, πάντα πρόθυμοι να ξύσουν την πληγή των ανθρώπινων φόβων), τα βακτήρια, οι ιοί οι σηπτικές και ως εκ τούτου ασφαλώς τοξικές ουσίες (επισήμανση δική μας, βλ. ενότητα ταδε), όλες προκαλούν έντονο φόβο και αηδία (αυτή τη συναισθηματική απόρροια της επιθυμίας να δημιουργηθεί και να διατηρηθεί απόσταση ανάμεσα σε μας και στο ενοχλητικό αντικείμενο), αποτελώντας ταυτόχρονα και οι ίδιες διεξόδους-υποκατάστατα για τον μεγάλο μεταφυσικό τρόπο της θνητότητας. Τέτοια ανορθολογικά συναισθήματα, καθώς και οι πρακτικές που πυροδοτούν είναι, πάλι, η άλλη πλευρά του νεωτερικού εξορθολογισμού του θανάτου (σκεφτόμαστε εδώ ξανά τα ραδίκια στις λαϊκές αλλά και την καύση νεκρών, σ.σ.). (ό.π. 147)

Ταυτόχρονα ο λογικός άνθρωπος θα πρέπει να αποφεύγει οποιαδήποτε δραστηριότητα θα μπορούσε να μπει εμπόδιο στην επιμήκυνση της ζωής του. Έχοντας συνείδηση της υγιεινής, ενός «υγιεινού τρόπου ζωής», οφείλει επιπλέον να προάγει στην καθημερινότητά του δραστηριότητες κατάλληλες για τη σωματική του ευρωστία, όπως το να γυμνάζεται, να προσέχει τη διατροφή του, να διατηρεί τον έλεγχο της υγείας του. Η ολική ακύρωση του θανάτου δεν μπορεί να αναχθεί σε ρεαλιστικό στόχο της ζωής, η υγεία μπορεί όμως. Όλα αυτά καθιστούν την ασθένεια-καταρχήν, αλλά κατόπιν και τον φυσικό θάνατο- προσωπική αποτυχία, αφού ο θάνατος δεν είναι, πλέον, ένας, τελικός και αναπόφευκτος αλλά έχει κατακερματιστεί σε πολλές μικρές αιτίες θανάτου οι οποίες φαίνεται ότι με υπευθυνότητα και

είναι εν γένει ο ξαφνικός θάνατος, ακόμη κι αν είναι βίαιος, παρά ένας θάνατος που «τον βλέπει κανείς να έρχεται» ή ο μοναχικός, αργός θάνατος στο γηροκομείο (Λιερός στο Δαρούσος κ.ά. (επιμ.) 2020: 188).

τη βοήθεια της ιατρικής μπορούν να εντοπιστούν και να αποφευχθούν- και πράγματι οι γιατροί που στέκονται ανάμεσα σε μας και το τέλος μας, αρκετά συχνά νικούν. Κανείς όμως δεν φαίνεται να πεθαίνει απλώς από θάνατο σήμερα, στο πιστοποιητικό θανάτου υπάρχει πάντα κάποιο αίτιο θανάτου και αυτό δεν είναι ποτέ τα «γηρατειά», ενώ πολλές φορές υπονοείται πως ίσως η φυσική φθορά και το τέλος δεν είναι εντελώς αναπόδραστα. Ο θάνατος εμφανίζεται οριακά ως προσωπική αποτυχία και ο βαθμός της ενοχής για μια ασθένεια (θανατηφόρα ή μη) αυξάνεται κατακόρυφα και μόνο στην υπόνοια ότι συνυπεύθυνη γι' αυτή μπορεί να είναι κάποια συμπεριφορά ή επιλογή του ατόμου. Ο ανεξήγητος θάνατος από την άλλη, ο θάνατος «αγνώστων αιτίων» μοιάζει ύποπτος, αποτελεί μια άβολη συνθήκη.

«Το μεγάλο κουφάρι της θνητότητας» λέει ο Μπάουμαν έχει τεμαχιστεί [...] σε λεπτές φέτες επίφοβων αλλά ιάσιμων (ή εν δυνάμει ιάσιμων) παθήσεων [...]. Ο θάνατος τώρα δεν επέρχεται στο τέλος της ζωής· βρίσκεται εκεί εξαρχής [...] απαγορεύοντας ακόμη και μια στιγμιαία χαλάρωση της επαγρύπνησης. Ο θάνατος παρακολουθεί (και πρέπει να παρακολουθείται) ενόσω δουλεύουμε, τρώμε ερωτευόμαστε, ξεκουραζόμαστε. [...] ακριβώς επειδή ο θάνατος έχει διαπλαστεί ως “ιάσιμη ασθένεια” μεταμορφώνεται από έσχατος αλλά μακρινός ορίζοντας της ζωής στον καθημερινό της εφιάλτη” (ό.π. 143)

Πέρα από αυτή τη δυσοίωση κουλτούρα του θανάτου μέσω της οποίας η σκέψη του παραμένει διαρκώς ενεργή στη ζωή του σύγχρονου δυτικού υποκειμένου, και παρά την απώθηση και την αποσιώπηση που αναπτύχθηκε γύρω από το νεκρό σώμα, ο θάνατος δεν εκλείπει ως θεματολογία από τη δημόσια σφαίρα της σύγχρονης Δύσης. Κατά πρώτον είναι ενταγμένος από την αρχή του 20ου αιώνα στα ερευνητικά ενδιαφέροντα ενός φάσματος πειθαρχειών και γνωστικών κλάδων, όπως η φιλοσοφία (ενδεικτικά Σοπενχάουερ, Χάιντεγκερ, Νίτσε), η ψυχανάλυση (Φρόιντ), η κοινωνική ανθρωπολογία (Arnold Van Gennep) που επεξεργάζονται τον θάνατο θεωρητικά. Η δημογραφία, η στατιστική, η ανατομία και η παθολογία εισάγουν νέους λόγους και πρακτικές γύρω απ' τον θάνατο και παράγουν νέα δεδομένα προς ταξινόμηση. Αυτή η δημόσια παρουσία του θανάτου, σε συνέχεια της ματιάς και της πρακτικής του ανατόμου πάνω στο σώμα-μηχανή, συμβαίνει κυρίως στα πλαίσια μιας «ορθολογικής, ιατρικής, εκκοσμηκευμένης και γραφειοκρατικής προσέγγισής του» (Walter στο Μακρυνιώτη (επιμ.) 2008: 19).

Οι όψεις του θανάτου καταλαμβάνουν κεντρική θέση στη λογοτεχνία και την τέχνη (εξπρεσιονισμός, σουρεαλισμός), αλλά και στη σύγχρονη μαζική κουλτούρα εκεί όπου οι φόβοι εκτονώνονται στην εικονοπλασία του splatter, του gore, του θρίλερ και άλλων ειδών που εμφανίζονται στον κινηματογράφο, τα κόμικ, και τα videogames· είναι αυτό που ο Geoffrey Gorer ονομάζει πορνογραφία του (βίαιου)

θανάτου που βρίσκεται στον αντίποδα της σεμνοτυφίας και του ταμπού για τον φυσικό θάνατο (Gore στο Μακρυνιώτη (επιμ.) 2008: 73-81).

Καμία από αυτές τις δημόσιες κατηγορίες δεν μπορεί να θεωρηθεί το αντίστοιχο μιας τελετουργίας, δεν υποκαθιστά δηλαδή την λειτουργία της συμφιλώσης των ζωντανών με τους νεκρούς, την απόδοση κάποιου νοήματος στην βιωμένη απώλεια που είναι ο θάνατος, την παρηγοριά των οικείων, τη διαδικασία του πένθους. Παρόλα αυτά (ή και εξαιτίας τους), μια πληθώρα δημοσιευμάτων από τις αρχές της δεκαετίας του 1960 αναζωπυρώνει τη συζήτηση από μια νέα σκοπιά. Το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στην διαχείριση της πορείας προς το τέλος, ετοιμοθάνατων ασθενών ή ατόμων που πάσχουν από εκφυλιστικές νόσους, και την άρση της σιωπής αναφορικά με την επίγνωση του επικείμενου θανάτου τους (που βιώνεται πρώτα ως κοινωνικός θάνατος) (Μακρυνιώτη 2008). Η ανακούφιση του πόνου σε διάφορες τερματικές ασθένειες, η προσπάθεια για εξασφάλιση της αυτοδιάθεσης και της αξιοπρέπειας ως ανάκτηση του ελέγχου στο σώμα και στην διαδικασία του θνήσκειν, το δικαίωμα να εισακούγεται ο ασθενής ως αντίδοτο στην αυθεντία του θεράποντος ιατρού, και τέλος το δικαίωμα στην ευθανασία, συμπληρώνουν την εικόνα αυτής της δημόσιας ατζέντας που αγγίζει το θέμα του θανάτου όχι από την πλευρά του πενθούντα αλλά από την πλέον προσωπική πλευρά, αυτή του άμεσα ενδιαφερόμενου υποκειμένου, έτσι που ο θάνατος στην ατομική του διάσταση εισάγεται στη δημόσια σφαίρα.

Η δημόσια διάσταση του θανάτου σε κάθε περίπτωση δεν συνεπάγεται τη συλλογικότητα των διαδικασιών. Αναζητώντας μια πρακτική που στο πένθος συναντάμε τους άλλους, αυτούς με τους οποίους μαζί συγκροτούμε κάτι (τι; μια κοινότητα, μια κοινωνία;) μπορούμε να τη βρούμε στην πολιτική σημασία των πτωμάτων για τους ζώντες και το αίτημα για μετακομιδή «στα πάτρια εδάφη», στην εκκοσμιευμένη λατρεία των ηρώων των επαναστάσεων, τις ανεγέρσεις αγαλμάτων, στις κηδείες δημοσία δαπάνη ανθρώπων κοινής αποδοχής, τα πολιτικά μνημόσυνα, ακόμη στην ονομασία των δρόμων με ονόματα πολιτικών, ή (όσων θεωρήθηκαν) ευεργέτες. Αυτό που έχει σημασία είναι η διατήρηση της ανάμνησης του αποβιώσαντος μέσα στη συλλογική μνήμη και έτσι νοείται η επιβίωση του νεκρού, αυτή που «συστήνεται» θα μπορούσαμε να πούμε από τη σύγχρονη εποχή η οποία ως πλουραλιστική επιτρέπει αβίαστα σε αυτό το «επίγειο εκείθεν στη Μνήμη» (Λιερός), να συνυπάρχει με την πίστη (οποιαδήποτε πίστη ή τις πίστεις).

Εντοπίζοντας λοιπόν τους θετικούς τρόπους με τους οποίους ο θάνατος, δεν απωθείται, αλλά γίνεται φανερός και μάλιστα με συλλογικό τρόπο, μπορούμε να αντιληφθούμε πως αυτός δεν είναι τόσο άγριος ούτε εντελώς μοναχικός στις νεωτερικές Δυτικές κοινωνίες, όπως σκιαγραφήθηκε προηγουμένως. Από τις (όποιες)

σύγχρονες συλλογικές διαδικασίες αναφορικά με τον θάνατο θεωρούμε όμως πως λείπει αυτό που ο Λιερός ονομάζει «θυσιαστική πρακτική¹⁰». Η έλλειψή της «στερεί τον κόσμο από το νόημά του», αυτό που ονομάζεται συχνά «θάνατος του Θεού», η «απομάγευση». Αν και εδώ έχουμε μια αμφιθυμία¹¹, αυτό που μάλλον εντοπίζουμε σαν έλλειψη δεν είναι τόσο το «βρισκόμαστε μαζί» όσο μια έλλειψη περιεχομένου, πάνω στο οποίο πραγματοποιείται αυτή η συνάντηση. Η ανέγερση ενός αγάλματος, η ονομασία μια οδού δεν μπορεί να νοηθεί ως τελετουργία. Ίσως μια μεγάλη πολιτική κηδεία να την προσεγγίζει.

Τι συμβαίνει όμως στις περιπτώσεις, όχι των «κοινών μας» νεκρών, όχι των «μικρών» ή «μεγάλων» ηρώων, που ανήκουν σε όλους ή σε πολλούς, αλλά του δικού, πολύ κοντινού νεκρού, την περίπτωση του πολύ κοινότοπου θανάτου ενός οικείου;

Σύμφωνα με τη Μακρυνιώτη «τα πολιτισμικά 'σενάρια' γύρω από την επιθυμητή έκβαση που θα ακολουθήσει η τροχιά του θανάτου, συνυπάρχουν, παρά τις μεταξύ τους αντιθέσεις και διαφορές, στην ίδια κοινωνία, και επαφίεται στα νεωτερικά υποκείμενα να επιλέξουν, συνθέτοντας, αγνοώντας ή τροποποιώντας τις προσφερόμενες εναλλακτικές δυνατότητες σύμφωνα με τις κυρίαρχες αλλά και τις κοινωνικές αντιλήψεις τους περί του ευ θνήσκειν, της αίσθησης του εαυτού και της έννοιας του προσώπου» (Μακρυνιώτη 2008: 20)

Ο τρόπος περιγραφής και προώθησης των πρακτικών αυτών όμως θυμίζει συνή-

10. Στην προσέγγιση αυτής της έννοιας διαβάζουμε λέξεις όπως, συγκίνηση, μέθεξη, συμμετοχή, λαϊκό ασυνείδητο, μνήμες, ευλάβεια, σωματική έκφραση. Τις περισσότερες τις κρατάμε.

11. Έχουμε κατά νου τον Μπρούνο Λατούρ ο οποίος στο βιβλίο του «Ουδέποτε υπήρξαμε μοντέρνοι, λει: «Δεν χύσαμε αρκετά δάκρυα για την απομάγευση του κόσμου; Δεν τρομάξαμε αρκετά με το φτωχό Ευρωπαίο που είναι ριγμένος σε έναν κόσμο δίχως νόημα; Δεν ριγήσαμε αρκετά μπροστά στο θέαμα ενός μηχανοποιημένου προλεταριάτου που είναι θύμα της απόλυτης κυριαρχίας ενός μηχανοποιημένου καπιταλισμού και μιας καφκικής γραφειοκρατίας, εγκαταλειμμένο εν μέσω γλωσσικών παιχνιδιών, χαμένο μέσα στο τσιμέντο και τη φορμάικα; Δεν λυπηθήκαμε αρκετά για τον καταναλωτή, ο οποίος αφήνει τη θέση του στο κάθισμα του οδηγού μόνο για να μετακινηθεί στον καναπέ στο δωμάτιο με την τηλεόραση όπου χειραγωγείται από την εξουσία των Μέσων και τη μεταβιομηχανική κοινωνία[...] Ωστόσο ποτέ δεν εγκαταλείψαμε την παλιά ανθρωπολογική μήτρα. Ποτέ δεν σταματήσαμε να χτίζουμε τις κοινότητές μας έχοντας για πρώτη ύλη φτωχά ανθρώπινα όντα και ταπεινά μη ανθρώπινα. Πώς θα μπορούσαμε να απομαγεύσουμε τον κόσμο, όταν κάθε μέρα τα εργαστήρια και τα εργοστάσιά μας γεμίζουν τον κόσμο με εκατοντάδες υβρίδια πιο παράξενα από της προηγούμενης μέρας; (Latour 2000: 184)» Παρόλα η νοηματοδότηση της «μαγείας» στην μια και στην άλλη περίπτωση μοιάζει κάπως διαφορετική

θως μια οποιαδήποτε άλλη παροχή υπηρεσιών. Ταυτόχρονα όσο πιο εξεζητημένο ή περίπλοκο είναι το «σενάριο» τόσο περισσότερο δυσπρόσιτο είναι από κοινωνικής και οικονομικής άποψης σε μια πιο ευρεία βάση ανθρώπων. Εν τέλει στην πλειονότητα των περιπτώσεων ακολουθείται το τυπικό τελετουργικό στα πλαίσια της θρησκευτικής κηδείας ως η πιο γνώριμη πρακτική, ακόμη και αν «ο Θεός έχει πεθάνει».

Λέγοντας ότι «ο Θεός πέθανε» έχουμε την αίσθηση ότι κάνουμε λάθος καθώς στα πιο πολλά μέρη του κόσμου, συμπεριλαμβανομένου και του Δυτικού, μεγάλη μερίδα ανθρώπων δεν έχουν εγκαταλείψει τη θρησκεία. (Λιερός 2020: 192), Παρόλα αυτά -ακόμη και αν το δούμε ανεξάρτητα από την σαφή κατά τα άλλα τάση για α-θεία, και α-θρησκεία σήμερα, ο εξορθολογισμός είναι το κύριο παράδειγμα προσέγγισης του κόσμου και διαποτίζει τον τρόπο σκέψης και ύπαρξης, πιστών και μη. Αυτό μπορεί να περιγραφεί ως «αποπνευματοποίηση»: «Από μία ορισμένη άποψη, θα ήταν πιο σωστό να πούμε ότι ο Θεός δεν πέθανε αλλά έφυγε μακριά από τους ανθρώπους, ότι εγκατέλειψε ένα μέρος του κόσμου το οποίο, αφού έπαψε να είναι μαγικό, δεν έκανε πλέον για κατοικία του (ό.π.: 193)»

Σύμφωνα με τον Αριές (2008) τα τυπικά των εκκλησιαστικών τελετών, αν και προσαρμόζονται στο δόγμα της εκκλησίας δεν είναι δικά της. Είναι (αναγκαστική) ενσωμάτωση τελετουργικών χειρονομιών, στοιχείων της συλλογικής μνήμης, παγανιστικών πρακτικών, που συνιστούν ένα πολύ καλά ριζωμένο κοινό υπόβαθρο. Η πρακτικές αυτές ανήκουν στα κοινά, όχι στην εκκλησία. Ακόμη και έτσι κάτι φαίνεται να λείπει από την τυπική κηδεία. Έρχεται κανείς αντιμέτωπος με ένα αίσθημα ετερότητας, σαν να προσποιείται τις κινήσεις και τις διαδικασίες, και πως ο πραγματικός θρήνος ή η ανακούφιση θα συμβεί κατόπιν, ιδιωτικά ή σε κάποιο άλλο μέρος ή συνθήκη, ίσως και πουθενά. Προσπαθώντας να το προσεγγίσουμε ακόμα περισσότερο θα λέγαμε ότι αναζητούμε τη συγκίνηση και το νόημα που θα είχε η τυπική κηδεία ως συλλογικό τελετουργικό για αυτόν που επιπλέον ενστερνίζεται το δόγμα, τον «αρχετυπικά» πιστό.

Ένα οποιοδήποτε τελετουργικό όμως, αναδύεται σε βάθος χρόνου ως προϊόν συγκροτημένων κοσμοειδώλων, κοινωνικών σχέσεων, αντιλήψεων, και δεν θα μπορούσε να «φορεθεί» σκηνοθετικά, ως μια χορογραφημένη αλληλουχία σταδίων ή κινήσεων. προσπαθούμε να ψηλαφίσουμε τις νοοτροπίες αυτές στο σήμερα θα μπορούσε να παρέχει ένα πλαίσιο σύγχρονης «θυσιαστικότητας» και συλλογικότητας.

Για μια νέα τελετουργία του θανάτου

Σκουλήκι γίνηκα κι εγώ κι ήρθα να σ' ανταμώσω,
κρυφά στο σώμα σου να μπω, γλυκά φιλιά να δώσω
Στο έμπα χίλια σου δώκα, στο έβγα δυο χιλιάδες,
γλυκά να λιώσεις, να χυθείς, σαν τις χλωμές λαμπάδες
Κι εκεί στις γης τις μυρωδιές, στην παιχνιδιάρικη σήψη
Ο Έρωτας τον Θάνατο μπόρεσε να νικήσει
Απ' τα φιλιά που χάρισα στα κάλλη του κορμιού σου
λουλούδι φύτεψε μικρό που πίνει απ' τους χυμούς σου

Απόσπασμα από το τραγούδι «Του Έρωτα και του Θανάτου» του Θ. Παπακωνσταντίνου

Τη στιγμή που η θρησκεία ως φορέας συλλογικότητας αλλά και η προσωπική πίστη, υποχωρούν, φαίνεται πως αναδύεται μια νέα «γοητεία του θανάτου» μέσω μιας «εκκοσμηκευμένης εσχατολογίας» (Davis 2005). Αυτή η εσχατολογία «εξημερώνει» εκ νέου τον θάνατο έχοντας ως όχημα το νεκρό σώμα, αυτό ακριβώς που παγιώθηκε στη γενική νοοτροπία ως πτώμα, μίasma, αντικείμενο χωρίς «κανένα μήνυμα». Στο άρθρο τους Disposal or Dispersal? (Απόρριψη ή Διάχυση) οι Rumble, Toyer και Walter, εντοπίζουν πως στις υπηρεσίες διαχείρισης του νεκρού σώματος στη Μ. Βρετανία διαφαίνεται όλο και πιο έντονα η ανάπτυξη ενός οικολογικού λόγου που επανεγγράφει σε αυτό την έννοια του δώρου στη φύση και στην κοινότητα. Υπερβαίνοντας τη διχοτόμηση ιερό/χρηστικό και μέσω της έννοιας της ανακύκλωσης που τα τελευταία χρόνια έχει αναχθεί σε αυταπόδεικτο «καλό», το σώμα επιστρέφει στα περιβάλλοντα των ζωντανών ανακτώντας την αίγλη του μέσω μιας «επανιεροποιημένης» χρησιμότητας. Η ιδέα αυτή εμφανίστηκε στη σύγχρονη εποχή λίγο νωρίτερα, πριν γίνει μέρος του οικολογικού λόγου: Πρόκειται για τη λογική της δωρεάς οργάνων που ήταν η πρώτη πρακτική διάχυσης μερών του νεκρού σώματος κυριολεκτικά στο σώμα των ζωντανών.

Στη λογική της ανακύκλωσης τίποτα δεν φαίνεται να απορρίπτεται οριστικά, και η έννοια του κύκλου και της διαρκούς μετάβασης από μια κατάσταση στην επό-

μενη, παραμένοντας όμως πάντα εδώ, είναι κυρίαρχη. Οι πρακτικές διάθεσης που αναφέρονται είναι αυτή της φυσικής ταφής, της αλκαλικής υδρόλυσης, των νέων πρακτικών καύσης και της ψυκτοεξάχνωσης (Rumble κ.ά 2014). Στη φυσική ταφή συγκεκριμένα, το σώμα θάβεται όπως συμβαίνει παραδοσιακά

Καθεμιά συμβάλει στην άρση της απομόνωσης των ανθρώπινων υπολειμμάτων (human remains¹²) σε απομονωμένους εκτός θέασης τόπους, και τα επανατοποθετεί, διασπείροντας τα, στους χώρους που κατοικούνται από τους ζωντανούς, θολώνοντας έτσι τα όρια ανάμεσα στα περιβάλλοντα για τους νεκρούς και τα περιβάλλοντα για τους ζωντανούς (ό.π.).

Από το 1970 περίπου και μετά τα ζητήματα του περιβάλλοντος και της οικολογίας γίνονται θέματα κοινής ανησυχίας (matters of concern, Latour 2015: 213) και κατακλύζουν τον δημόσιο λόγο. Στην βιομηχανία της ταφής και της καύσης ο οικολογικός λόγος εισέρχεται 20 χρόνια αργότερα, το 1990. Το κομμάτι της οικολογίας που μας συγκινεί εδώ δεν είναι ο κυρίαρχος «πράσινος» λόγος που συνεχίζει να προσεγγίζει φύση με όρους ενοχής-υπεροχής και ως τοπίο από το οποίο βρίσκεται συμβολικά απέναντι. Η σύλληψη της φυσικής ταφής προσφέρεται για αυτή την εμπλοκή με τη φύση-ως -χώμα. Κοιτάμε την φύση (ή «φύση») υπό το πρίσμα μιας παράδοσης που περιλαμβάνει τις αναλύσεις για τις συναλλαγές μεταξύ ανθρώπου-μη ανθρώπινου των Bruno Latour, Donna Haraway, Rossi Braidotti και άλλων -όπως η βιολόγος Lynn Margulis που μαζί με τον Dorion Sagan εισάγουν τη θεωρία περί συμβιογένεσης αλλά και ο James Lovelock (Θεωρία της Γαίας). Η φύση εδώ γίνεται αντιληπτή ως ένα χωμάτινο συνγίγνεσθαι, ως μια διακλαδιζόμενη πορεία αλληλοφαγώματος που συμβαίνει στο έδαφος, και φανταζόμαστε ένα σώμα που συμμετέχει ως ένας από τους συντελεστές (agent σύμφωνα με τον Λατούρ) σε αυτές τις διαδικασίες. Πως περιγράφεται λοιπόν αυτή η φύση στην οποία το σώμα επιστρέφει ως δώρο;

Προσπαθώντας να βιοποριστούν, τα πλάσματα τρώνε άλλα πλάσματα, μόνο που δεν μπορούν να χωνέψουν άλλα παρά εν μέρει. Το φυσικό αποτέλεσμα είναι ένας μεγάλος βαθμός δυσπεψίας, κι ούτε λόγος βέβαια για την αφόδευση, διαδικασίες που γίνονται όχημα για καινούργιες, περίπλοκες μορφοποιήσεις του ενός και των πολλών σε περίπλοκους συσχετισμούς. Επιπλέον, ένα ποσοστό από αυτή τη δυσπεψία και τις εκκενώσεις, δεν είναι παρά όξινες υπομνήσεις της θνητότητας, ανάγλυφης στην εμπειρία του πόνου και της συστημικής κατάρρευσης, των ταπεινότερων από τους ταπεινούς ανά-

12. Στα αγγλικά η λέξη *remains* μπορεί να πάρει τη διπλή σημασία ως αυτό που *απομένει* (υπόλειμμα) αλλά και ως αυτό που *παραμένει* (ευχαριστούμε τον κ. Πανηγύρη για την επισήμανση)

μεσά μας, όπως και των πλέον καταξιωμένων. Οι οργανισμοί, ως οικοσυστήματα γονιδιωμάτων, κοινοπραξίες κοινότητες, μερικώς χωνεμένα γεύματα, μορφώματα θνητών ορίων. Για να το δει κανείς δεν έχει παρά να το μελετήσει «οικολογικά» (Harraway 2015:21)

Παρόμοιος είναι και ο τρόπος που περιγράφεται το ίδιο το ανθρώπινο σώμα. Από το σώμα μηχανή της νεωτερικής παράδοσης, περνάμε εδώ σε ένα σώμα ολοζώντανο που υπάρχει ως σύμπραξη ανθρώπινων και μη ανθρώπινων κυττάρων, μικροοργανισμών φιλικών και εχθρικών απέναντι στην επιβίωσή του ως κοινοπραξία μόνιμων ή προσωρινών συγκατοίκων, «μέχρι που το Εγώ πεθαίνει και οι επικίνδυνοι μαζί με τους αβλαβείς «συνοδοιπόρους», αναλαμβάνουν το έργο της αξιοποίησης όσων χρήσιμων απομένουν από το σώμα «μας» (Harraway 2008: 6)

Αυτή η νέα εικονοποιία για το «φάγωμα από τα σκουλήκια», το ανθρώπινο (;) σώμα και τη φύση, παρέχει ένα πλαίσιο γεμάτο νόημα, μια νέα υλική «μεταφυσική», μια εμμενή αθανασία. Η ιδέα των νεκρών που μένουν παρόντες, όχι στη σκέψη αυτή τη φορά, αλλά στην υλική πραγματικότητα, στο ίδιο το σώμα των ανθρώπων θα μπορούσε να επενδύσει ή να εμπνεύσει νέα τελετουργικά σήμερα: όχι μόνο γιατί εντάσσεται στους λόγους περί οικολογίας η οποία αποτελεί ένα σύγχρονο κοινό τόπο (η επίδραση της στις πρακτικές διαχείρισης του θανάτου συζητήθηκε ήδη) αλλά και επειδή επιπλέον, η ιδέα του σώματος του νεκρού που ως τροφή περνά από έναν «φυσικό» κύκλο και επιστρέφει στην κοινότητα, υπάρχει ως ίχνος στο συλλογικό φαντασιακό και τα παραδοσιακά αφηγήματα:

[...]

Then we will have to bury you

Then the worms will come and eat you up

Then the ducks will come and eat up the worms

Then we will go and eat up the ducks

Then we will all have eaten you

That's where we get our own back

On Ilkley Moor without a hat, παραδοσιακό τραγούδι του Yorkshire

(απόσπασμα)

[Μετά θα πρέπει να σε θάψουμε
Μετά θα έρθουν τα σκουλήκια και θα σε φάνε
Μετά θα έρθουν οι πάπιες και θα φάνε τα σκουλήκια
Μετά θα πάμε εμείς και θα φάμε τις πάπιες
Μετά θα σε έχουμε φάει όλοι
Εκεί παίρνουμε τους δικούς μας πίσω]

Οι «δικοί μας» δηλώνουν κιόλας τους κοινωνικούς δεσμούς και μας κάνουν να σκεφτόμαστε επίσης την τροφή στα πλαίσια του συλλογικού γεύματος.

Η βρώση ως κυριολεκτική και μεταφορική ενσωμάτωση των νεκρών στο σώμα των ζωντανών, συναντάται χωρίς τους ενδιάμεσους σταθμούς στην πρακτική του νεκρικού κανιβαλισμού της φυλής Ουαρί στον Αμαζόνιο μέχρι το 1960. Σύμφωνα με την Beth Cocklin (2008), η βρώση του σώματος στους Ουαρί υποστηρίζει την αντίληψη του ανθρώπινου σώματος ως τόπου βιολογικά συγκροτημένων κοινωνικών σχέσεων και ταυτότητας, την εναλλαξιμότητα μεταξύ ανθρώπινου-μη ανθρώπινου όπως και την πίστη στη συνεχή και υποστηρικτική παρουσία των προγόνων στις σχέσεις των ζωντανών.

2.

Ελαιώνας

Ta

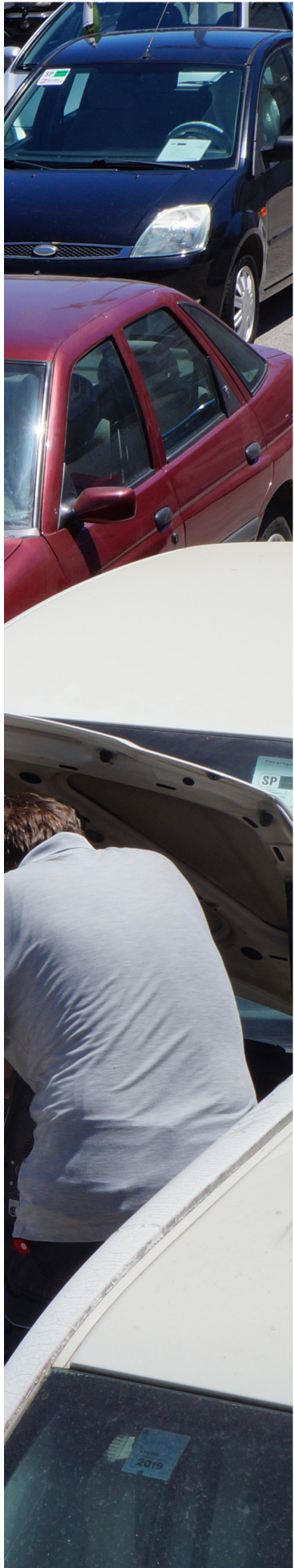

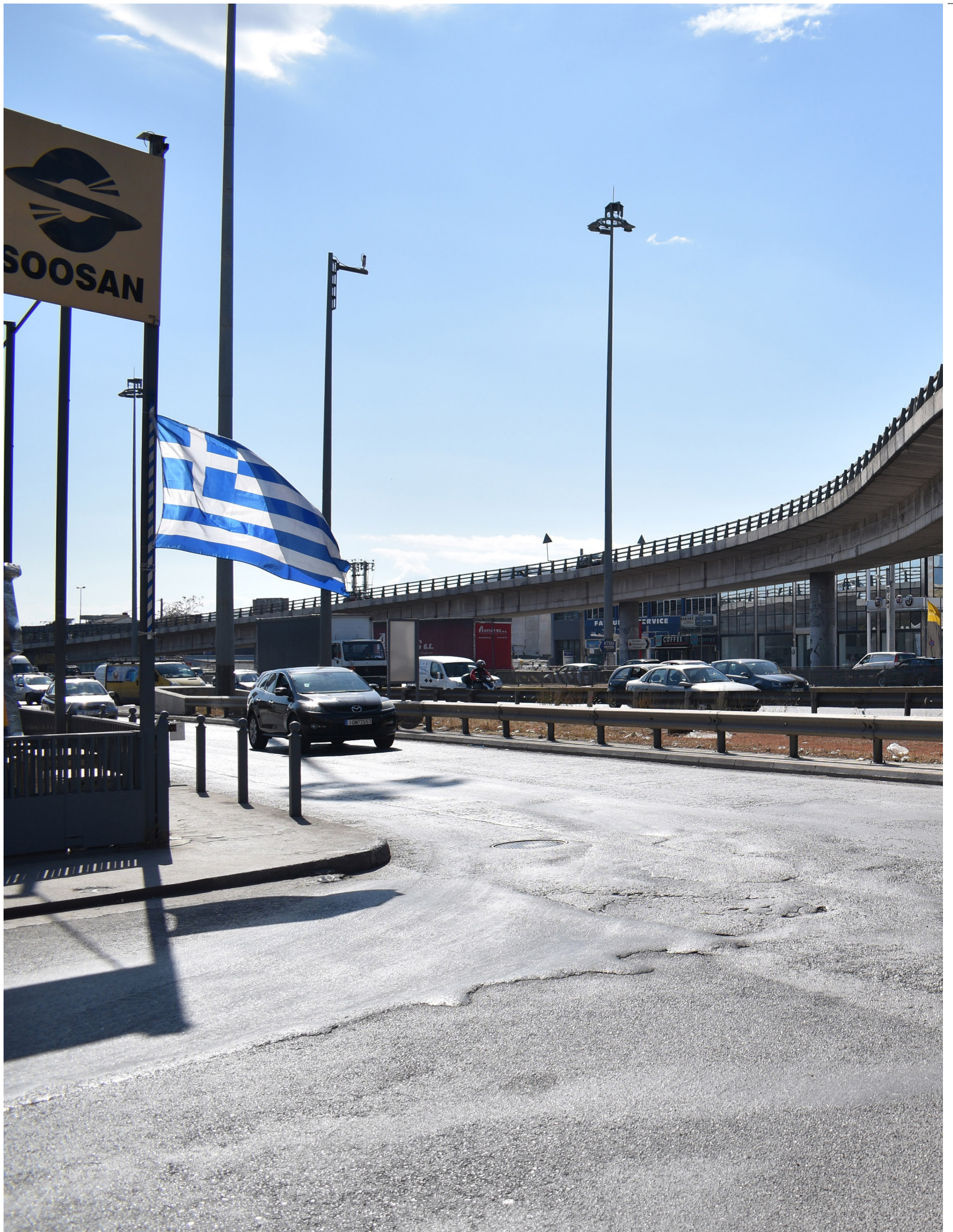
Κιφησός

Γεωπονική

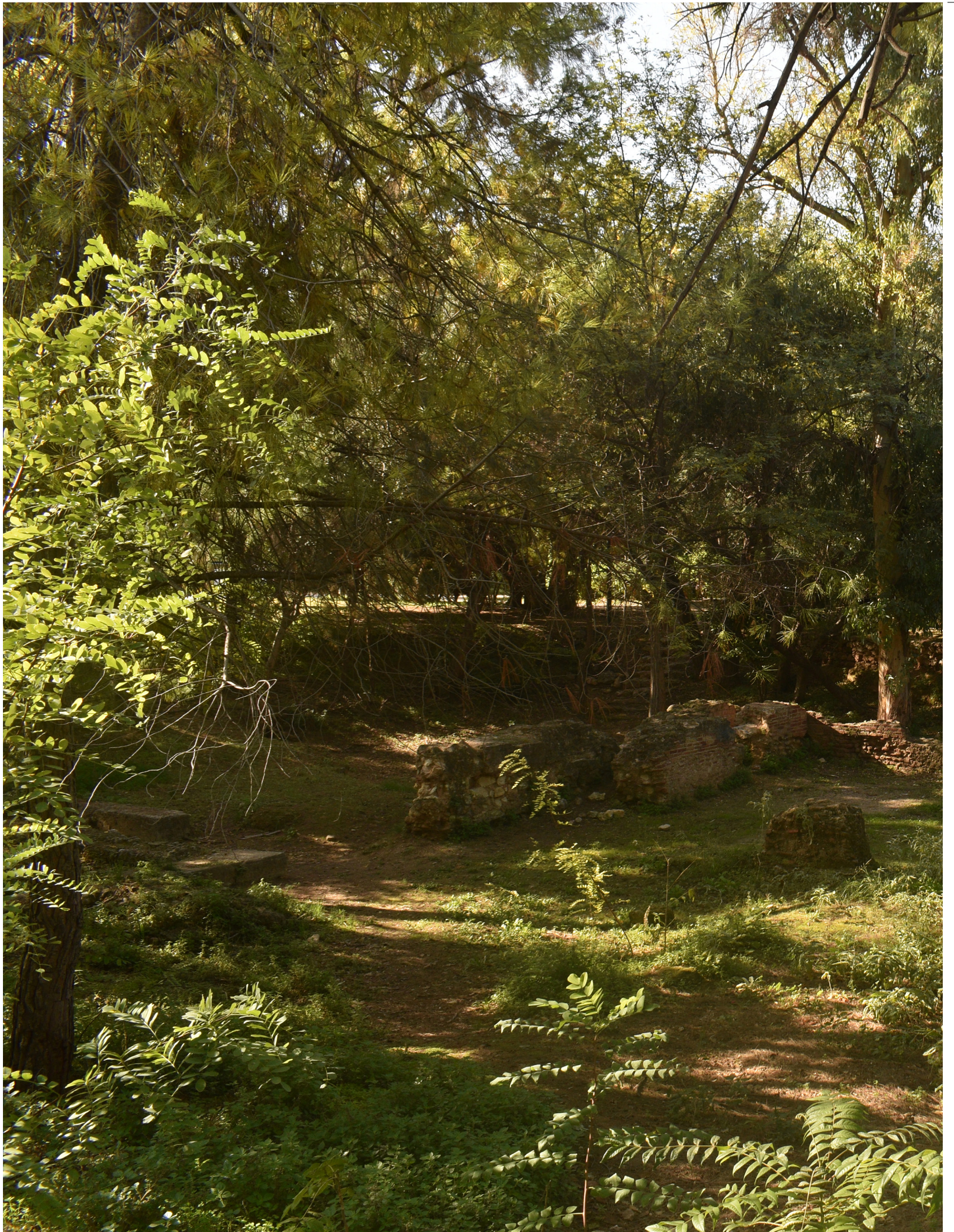

Ακαδημία Πλάτωνος

μάντρες

ΟΔΟΣ
ΠΛΟΥΤΩΝΟΣ
32

Ελληνική Κοινωνία Ένδοξοι
ΕΡΜΗΣ
ΚΕΝΤΡΟ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ ΚΑΙ ΕΝΕΡΓΕΙΑΣ

ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΠΡΟΣΟΧΗΣ
ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ
ΦΥΛΑΞΕΙΤΕ ΜΕ
ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟ
ΣΥΣΤΗΜΑ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ
ΥΠ. ΑΝΝΗΣ 27 ΠΕΡΙΟΧΗ - ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 215 / ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ
ΤΗΛ. 210 3453684, 22620-35337
ΚΙΝ. 6946 995455

ΑΘ. ΠΙΠΟΓΛΟΥ

Ο ΧΩΡΟΣ ΦΥΛΑΣΣΕΤΑΙ
ΑΛΦΑ
ΑΣΠΙΣ
SECURITY
ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΦΡΟΥΡΗΣΗΣ
ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ
ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ
ΤΗΛ. 210 6217784 • FAX. 210 6217785

ECOMEL A.E.

ΔΡΑΚΟΝΤΟΣ 16

ΑΙΩΝ ΣΙΔΗΡΩΝ
ΤΤΟΣ

ΚΑΛΑΜΠΟΚΗΣ

ΥΕΡΕΥΝΟΙ

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ

ΠΡΟΚΛΕΙΣΤΙΚΗ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΙΑ

ΑΠΟ 4-156 ΤΜ

φορτηγά

BONBONERIA

BONBONERIA

**ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ ΕΙΔΩΝ
ΓΑΜΟΥ & ΒΑΠΤΙΣΗΣ
ΤΗΛ. 210 56 99 976**

CURGO

ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ - ΜΕΤΑΚΟΜΙΣΕΙΣ
ΣΕ ΟΛΗ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
ΑΝΥΨΩΤΙΚΟ
ΚΙΝ. 6936 505037
ΕΙΔΙΚΕΣ ΤΙΜΕΣ ΓΙΑ ΘΕΣΣΑΛΙΑ-ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Interpower
ΥΔΩΝΑΚΗΣ

idonakis.com

KHΘIZOY 174 - AΘINΑ
TΗΛ. 210 5154150 - 3

P. 17794

ΑΓ. ΕΙΡΗΝΗ ΧΡΥΣΟΒΑΛΛΑΝΤΟΥ

ΦΟΡΤΗΓΑ ΛΑΥΤΟΥΡΑΣ 2410 282339
ΛΑΡΙΣΑ

VOLVO

FH

πληροφορίες

ΕΝΩΣΗ ΑΡΤΟΚΙΔΑΣ
ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ
Κ.Μ. ΚΟΥΤΡΟΥΜΠΗΣ
ΜΑΥΡΑΓΑΝΗΣ
ΝΑΞΟΥ 9 → 200m
210 3478077 - 6936 96894

ΜΑΡΚΟΝΙ 11

Fulda
ΒΟΥΛΚΑΝΙΖΑΤΕΡ

Φρένα
"1945"
ΜΕΤΑΦΟΡΑΙ
ΕΓΝΑΤΙΑ ΕΠΕ

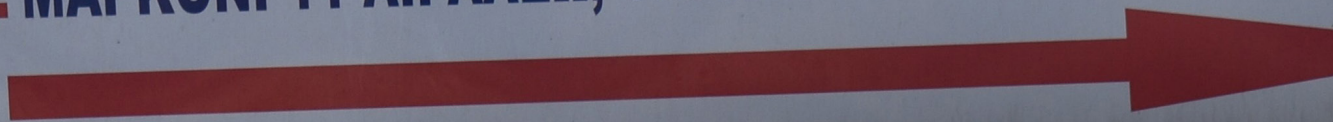
ΚΑΣΤΕΛΛΙΑΝΑΚΗΣ
ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ
ΚΡΗΤΗΣ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΕΜΜ. ΜΑΝΔΗΛ

ΛΥΚΟΝΟΣ: Άνω Μερά, ΤΗΛ. 22890 72208 FAX: 71875 mail: exp

ΑΘΗΝΑ: ΜΑΡΚΟΝΙ 11 ΑΙΓΑΛΕΩ, ΤΗΛ. 210 3466933 ΤΗΛ./FAX:

ΗΔΙΩΤΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ
ΑΠΑΓΟΡΕΥΕΤΑΙ
Η ΔΙΕΛΕΥΣΗ
ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΜΗ
ΕΧΟΝΤΑΣ
ΕΡΓΑΣΙΑ
ΑΔΙΕΞΟΔΟΣ

ΧΑΤΖΗΜΑ

ΡΟΔΟΣ - ΚΩΣ
ΣΥΜΗ -

ΜΑΡΚΟΝ

ΜΑΡΚΟΝΙ 11

ΗΦΑΙΣ
ΜΕΤΑΦΟΡ

ΠΡΟΣΟΧΗ
ΑΔΙΕΞΟΔΟ
500 Μ

ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΙΕΣ ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ
ΑΝΤΑΛΛΑΚΤΙΚΑ ΟΛΩΝ ΤΩΝ ΤΥΠΩΝ ΤΗΛ.: 3471767 FAX: 3459268

MOTO
ANT

ΜΠΑΤΑΡΙΕΣ
14

ΚΩΜΑΤΟΥΡΓΙΚΑ

ΕΣΚΑΦΕΣ
ΚΑΤΕΔΑΦΙΣΕ

ΥΛΙΚΑ
ΟΙΚΟΔΟΜΩΝ

☎ 097.25.88.54

μέρη

ΑΡΓΟΣ - ΜΕΓΑΡ
ΝΑΥΠΛΙΟ - ΕΛΕ
ΚΟΡΙΝΘΟΣ

**ΕΞΠΡΕΣ
ΤΗΝΟΥ**

ΓΕΝΙΚΕΣ ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ
ΚΥΘΝΟΥ

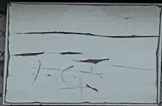
"Ο Χασάπης"

ΣΑΛΑΜΙΝΙΑΣ 14 ΡΟΥΦ, 210 34 69690
6972 31 19 84 - 6946 071 597

ΚΕΡΚΥΡΑΪΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΤΑΦΟΡΩΝ
ΚΟΡΦΟΥ ΟΕ
ΣΠΥΡΟΣ ΜΠΑΛΗΣ & ΥΙΟΣ

ΑΡΓΟΛΙΚΑ ΟΛΙΓΙΑ
ΕΡΕΤΡΙΑ - ΚΑΡΑΧΑΛΙ - ΠΕΡΑΙΑ
ΑΝΑΦΟΡΗΙΣ ΚΑΘΗΜΕΡΗΓΙΑ
ΝΑΥΠΛΙΟ - ΑΡΓΟΣ - ΑΓ. ΤΡΙΑΔΑ
ΤΟΛΟ - ΔΡΕΠΑΝΟ - ΑΣΙΝΗ
ΛΥΓΟΥΡΙΟ - ΑΡΧ. ΕΠΙΔΑΥΡΟ
Ν. ΕΠΙΔΑΥΡΟ - ΔΗΜΩΛΙΑ
ΑΓ. ΔΗΜΗΤΡΙΟ - ΑΔΑΜΙ / ΙΟΦΙΚΟ
ΛΟΥΤΡΑ ΘΡΑΙΑΣ ΕΛΕΝΗΣ
ΠΛΑΤΕΙΑ ΣΤΑΣΙΩΝ
ΤΗΛ: 4977 78282 - 4977 44253 - 4977 44254

65.025.0
12
134

ΣΠΟΥΡΓΙΤΗΣ
ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ ΓΙΑ
ΚΑΛΑΜΑΤΑ
ΣΑΛΑΜΙΝΙΑΣ 14
→
ΣΠΟΥΡΓΙΤΗΣ
ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ ΓΙΑ
ΚΑΛΑΜΑΤΑ
ΣΑΛΑΜΙΝΙΑΣ 14
ΤΗΛ.. 210 347 5114

ΛΕΥΚΑΔΑ - ΒΟΝΙΤΣΑ

ΤΕΜΑΣΙΝ ΑΚΕΤΕ

Α. ΒΕΡΓΙΝΗΣ
ΛΕΥΚΑΔΑ
ΒΟΝΙΤΣΑ

ΧΑΤΖΑΚΟ

ΜΕΤΑΦΟΡΙΚΗ ΒΟΛ

ΣΚΙΑΘΟ - ΣΚΟΠΕΛΟ - ΑΛΟΝ

έδαφος

το ρέμα

EHRlich

INTERNATIONALE TRANSPORTe

A - 4310 Mauthausen

A - 6322 Kirchbichl

e-mail: ehrlich.kurt@netway.at

EN ISO Zertifikat 9002

70

80

SCHWARZMÜLLER

P 29441

VOLVO

TRUCK

SOS
stic Services

... FRIGO TRANSPORT ...

PERIPLAST

500

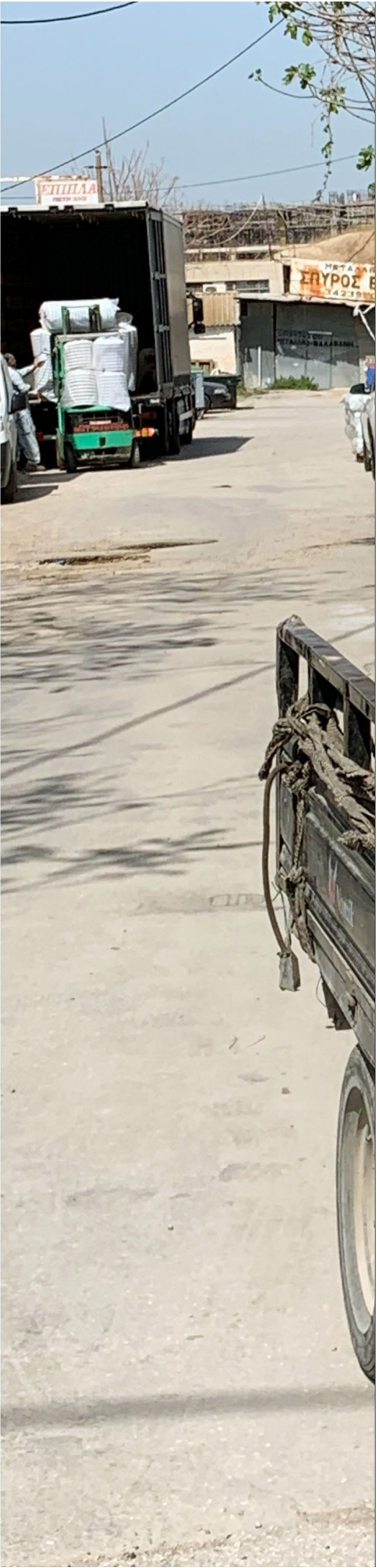

κατοίκηση

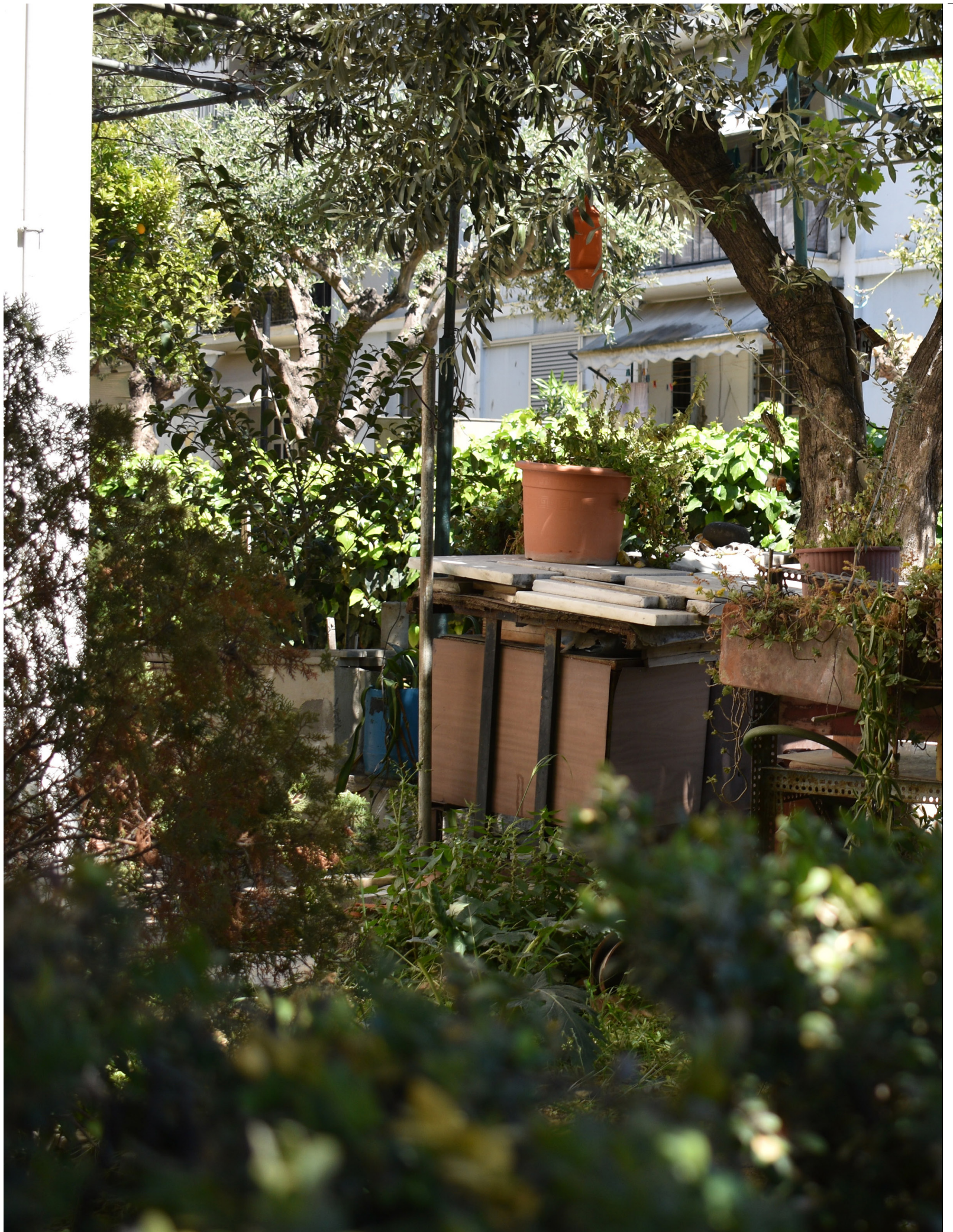

ΟΥΖΕΡΙ

ΜΑΡΙΔΑ
ΓΑΥΡΟΣ
ΚΟΛΙΟΣ
ΣΚΟΥΜΠΡΙ
ΓΑΡΙΔΕΣ
ΧΤΑΠΟΔΑΚΙ
ΚΑΛΑΜΑΡΑΚΙΑ
ΜΠΑΚΑΛΙΑΡΑΚΙΑ
ΤΥΡΟΚΑΥΤΕΡΗ
ΠΙΠΕΡΙΕΣ ΤΗΓΑΝΙΤΕΣ

PENELOPE
OF MOYRISS

εσωτερικά

Ιστορικά

Ο Ελαιώνας είναι μια περιοχή περίπου 9000 στρεμμάτων ανάμεσα στο κέντρο της Αθήνας και τα Δυτικά προάστια. Διοικητικά υπάγεται στους Δήμους Αθηναίων, Ταύρου, Αγ. Ιωάννη Ρέντη, Αιγάλεω, και Περιστερίου. Η θέση του σε σχέση με το κέντρο της πόλης, το λιμάνι του Πειραιά, το οδικό και σιδηροδρομικό δίκτυο του Λεκανοπεδίου και οι μεγάλες βιομηχανικές εγκαταστάσεις που χωροθετούνται εντός του, καθιστούν τον Ελαιώνα μια περιοχή μητροπολιτικού ενδιαφέροντος με υπερτοπικά χαρακτηριστικά.

Στην σημερινή θέση του Ελαιώνα ιστορικά εκτείνονταν ο Ιερός Ελαιώνας των Αθηνών¹. Ακολουθώντας παράλληλη πορεία με τον Κηφισό, ξεκινούσε από τους πρόποδες της Πάρνηθας και έφτανε μέχρι τον Πειραιά και το Φάληρο ξεπερνώντας κατά πολύ τα όρια της σημερινής περιοχής. (Σωτηρίου 1926, στο Τσάδαρη 2019 : 178).

Τον 6^ο αιώνα φυτεύονται οι πρώτες Ελιές, με διαταγή του Πεισίστρατου. Η περιοχή παραμένει ως Ελαιώνας μέχρι περίπου τον 18^ο αιώνα όπου οι ελιές αντικαθίστανται σταδιακά με αμπέλια και περιβόλια τα οποία έτρεφαν τους κατοίκους της Αθήνας, ακόμα και μέχρι το μεσοπόλεμο. Ο Κηφισός σε συνδυασμό με το επίπεδο ανάγλυφο της περιοχής εξασφάλιζαν καλύτερες συνθήκες άρδευσης ευνοώντας την ανάπτυξη των καλλιεργειών. Για τον ίδιο λόγο πλάι στα ελαιοτριβεία αναπτύχθηκαν και τα πρώτα κεραμοποιεία και μετέπειτα τα βυρσοδεψεία της περιοχής. Εκτός από παραγωγική γη ο Ελαιώνας λειτουργούσε και ως χώρος αναψυχής και περιπάτου στην πόλη.

Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα άνοιξαν το εργοστάσιο του Μεταξουργείου και το εργοστάσιο αεριόφωτος, δύο από τα παλαιότερα εργοστάσια της πόλης, φέρνοντάς την περιοχή στο επίκεντρο της βιομηχανικής δραστηριότητας. (Αγριαντώνη και Χατζηϊωάννου, 1995, στο Τσάδαρη, 2019 :183) Την ίδια περίοδο Οι πρώτες μεταποιητικές μονάδες που εγκαταστάθηκαν εκεί ήταν κλωστοϋφαντουργίες, μπαρουτάδικα και αλευρόμυλοι (Κανετάκης κ.α. 2002, σσ.34-38). Στα τέλη του αιώνα έχουμε φτάσει στην «απογείωση» της βιομηχανίας (1868-1875) με κύριους κλάδους ανάπτυξης τη βιομηχανία τροφίμων και τη κατεργασία πρώτων υλών (ξύλο, μέταλλο, βαμβάκι)(Αγριαντώνη 2010, σ 123, 241, ο.π)

Μετά το 1922 η εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα από την Μικρασιατική

1. μοναδικό σημείο που μαρτυρά σήμερα την ονομασία της περιοχής βρίσκεται στην διασταύρωση Π. Ράλλη και Λ. Θηβών, μια έκταση ελαιόδεντρων στο Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής.

καταστροφή και κατ' επέκταση η ανάγκη σίτισής και στέγασής τους, οδήγησε στην ολοκληρωτική απομάκρυνση των ελαιόδεντρων και την αντικατάστασή τους με λαχανόκηπους και αυτοσχέδιες κατοικίες. (Ρωπαΐτου - Τσαπαρέλη, 2006). Οι λαχανόκηποι έπαιξαν σημαντικό παραγωγικό και επισιτιστικό ρόλο στην πόλη ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου όπου εξασφάλιζαν επι της ουσίας την τροφοδοσία της. Δεν είναι τυχαίο λοιπόν ότι στο νότιο τμήμα του Ελαιώνα βρίσκεται από το 1959 και η κεντρική Λαχαναγορά των Αθηνών.

Μετά τον πόλεμο, η αστικοποίηση της Αθήνας είχε ως αποτέλεσμα την επέκταση της κατοικημένης ζώνης ιδιαίτερα σε περιοχές που γειτνιάζαν με τη βιομηχανία με αποτέλεσμα, στα τέλη της δεκαετίας του 50 και κυρίως την δεκαετία του '60, την ολοκληρωτική μετατροπή του Ελαιώνα από αγροτική σε βιομηχανική περιοχή. (ό.π).

Την δεκαετία του '80 ο βιομηχανικός χαρακτήρας αρχίζει να σβήνει με τον τριτογενή τομέα να κάνει την εμφάνισή του. Γραφεία και υπηρεσίες εγκαθίστανται κατά μήκος των κεντρικών δρόμων ενώ στο εσωτερικό οι μεγάλες βιομηχανίες κλείνουν αφήνοντας πίσω τους ερείπια.

Καταλυτικό ρόλο στην εξέλιξη της περιοχής, έπαιξε το γεγονός ότι μέχρι το 1995 δεν είχε ακόμα ενταχθεί στο σχέδιο πόλης με αποτέλεσμα να επικρατεί η άναρχη δόμηση που μέχρι και σήμερα τον χαρακτηρίζει. Από την δεκαετία του 80 μέχρι σήμερα έχουν γίνει πολλές προσπάθειες σχεδιασμού του Ελαιώνα νόμοι και διατάγματα διαδέχθηκαν το ένα το άλλο μένοντας στα χαρτιά. ο Ελαιώνας εντάχθηκε τελικά στο σχέδιο πόλης με το διάταγμα του 1995 (ΦΕΚ 1049/Δ/1995) που προέβλεπε τη σταδιακή μετεγκατάσταση των ρυπογόνων επιχειρήσεων και τη μετατροπή του 40% σε χώρο πρασίνου, και με τη σειρά του δεν υλοποιήθηκε.

Το 2006 ο Ελαιώνας επανήλθε στο προσκήνιο, μέσα από τα σχέδια για τη Διπλή Ανάπλαση², που προέβλεπαν τη δημιουργία νέου γηπέδου της ΠΑΕ ΠΑΟ και ενός εμπορικού κέντρου καθορίζοντας παράλληλα, τις χρήσεις και τους όρους δόμησης για το οικοδομικό τετράγωνο επί της Λ. Αλεξάνδρας που στεγάζεται μέχρι και σήμερα ο Παναθηναϊκός.

2. «Τα σχέδια μεταφοράς του γηπέδου του Παναθηναϊκού, στον χώρο του εργοστασίου της ΕΤΜΑ, οδήγησαν στην εκδίωξη των τσιγγάνων και την κατεδάφιση του παραγκομαχαλά της Αγίου Πολυκάρπου. Οι συγκεκριμένοι τσιγγάνοι διασκορπίστηκαν στο εσωτερικό του Ελαιώνα, ενισχύοντας υφιστάμενους καταυλισμούς ή συγκροτώντας νέους οικιστικούς πυρήνες». Παρ' όλα αυτά σταδιακά εκδιώχθηκαν εξ' ολοκλήρου από την περιοχή (Σοφία Τσάδαρη, 2019)

Ο Ελαιώνας σήμερα παραμένει είναι ένας τόπος σε αναμονή, περιμένοντας το επόμενο διάταγμα ή σχέδιο «σωτηρίας» του που δεν θα εφαρμοστεί.

Κοιτώντας τον χάρτη της Αθήνας ακόμα και κάποιος που δεν έχει εμπειρία από την περιοχή είναι πολύ εύκολο να κατατοπιστεί σε σχέση με το που ακριβώς είναι ο Ελαιώνας. Η Λεωφ. Αθηνών, η Λεωφ. Κηφισού και η Κωνσταντινουπόλεως με τις γραμμές του τρένου περιγράφουν τα όριά του συγκροτώντας ταυτόχρονα σημεία σύνδεσης με την υπόλοιπη πόλη. Τυπικά ο Ελαιώνας δεν είναι αυστηρά οριοθετημένος από αυτούς τους οδικούς άξονες αφού κομμάτια του βρίσκονται εντός ή εκτός τους. Στην δική μας περιοχή μελέτης τα όρια του έχουν διευρυνθεί σε περιοχές -με τις οποίες συνορεύει- που αν και δεν υπάγονται διοικητικά σε αυτόν φέρουν χαρακτηριστικά του. (βλ. περιοχή κάτω από Ακαδημία Πλάτωνος). Η Ιερά Οδός και η Πέτρου Ράλλη, τον διασχίζουν κάθετα και διοχετεύουν τις ροές από την πόλη εντός του. Στο εσωτερικό η Αγίας Άννης και η Ορφέως αποτελούν τους δύο (και σχεδόν μοναδικούς) δρόμους που εξυπηρετούν τις λειτουργίες του.

Αντίστοιχα κοιτώντας την πόλη από έναν λόφο (από κάπου ψηλά) ανάμεσα στο πυκνοκατοικημένο κέντρο και τα Δυτικά διακρίνεται μια περιοχή που έχει απλώσει σε μήκος και πλάτος μια περιοχή που χαλάει τον κάναβο δημιουργώντας ένα αστικό κενό³. Το αστικό κενό ως ένα είδος ενδιάμεσου ("in-between") χώρου με ανόμοιους χαρακτήρες και δραστηριότητες συγκροτεί έναν χώρο απουσίας, κενού και έλλειψης (M. Hajer και A. Reijndorp, στο Παπαμιχελάκης 2019: 33)

Το μεγαλύτερο μέρος του χώρου που φαίνεται από ψηλά ως κενός στην πραγματικότητα χρησιμοποιείται για την στάθμευση φορτηγών και εργαζομένων της περιοχής δίνοντας την αίσθηση ενός τεράστιου πάρκινγκ.

«Το 2007 ήταν ο επίσημος σκουπιδότοπος της Αθήνας. Δηλαδή για να γίνουν οι Ολυμπιακοί Αγώνες, δε μιλάω σκουπίδι που πήγαινε στη χωματερή, μιλάω αυτοκίνητα που είχαν μεταφερθεί - αυτά που σου λέω πιστοποιημένα γιατί φαινότανε από πού είχε μεταφερθεί το αυτοκίνητο - ότι αυτοκίνητα υπήρχανε γενικώς εδώ είχαν μεταφερθεί εκεί, βαριά αντικείμενα, μπάζα, ότι θέλεις. Και από τη στιγμή που το κράτος τον έκανε πίσω αυλή μετά τι είχε γίνει ξεκίνησαν και οι ιδιώτες και πηγαίνανε και κάνανε ρίψεις» (Λαγουδάκη, στο Τσάδαρη 2019 : 113)

Πολλοί χαρακτηρισμοί έχουν δοθεί κατά καιρούς στον Ελαιώνα, το μπάλωμα, η τρύπα, η πίσω αυλή, ο σκουπιδότοπος, το μαλακό υπογάστριο της Αθήνας ⁴.

3. Ως αστικά κενά ορίζουμε τον αρνητικό χώρο της κατασκευασμένης πόλης, ενδιάμεσες και οριακές ζώνες που είναι εγκαταλελειμμένες ή σε καθεστώς μετασχηματισμού. Πρόκειται για τόπους της απωθημένης μνήμης και του ασυνείδητου γίνεσθαι των αστικών συστημάτων. (Δημήτρης Πολυχρονόπουλος 2006)

4. Υπογάστριο: ουδέτερο η περιοχή κάτω από την κοιλιά. Το μαλακό υπογάστριο: η ευαίσθητη περιοχή άλλοι ορισμοί: Οι φόβοι, τα σκουπίδια, το καλύτερο που θέλουμε να περισώσουμε και το χειρότερο που ευχόμαστε να θαφτεί βαθιά στο υποσυνείδητό μας (Ρoka Yio, 2022)

Καθένας απ' αυτούς μοιάζει να ταιριάζει με κάποιο τρόπο (στον Ελαιώνα) αφού εκεί έχουν μεταφερθεί και συνεχίζουν να μεταφέρονται όλα αυτά που η πόλη θέλει να διώξει από πάνω της, όλα αυτά που χρειάζεται μεν για να λειτουργεί αλλά δεν θέλει να βλέπει, όλα τα απωθημένα της. Στον Ελαιώνα πλάι στις αποθήκες και τις μεταφορικές είναι και το τζαμί, οι πρόσφυγες, οι τσιγγάνοι, τα μολυσμένα νερά και σε λίγο καιρό και το πρώτο αποτεφρωτήριο των Αθηνών.⁵

Είναι όμως ο Ελαιώνας μόνο No man's Land; Οι χαρακτηρισμοί που αναφέραμε παραπάνω μοιάζουν πιο πολύ ισοπεδωτικοί παρά αγγίζουν τον πολυεπίπεδο χαρακτήρα του. «Από τα παλιά περιβόλια μέχρι τη βιομηχανία και τους έως πρόσφατα αναπτυσσόμενους κλάδους του τριτογενούς τομέα, ο Ελαιώνας δεν έχει έναν χαρακτήρα. Έχει τουλάχιστον τόσους όσοι και οι διαφορετικοί τύποι καθημερινών χρηστών και επισκεπτών του.» (Τσάδαρη 2019: 270)

Για να καταλάβει κάποιος/α τι σημαίνει Ελαιώνας πρέπει να τον περπατήσει μέρα μεσημέρι μιας καθημερινής, φορτηγά τρέχουν αψηφώντας τον όγκο τους, ζέστη, φασαρία και καυσάεριο. Εδώ δεν υπάρχει πεζοδρόμιο οπότε η κίνηση γίνεται με βάση το ένστικτό. Η αίσθηση του κενού συνυπάρχει με αυτή του στριμώγματος, του λαβυρίνθου και την αγωνία της εξερεύνησης.

5. Με την 708/2020 απόφασή της η Ολομέλεια του ΣτΕ καθορίστηκε χώρος για την εγκατάσταση Κέντρου Αποτέφρωσης Νεκρών και δραστηριοτήτων αναψυχής σε κοινόχρηστους χώρους των ΟΤ 17 και 29 του εγκεκριμένου ρυμοτομικού σχεδίου του Δήμου Αθηναίων (περιοχή Ελαιώνα) καθώς και όροι και περιορισμοί δόμησης σε αυτά (Δ' 186).

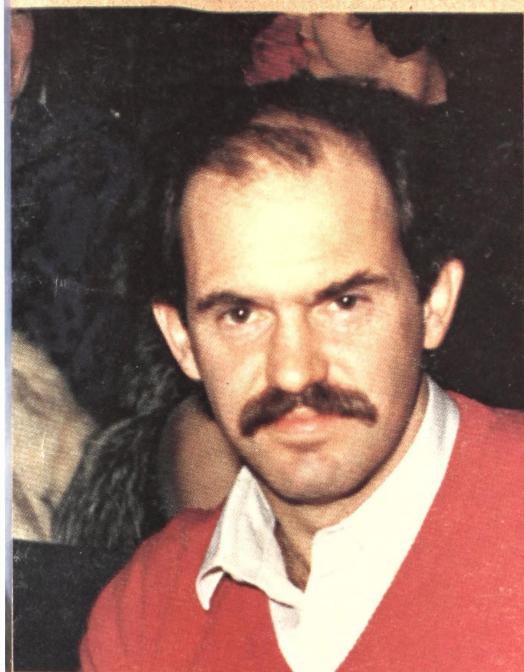
Κα. Βιβλ. (Ε)

ΔΕΚΑΠΕΝΘΗΜΕΡΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

αντί

Περίοδος Β'
Τεύχος 377
Παρασκευή
1 Ιουλίου 1988
Δρχ. 150

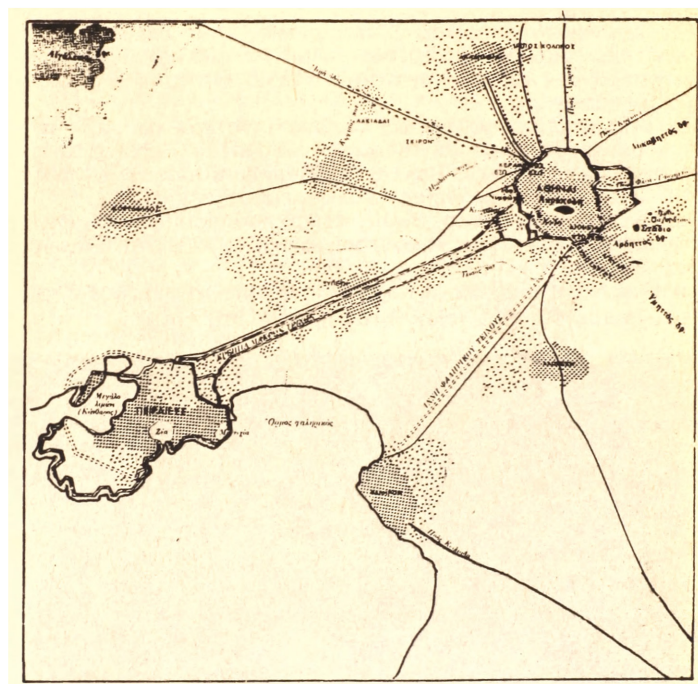

- ΟΙ ΠΕΙΡΑΤΕΣ ΤΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ
- Ο ΚΟΣΚΩΤΑΣ, Ο ΤΟΥΡΚΟΣ
- Ο ΓΙΩΡΓΟΣ ΤΟΥ ΑΝΤΡΕΑ
- Η ΜΑΡΓΑΡΙΤΑ ΧΩΡΙΣ ΑΝΤΡΕΑ
- Η ΟΛΥΜΠΙΑΚΗ ΣΕ ΠΤΩΣΗ
- ΑΛΛΑΖΕΙ ΤΟ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ;

Ο ΕΛΑΙΩΝΑΣ ΝΑ ΓΙΝΕΙ ΠΗΓΗ ΖΩΗΣ

Η περιοχή της Αθήνας τον καιρό του Πausανία

Η Ελιά της Ιεράς Οδού που προστατεύονταν περιφραγμένη και κατα την παράδοση ήταν η Ελιά του Πλάτωνα.

*Την γκρέμισε ενα φορτηγό που έπεσε πάνω της το 1976.

ΜΙΑ ΠΕΡΙΠΛΑΝΗΣΗ ΣΤΟ ΧΑΟΣ

Και άλλα αξιομνημόνευτα:

Ενδεικτικός κατάλογος με περιέργες και μοναδικές για την Αθήνα λειτουργίες, που είναι εγκατεστημένες στην περιοχή:

Δημόσιο Λυσιατρείο,
Δημόσιο Απολυμαντήριο,
Ναυτική (!) Βάση Βοτανικού,
ζωοπανήγυρις, βυρσοδεψεία,
χυτήρια, επιμεταλωτήρια,
νεκροταφεία αυτοκινήτων,
χώροι εκτελωνισμού
αυτοκινήτων, νεοκλασικά
σπίτια, εγκαταστάσεις
επισκευής αυτοκινήτων του
υπουργείου Εσωτερικών και
του ΕΑΣ, κατάστημα ελέγχου
υγείας εκδιδομένων
γυναικών, Βοτανικός Κήπος
Γεωπονικής, μόνιμως μη
λειτουργών σταθμός του
ΠΕΡΠΑ, σκυλάδικα,
κεραμοποιεία, χωματερές,
εγκαταστάσεις παραγωγής
έτοιμου σκυροδέματος,
εγκατελιγμένες βίλες του
μεσοπολέμου, βυζαντινά
εκκλησιάκια, χώροι
στάθμευσης λεωφορείων
εγκαταστάσεις της ΔΕΗ,
στρατόπεδο κατάταξης
νεοσυλλέκτων κτλ., κτλ.

Ο Ελαιώνας εικονογραφεί στην πιο ακραία συνέπεια τον παραλογισμό της σύγχρονης Ελλάδας. Δίπλα στους λαχανόκηπους που καλλιεργούνται και σήμερα με τρακτέρ ή αλογάκια και όσα μεταβυζαντινά εκκλησάκια περισώθηκαν, είναι τυχαία και άναρχα διασκορπισμένα νεκροταφεία αυτοκινήτων και παλιοσιδερών, χημικές βιομηχανίες και βιοτεχνίες χυτηρίων, σταθμοί φορτηγών και λεωφορείων, το λυσσιαστικό και η επιθεώρηση υγιεινής για τις ιέρειες του έρωτα, τα αρχεία της Αγροτικής Τράπεζας και χωματερές, βάσεις του Ναυτικού και βυρσοδεψεία. Αλλά δεν υπάρχει αποχετευτικό δίκτυο, δεν υπάρχουν γραμμές λεωφορείων για τους κατοίκους και τους εργαζόμενους στο γκέτο. Υπάρχει όμως μονοθέσιο δημοτικό, παπάς χωρίς περίπου ενορία και το γήπεδο προπόνησης του Ολυμπιακού.

2. ΣΤΟ ΧΩΡΟ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ: ΕΝΑΣ ΗΛΙΚΙΩΜΕΝΟΣ ΚΥΡΙΟΣ

— Το σπίτι του μοναχικό, ανάμεσα σε διάσπαρτες ποικίλες αλλεσ χρήσεις. Σε μια αποθήκη δίπλα, όπου τον βρήκαμε, έπαιρνε κρασί από ένα βαρέλι.

— Είναι καλό το κρασί;

— Μπα, δεν κάνει τίποτα, αλλά να έτσι.

— Έτσι διαφημίζεις το κρασί σου;

— Δεν το έχω για πούλημα, είναι για οικογενειακή κατανάλωση. (Το δοκιμάζουμε).

— Είστε καιρό εδώ;

— Μπα, από τότε που γεννήθηκα.

— Μπορείτε να μας πείτε για την περιοχή παλιά: πώς ήτανε; τι θυμάστε εσείς, τι έκαναν εδώ οι άνθρωποι, τι δουλειές είχανε;

— Περβόλια είχανε. Περβόλια.

— Πότε άρχισαν να κάνουν εδώ εργοστάσια;

— Α! πού να ξέρω εγώ τώρα. Έγινε 82 χρονών. Δε θυμάμαι, να ρωτήσεις πιο νέους. Η περιοχή ήταν χωράφια. Όταν ήρθα εγώ βρήκα χωράφια, αμπέλια κι ελιές.

— Τι δουλειές έκανες εσύ εδώ; Ήσουν αγρότης;

— Εγώ ήμουν υπάλληλος για τις γελάδες. Κοιμόμουνα μαζί με τις γελάδες. Από κάτω αυτές και από πάνω είχε ένα πατάρι που κοιμόμουνα.

— Από πού ήρθες;

— Από την Άνδρο. Το 1920, ήμουν 14 χρονών, το (190)6 γεννηθείς. Δούλεψα κι εννιά χρόνια στο εργοστάσιο, αλλά όταν σχόλαγα πήγαινα στο περβόλι να ποτίσω. Έχει πολλά πηγάδια εδώ.

Η παραγωγή:

«Όσον αφορά δε την συμβολήν των κήπων δια την διατροφήν του κοινού και την αποδιδόμενην ευκόλως μορφήν εις τους κηπουρούς, ότι εθησαύρισαν εις βάρος του κοινωνικού συνόλου μεταφερόμεν ομοίως ενταύθα κατωτέρω αυτούσια δύο άρθρα μας δημοσιευθέντα εις την «Καθημερινήν» υπό τον τίτλον: «Η Παραγωγή των Κήπων και η Διατροφή του Λαού» το πρώτον την 8.8.42 και το δεύτερον την 18.8.42, των οποίων το περιεχόμενον εξακολουθεί ωσαύτως να αποδίδη την πραγματικότητα:

«Η παραγωγή των λαχανοκήπων προαστείων Αθηνών αποτελεί την βάση διατροφής του Αστικού Πληθυσμού της Πρωτεύουσας και του Πειραιώς και ιδία των μέσων και των λαϊκών τάξεων.

Τα τεσσαράκοντα χιλιάδες ποτιστικά στρέμματα των Κήπων της Αττικής, κατά κοινήν ομολογίαν και αδιάσειστον αλήθειαν διέθρεψαν τους κατοίκους και ούτως αποτέλεσαν την μοναδικήν επισιτιστικήν όασιν επί εν ήδη και πλέον έτος της Πρωτεύουσας, λόγω των δυσχερειών της συγκοινωνίας, της μαύρης αγοράς κλπ..... Με τους μετριώτετους υπολογισμούς μας από τους λαχανοκήπους τούτους παρήχθη ποσότης πλέον των 100.000.000 οκάδων λαχανοκομικών προϊόντων, από του Μαΐου παρελθόντος έτους έως σήμερον, καταναλωθείσα άπασα επί τόπου. Μέσα εις την ατέρμονον και αχαλιναγώγητον κερδοσκοπίαν της εποχής μας, εις την μεγάλην ταύτην αγοράν αγοραστών και πωλητών αξιών γενικώς μη παραγωγικών, ιδού μία, ίσως, η μόνη κολοσσιαία τω όντι δημιουργική εργασία, η παραγωγή των λαχανοκήπων, από την οποίαν, τω όντι, προήλθε και προέρχεται πλούτος παραγωγικός, τροφή, ως αντίδοτον και αντίρροπον της όλης επικρατούσης κυβείας (σπεκουλασιόν).

Εντευθεν ακριβώς καταφαίνεται η πρωταρχική εις οκάδας σημασία των λαχανοκήπων δια τον επισιτισμόν των κατοίκων, μη συγκρινομένης βεβαίως της παραγωγής ελαίου και σταφυλών (ως και οίνου) δι' ην δεν γίνεται ουδεις συσχετικός λόγος ενταύθα, καθ' α μη προερχομένην από ετήσια φυτά».

Η περιοχή δεν έχει πολλές εισόδους: μια από αυτές είναι από την οδό Αγίας Άννης, που είναι ο κύριος άξονας που τη διασχίζει. Και όταν τύχει και μεις είναι δύσκολο να δραπετεύσεις: χάνεσαι σε στενούς χωματόδρομους που κάποτε έχουν σηματοδοτηθεί σαν μονόδρομοι. Άχρηστη πρόνοια. Για να κινηθείς πρέπει να κάνεις κάθε είκοσι μέτρα μια παράνομη παράκαμψη ή ένα επικίνδυνο προσπέρασμα δίπλα στα τεράστια ψυγεία και τα φορτηγά που συγκεντρώνονται εδώ κάθε πρωί από όλες τις γωνίες της Ελλάδας. Όσοι γκρινιάζουν για το μποτιλιάρισμα στο κέντρο της πόλης τις ώρες αιχμής, τους συνιστούμε να βρεθούν κάποια ώρα από τις 5 το πρωί ως τις 4 απόγευμα κατά μήκος της οδού Αγίας Άννης ή της οδού Ορφέως: είτε θα αποθεραπευθούν οριστικά από την γκρίνια τους αναλογιζόμενοι ότι υπάρχουν και χειρότερα είτε θα σπάσουν τα νεύρα τους οριστικά.

Εξατμίσεις, κορναρίσματα, μποτιλιάρισμα, αποπνικτική ατμόσφαιρα από τις αναθυμιάσεις των γύρω εργοστασίων, λάσπη το χειμώνα, σύννεφο η σκόνη τώρα το καλοκαίρι.

Αυτά ως το απομεινήμερο. Γιατί το απογευματάκι —ή τα Σαββατοκύριακα— όταν τα αυτοκίνητα θα έχουν απομακρυνθεί ή θα έχουν παρκάρει προκειμένου να ανάψουν τις μηχανές τους και πάλι το άλλο πρωινό, έχουν απομείνει μόνο σκόνη ή λασπουριά —αναλόγως εποχής— και η ασφυκτική απόπνοια από τις καμινάδες των εργοστασίων.

ΑΠΟ ΙΕΡΑ ΣΕ ΜΙΑΡΑ ΟΔΟ

ΟΡΙΣΜΕΝΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΠΩΝΥΜΙΑ, ΠΟΥ ΣΥΝΑΝΤΩΝΤΑΙ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΟΥ ΕΛΑΙΩΝΑ

Βρωμοπήγαδο (Α-18). Παλαιά τοπωνυμία παρά το Μοσχάτο, προκύψασα προφανώς από μολυσμένο πηγάδι. Απαντάται και ως Βρωμοφρεάκι, με δεύτερον συνθετικόν το υποκοριστικόν της λέξεως φρέα(ρ).

Ακαδημία Πλάτωνος ή Παλιά Ακαδημία (Ε, Ζ-9, 10). Η αρχαία ονομασία διατηρηθείσα δια μέσου των αιώνων εις την αυτήν θέσιν, ως εβεβαιώθη τοπογραφικώς διά των αὐτῶν γεγονότων ανασκαφῶν ὑπὸ τοῦ Ἀριστόφρονος. Εἰς ἔγγραφο τοῦ τέλους τῆς Τουρκοκρατίας ἀπαντᾷται ὡς Ἀκαθμία (τα). Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἤκουετο καὶ ἐγράφετο ὡς Ἀκαθμία καὶ Καθμία (ή καὶ τα).

Βούθουλας ή Μπύθουλας ή Βουθούλοι (Περί το Δ-10, δυτικῶς τῆς Ακαδημίας Πλάτωνος). Ἀναφέρεται ἐπίσης ὡς τοπωνυμία καὶ εἰς τὰ κατάντη τοῦ παρά τὴν Ἁγίαν Φωτεινὴν καταρράκτου τοῦ Ἰλισσοῦ. Παλαιὰ τοπωνυμία, σημαίνουσα βυθολὸν, δηλαδὴ χαμηλὸν καὶ λασπώδες ἔδαφος. Ὅπως ὁ παρά τὴν Ακαδημίαν Βύθουλας, εἶναι ὁ ἀρχαῖος Βόθυνος, τὸν ὁποῖον ἀναφέρει ὁ Ἀρποκρατίων. Κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας ἐπεκράτει ὁ τύπος Βουθούλοι.

Διασορίτη καὶ Διασορίτη. Επάνυμον μικρὰς μονοκλίτου βασιλικῆς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου εἰς τὸν Ελαιῶνα, βορείως τῆς ἱερᾶς Οδοῦ, καὶ τοπωνυμία τῆς περὶ αὐτὴν περιοχῆς.

Ελαιοτριβεία (Γ-10 καὶ Ε-11). Παλαιὰ τοπωνυμία ἀπὸ σειρὰν ελαιοτριβείων, τὰ ὁποῖα ὑπῆρχον ἐκατέρωθεν τῆς οδοῦ Καβάλας καὶ τῆς προσεγγάσεως τῆς εἰς τὸν Ελαιῶνα, εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν ἤκμαζεν ἀκόμῃ οὗτος. Ἐκ τοῦ λόγου τούτου καὶ ἡ εἰρημένη οδὸς ἐλέγετο Ελαιοτριβείων.

Καταικάδικα. Τοπωνυμία τῆς μετὰ τῆς οδοῦ Πειραιῶς καὶ τῆς γραμμῆς τοῦ σιδηροδρόμου Πειραιῶς περιοχῆς, περὶ τὸν ναὸν τῆς Ἁγ. Αἰκατερίνης, ἰσχύσασα περὶ τὸ 1900, ἐκ τῆς ἐκεῖ ἐγκαταστάσεως αἰγοβοσκῶν, οἱ ὁποῖοι συνοδεύοντες ἓνα μικρὸ κοπάδι ἀπὸ κατσίκες περιήρχοντο τοὺς δρόμους τῆς πόλεως καὶ ἐπῶλουν τὸ γάλα τῶν, ἀρμέγοντες αὐτὰς ἐνώπιον τοῦ πλάτου τῶν. Ἀφ' οὗτου, περὶ τὸ 1920, ἀπηγορεύθη ἡ συνήθεια ἐκείνη, ἐπεκράτησε διὰ τὴν αὐτὴν περιοχὴν ἡ τοπωνυμία Κάτω Πετράλωνα.

Μοσχάτο (Α-17, 18). Παλαιὰ ονομασία, προελθούσα ὡς ἀπὸ μοναδικῶν ἀμπελῶν τοῦ ὁμωνύμου εἶδους.

Παράγκες (Α-17). Τοπωνυμία περιοχῆς τῆς οδοῦ Πειραιῶς, παρά τὸν σταθμὸν Μοσχάτου τοῦ Ἡλεκτρικοῦ Σιδηροδρόμου, προκύψασα ἀπὸ ξυλόπηκτον φυλάκιον φορολογικοῦ σταθμοῦ καὶ ἀπὸ ἄλλα παρα-

γήματα πού ὑπῆρχον ἐκεῖ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ὁθωνοῦ καὶ μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 19οῦ αἰῶνος, ἐξυπηρετοῦντα τοὺς ἐπιβάτας καὶ τὰ υποζύγια τῶν αμαξῶν καὶ τῶν κάρων, μετὰ ὁποῖα εἰγίνοντο αὐτὰ μεταφορᾶ μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς.

Ρέντης. Επάνυμον μεσαιωνικῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου καὶ τοπωνυμία εὐρείας περὶ αὐτὴν περιοχῆς, προελθούσα πιθανῶς ἀπὸ κτήματα τοῦ Δημητρίου Ρέντη, ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα ἔλαβεν οὗτος ἀπὸ τοὺς καταλαβόντας τὸ δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν Καταλανοὺς, διὰ τὰς υπηρεσίας τὰς ὁποίας τοὺς προσέφερεν.

Ρουφ (Περί το σημεῖον Γ, Δ - 13, 14). Τοπωνυμία τῆς πρὸς Ν. τῆς οδοῦ Πέτρου Ράλλη καὶ πρὸς Δ. τῶν σιδηροδρομικῶν γραμμῶν περιοχῆς, προελθούσα ἀπὸ ἐπάνυμον Βαυαροῦ ἐπιχειρηματίου ἀρτεσιανῶν φρεάτων, ὁ ὁποῖος, ἐγκατασταθεὶς κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ὁθωνοῦ εἰς τὰς Ἀθῆνας μετὰ τὸ πρόγραμμα μίας μεγάλης ἀγροτικῆς ἐπιχειρήσεως, ἱδρύσεν εἰς αὐτὴν τὴν θέσιν ἀγρόκτημα με βουστάσια καὶ ἐκτίσεν μέσα ἓνα μικρὸν ἐξωχικὸν πύργον, ὁ ὁποῖος σώζεται ἀκόμῃ καὶ εἶναι γνωστὸς ὡς Πυργάκι τῆς Ἀμαλίας, διότι κατὰ τοὺς περιπάτους τῶν εἰς τὸν Ελαιῶνα ὁ Ὁθων καὶ ἡ Ἀμαλία ἐστάθμευον συχνὰ ἐκεῖ.

Σαπουντζήδικα (Ἐκατέρωθεν τοῦ ὁρίου Ζ - 13, 14). Παλαιὰ τοπωνυμία, προκύψασα ἀπὸ τὰ ἐργαστήρια τῶν Ἀθηναίων σαπυνοποιῶν, ἐγκατεστημένων ἐκεῖ, ὅτε ἤκμαζεν ὁ ελαιῶν, ἡ παραγωγὴ λαδίου

καὶ ἡ βιομηχανία σαπουνιῶ εἰς τὰς Ἀθῆνας.

Χασεκή (περὶ τὸ Δ, Ε - 11, 12). Παλαιὰ τοπωνυμία, προκύψασα ἀπὸ τὰ ἐκατέρωθεν τῆς ἱερᾶς οδοῦ κτήματα τοῦ Χατζή Ἀλῆ Χασεκή, ὁ ὁποῖος κατὰ διαστήματα, ἀπὸ τοῦ 1775 μέχρι τοῦ 1790, ἦτο βοεβόδας τῶν Ἀθηνῶν, κατατυραννήσας σκληρότατος τοὺς Ἀθηναίους. Ἰδιαιτέρως ἐγίνε γνωστὸν τὸ περιμανδρωμένον μέρος τῆς περιοχῆς ταύτης, τὸ ὁποῖον περιέλαμβανε τὸ κονάκι καὶ τὸν κήπον τοῦ βοεβόδα, καὶ ἡ μαρμαρινὴ βρύση πού ὑπῆρχεν εἰς τὸν μανδρότοιχον παρά τὸ κράσπεδον τῆς ἱερᾶς οδοῦ. Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν, ολόκληρον τὸ κτῆμα τοῦ Χασεκή περιήλθεν εἰς τὸ ἐλληνικὸν δημόσιον, ἡ περιοχὴ δὲ τὸν κονακίου ἀπετέλεσε τὸν Βοτανικὸν κήπον τῆς πρωτεύουσας μέχρι τῆς τρίτης δεκαετίας τοῦ αἰῶνος μας, ὅτε ἤρχισεν ἡ ἐγκατάστασις ἐν αὐτῇ διαφόρων ἱδρυμάτων, καὶ τελικῶς τῆς Ἀνωτάτης Γεωπονικῆς Σχολῆς.

Καὶ ἀκόμῃ ἓνα χαρακτηριστικὸν τοπωνυμιο, πού ὁμως φαίνεται ὅτι δὲν κατακυρώθηκε ἐπισημῶς

Σήμερα στὴν ἴδια ἀκριβῶς περιοχὴ οἱ ἐκατέρωθεν τῆς οδοῦ ρυπαντικὲς βιομηχανίες δημιουργοῦν μὴ ἀθλία καὶ ἐξοργιστικὴ κατάσταση. Ἡ ὁδὸς γεμάτη δυσωδία καὶ ῥύπον, μεταβάλλεται σὲς πρῶτες βροχὲς σὲ βρώμικο βάλτο, ὥστε νὰ δικαιολογεῖται ἡ τόσο προσφυὲς μετονομασία τῆς ἀπὸ ἱερὰ ὁδὸ σὲ μιὰρὰ ὁδὸ».

Ἀπὸ ομιλία τοῦ Σόλωνα Π. Κυδωνιάτη

ΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΛΑΧΑΝΙΔΑΣ

● Ο Νικόλαος Ι. Κανάσης, προϊστάμενος της Γεωργικής Υπηρεσίας Αττικής, στο βιβλίο του «Οι λαχανόκηποι Αττικής και η σημασία των ιδία κατά την πολεμικήν περίοδον», που εξεδόθη στην Αθήνα το 1944, παραθέτει πολύ ενδιαφέροντα στοιχεία για την περιοχή του Ελαιώνα:

● στις περιοχές των Δήμων Αθηναίων, Περιστερίου και Καλλιθέας, καθώς και στις των κοινοτήτων Μοσχάτου, Αγ. Ιωάννου Ρέντη, Ταύρου και Αιγάλεω καλλιεργούνται (το 1943) 11.330 στρέμματα, που αρδεύονται κυρίως από 385 περίπου φρέατα. Για την περιοχή της Κολοκυνθούς καθώς και για τις παρακηφίσιες ζώνες, χρησιμοποιούνται επικουρικά τα ύδατα των υπονόμων των Αθηνών, που δημιουργούν κινδύνους για τη Δημόσια Υγεία.

● οι λαχανοκηπουροί είναι οργανωμένοι σε συνεταιρισμούς, που για την περιοχή του Ελαιώνα είναι οι παρακάτω, όπως αναλυτικά τους καταγράφει ο Ν. Ι. Κανάσης:

Συνεταιρισμοί:

«1) Γεωργοκτηνοτροφικός Συνεταιρισμός (Αγ. Σάββας Αθηνών), περιλαμβάνει μεταξύ των μελών του 200 κηπουρούς εκ των πέριξ των Αθηνών Κοινοτήτων καλλιεργητάς 6.800 στρεμμάτων κήπων.

2) Συνεταιρισμός πωλήσεως Γεωργοκτηνοτροφικών προϊόντων αγελαδοτρόφων και κηπουρών Καλλιθέας. Περιλαμβάνει κυρίως 80 κηπουρούς Καλλιθέας, Βουρλοποτάμου και τινες Μοσχάτου, καλλιεργούντας 1.200 στρέμματα κήπων.

3) Συνεταιρισμός Αγίας Άννης, περιοχής Αγίου Ιωάννου Ρέντη, με 120 συνεταίρους κηπουρούς κατόχους 3000 στρεμμάτων κήπων».

● Οι καλλιεργούμενες με λαχανικά παραγωγικές εκτάσεις και τα μέσα μεγέθη εκμεταλλεύσεων είναι τα παρακάτω:

	στρ.	μέσο μέγεθ. στρ.
1) Περιοχή Δ. Αθηναίων	1180	28
Βοτανικός, Ρουφ, Αγ. Σάββας	1370	26
Κολοκυνθού	1370	26
Σεπόλια	160	20
Πατήσια	320	10
2) Περιοχή Δ. Περιστερίου	1970	22
3) Περιοχή Δ. Καλλιθέας	540	20
4) Περιοχή Δ. Μοσχάτου	900	16
5) Περιοχή Κοινότη. Αγ. Ιωάν. Ρέντη	2900	26
6) Περιοχή Δ. Ταύρου	1410	30
7) Περιοχή Δ. Αιγάλεω	580	58
ο τεμαχισμός και η εκμετάλλευσή της γης:	11.330	24
δηλαδή 460 περίπου αγροτική εκμετάλλευσή.		

Τεμαχισμός και εκμετάλλευσή της γης:

«Η γη κατά ποσοστόν 70-80% καλλιεργείται υπό των ιδιοκτητών αυτής, του υπολοίπου 20-30%, εκμεταλλευομένου υπό ενοικιαστών. Ούτω διακρίνομεν υφ' όλης αυτών τας μορφάς και την άμεσον και την έμμεσον εκμετάλλευσιν...».

«Η γη, κληρονομικώς, μεταβιβαζόμενη από γενεάς εις γενεάν, αφενός τεμαχίζεται αναλόγως του αριθμού των κληρονόμων, αφετέρου η εκμετάλλευσίς της εκφεύγει των χειρών του ιδιοκτήτου περιερχομένη εις χείρας του ενοικιαστού ή του αγοραστή. Διότι, η μικρά χωρητικότης του θεσμού της αστοχωρικής οικογένειας, εξέλιξις της οποίας είναι η σήμερον απαντημένη μορφή, αναγκάζει τα μέλη της να τραπούν προς αστικά επαγγέλματα δια την εξασφάλισιν πόρων ζωής. Τα ούτως απομακρυνθέντα της γης μέλη, αποξενούμενα της καλλιεργείας της κατ' ανάγκην την ενοικιάζουν ή την πωλούν, όταν περιέλθη κληρονομικώς εις την κατοχήν των. Άλλωστε, το κεφάλαιον,

Τρακτέρ εν δράσει σε χωράφια του Ελαιώνα· Ιούνιος 1988.

Εμπόδια

Ανάμεσα στα φαρδιά οικόπεδα, πολύ στενά δρομάκια, κάποια τελειώνουν πριν καν ξεκινήσουν ενώ άλλα μοιάζουν ατέλειωτα – τα φαράγγια-. Σε κάθε στροφή, απαγορεύεται η είσοδος, αδιέξοδα και μάντρες. Απαγορεύεται το απαγορεύεται.

Οι βασικές χρήσεις που συναντάμε είναι η μικρής και μεσαίας κλίμακας βιομηχανική δραστηριότητα και οι υποδομές που την πλαισιώνουν (αποθήκευση, μεταφορές) ενώ υπάρχουν και κάποιοι θύλακες κατοικίας. Στους χάρτες χρήσεων και δραστηριοτήτων μπορούμε να δούμε το πως αυτές συνδέονται με εμπορικές χρήσεις, στρατιωτικές εγκαταστάσεις ή με σημεία υπεροπτικού ενδιαφέροντος όπως η Ακαδημία Πλάτωνος και η Γεωπονική Σχολή. Διακρίνεται επίσης η σχέση μεταξύ δομημένου, αδόμητου και εγκαταλελειμμένου, στοιχεία χρήσιμα για την κατανόηση της περιοχής. Χωρίς να χωροθετείται κάπου συγκεκριμένα χαρακτηριστικό της περιοχής είναι το δίκτυο άτυπων εργασιών και κυρίως η περισυλλογή και η ανακύκλωση μετάλλων (scrap)⁶

Ο Ελαιώνας λόγω του αποτελεί μέρος ενός ευρύτερου δικτύου μεταφοράς ύλης και αγαθών μοιάζει με έναν εκτεταμένο κυκλοφοριακό κόμβο. Τέτοιοι κόμβοι απαιτούν τεράστιες εκτάσεις για τις εγκαταστάσεις τους (logistics landscape) (Lyster, στο Αναγνωστόπουλος κ.α. 2019 :15)

Μέσα σ' αυτό το δαιδαλώδες σκηνικό προκύπτει το ζήτημα του προσανατολισμού. Που είμαστε; Ταμπέλες οδηγούν σε διάφορα μέρη Σαντορίνη, Τρίκαλα, Ασπρόπυργος, Βόνιτσα Εξπρές, η θέα της Ακρόπολης επαναφέρει τον χρήστη/τρια από το σύντομο ταξίδι. Είμαστε ξανά στο κέντρο.

Ο ήλιος πέφτει μαζί και οι ρυθμοί του Ελαιώνα, μετά το μεσημέρι σπάνια κυκλοφορεί κανείς ή καλό είναι να μην το κάνει όπως συμβουλεύουν και οι «ντόπιοι». Ησυχία, ηρεμία και παρκαρισμένες νταλίκες. Υπάρχουν όμως και αυτοί/ες που πάντα ξεχνιούνται. Ρακοςυλλέκτες, σκραπατζίδες, Ρομα και πρόσφυγες (είναι) οι αόρατοι χρήστες/χρήστριες της περιοχής που πάρα τις συνθήκες έχουν κάνει το απωθημένο εκεί έστω και προσωρινά, εδώ τους. Χωρίς να βάζουμε στην άκρη το γεγονός της μη επιλογής ή τις συνθήκες διαβίωσης αυτών των ανθρώπων, βλέπουμε ότι ίσως και εξαιτίας αυτού συχνά λειτουργούν ως κοινότητες. Ιδιαίτερα στην περίπτωση των προσφύγων η έλλειψη βασικών αγαθών (θέρμανση, νερό) σε συνδυασμό με τη συνθήκη αποκλεισμού και ημιεγκλεισμού, των δομών φιλοξενίας δεν αφήνουν το περιθώριο να ρομαντικοποιούνται γενικώς ως περιπλανώμενοι

6. Το ντοκιμαντέρ του Χρήστου Καρακέπελη, Πρώτη Ύλη, 2011. Καταγράφει την «αόρατη» πραγματικότητα των γυρολόγων της Αθήνας. Άνθρωποι που γυρίζουν καθημερινά την Αθήνα προκειμένου να βρουν και να συλλέξουν σιδηρικά και άλλα αντικείμενα από τα σκουπίδια για να ανταλλάξουν το βάρος τους σε ευρώ.

χρήστες/τριες. Παρ' όλα αυτά ζουν εκεί και προσπαθούν να συγκροτήσουν μια καθημερινότητα, πηγαίνουν για ψώνια στο κέντρο με το λεωφορείο, παίζουν στα κενά οικόπεδα, κάθονται και συζητούν στις όχθες του ρέματος μετατρέποντας την αίσθηση του απόκοσμου σε αυτή του οικείου.

Τις Κυριακές όπου στήνεται το παζάρι των Ρακοσυλλεκτών, το σκηνικό του Ελαιώνα αλλάζει εντελώς. Όπως γίνεται σαφές από τις αυτοσχέδιες σημάνσεις το παζάρι έχοντας αλλάξει αρκετές τοποθεσίες έχει βρει πλέον τη θέση στου σε ένα οικόπεδο 2500τμ. στην οδό Σαλαμινίας. Εκεί μαζεύονται άνθρωποι και αντικείμενα από όλη την Αθήνα και κατοικούν προσωρινά την «πίσω αυλή» (Σοφία Τσάδαρη, 2019). Πέρα από τις κεντρικές χρήσεις, στον Ελαιώνα συγκεντρώνονται τα απωθημένα της πόλης και σε επίπεδο αντικειμένων. Μέσα από τη συλλογή και τη μεταπώλησή τους προκύπτει ένας άλλος τύπος ανακύκλωσης υλικών και ιστοριών.

«Βγαίνοντας κανείς από το μετρό του Ελαιώνα, έρχεται αντιμέτωπος με μια περιοχή «φάντασμα». Διασχίζοντας την Ιερά Οδό στη συμβολή με την Αγίας Άννης τα Σαββατοκύριακα αλλά κυρίως κάθε Κυριακή η γειτονιά αλλάζει πνοή. Φωνές, μουσική, τσίκνα, αυτοκίνητα παρκαρισμένα στη σειρά, «δίνουν ζωή» στην περιοχή και υποδέχονται τους πελάτες του παζαριού. Αυτοσχέδιοι πάγκοι με ό,τι μπορεί κανείς να φανταστεί πάνω. Αντίκες, βάζα, σερβίτσια, βινύλια, γραφομηχανές και πικάπ, κόμικ, βιβλία, παπούτσια, κοσμήματα, πίνακες ζωγραφικής και διάφορα εργαλεία συνθέτουν το σκηνικό του παζαριού. Άνθρωποι κάθε ηλικίας έχουν εξασφαλίσει μία θέση από νωρίς στο παζάρι καθώς φτάνουν συνήθως κάθε φορά γύρω στις τρεις τα ξημερώματα για να στήσουν τους πάγκους τους. Η ανταπόκριση, μεγάλη, καθώς το κοινό παραμένει πιστό παρά τις συχνές αλλαγές του τόπου όπου διεξάγεται το παζάρι.» (Ιωάννα Καρδάρη, 2018)

Δεν είναι εύκολο πράγμα να πηγαίνει κάποιος στα σκουπίδια, να βρίσκει πράγματα. Τα δικό μας μάτι, όμως, θα παραλείψει τις βρωμιές και θα πέσει στα ωραία και τα χρήσιμα, που κάποιος άφησε εκεί, γιατί πια δεν το χρειάζεται ο ίδιος: ρούχα, παπούτσια, έπιπλα, έργα τέχνης, αντικείμενα κάθε είδους... Μέλος του σωματείου μας είχε βρει το πρώτο Σύνταγμα της Ελλάδος στα σκουπίδια! Ύστερα, το δωρίσαμε στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, που τότε ήταν ο Κároλος Παπούλιας. Μάθαμε ότι το πήγαν στην Εθνική Βιβλιοθήκη, γιατί δεν υπήρχε άλλο αντίτυπο! Χάρη σε όλη αυτή την ιστορία, το σωματείο μας τότε είχε βραβευτεί. Το βραβείο τώρα το έχει στα χέρια του ο πρώην πρόεδρος, εγώ δεν ήμουν τότε. Θεωρούσε ότι ήταν δικό του έργο αυτό το εύρημα, αν και δεν ήταν. Μια τυχαία ανακάλυψη από έναν ανώνυμο ρακοσυλλέκτη ήταν. Σημαντική, αλλά ας μην υπερβάλλουμε. (Καμπέρ Βαχτέτ, πρόεδρος του σωματείου ρακοσυλλεκτών, 2016)

Γιατί Ελαιώνας;

Έχοντας προσπαθήσει να περιγράψουμε τον τρόπο με τον οποίο μας αφορά το γεγονός του θανάτου και οι χωρικές του εκφράσεις, προκύπτει το ζήτημα του που θα τοποθετούσαμε ένα -άλλο- νεκροταφείο στην πόλη και συγκεκριμένα στην μητροπολιτική συνθήκη της Αθήνας. Προκειμένου να σπάσουμε τον περίκλειστο χαρακτήρα του και να επαναφέρουμε το νεκροταφείο στο κέντρο της πόλης και κοινότητας, αναζητήσαμε τα επιμύκη στοιχεία που απλώνονται στην πόλη και την διατρέχουν. Κεντρικές αρτηρίες, σιδηρόδρομοι, ποτάμια.

Το ρέμα του προφήτη Δανιήλ αποτελεί μια τέτοια ρωγμή στην Αθήνα καθώς είναι από τα τελευταία ανοιχτά -κατά ένα μέρος τους- ρέματα/ παρακλάδια του Ιλισού. Το υπόγειο τμήμα του ξεκινά από τον Βοτανικό, περίπου στο ύψος της Ακαδημίας Πλάτωνος και έχει μήκος 883 μέτρα. Η κοίτη του αποκαλύπτεται στην οδό Αγίου Πολυκάρπου, Το «ανοιχτό» μέρος έχει μήκος 2.984 μέτρα και διατρέχει κάθετα τον Ελαιώνα καταλήγοντας στον Κηφισό⁷ (ENVECO A. Στο Μελιτά, 2017: 123).

Η πυκνή βλάστηση του ρέματος, το στοιχείο του νερού, της χλωρίδας και της πανίδας δίπλα στις πιο σκληρές αστικές λειτουργίες αποκαλύπτουν την φύση στην πόλη όχι ως κάτι ξεχωριστό, ως ένα τοπίο που κοιτάμε από μακριά, η φύση εδώ συνυπάρχει λειτουργεί μαζί και είναι χρήσιμη.

«Γύρω στις 4-5 το απόγευμα σχολνάγανε οι «χορταρούδες» από τα περιβόλια. Έτσι λέγαμε τις εργάτισσες των περιβολιών. Πηγαίνανε στα σπίτια τους... Κουβαλάγανε χόρτα ή για το σπίτι ή για να φιλέψουνε. Εκτός απ' την πληρωμή παίρνανε και τα χόρτα τους. Πολλές τα κουβαλάγανε στο κεφάλι, πάνω από το τσεμπέρι τους. Φορούσανε ποδιές με «στήθος» και μπότες. [...] Στη στέρνα αυτή, απέναντι από τον Άγιο Πολύκαρπο πλένανε τα χόρτα οι περιβολαράιοι. Ο ήχος από τα τρεχούμενα νερά μου έφερνε στο μυαλό καταρράκτες. Κάπως έτσι πρέπει να 'ναι οι καταρράκτες, σκεφτόμουνα». (Καβαλάρη – Βαγγελάτου, στο Τσάδαρη 2019: 48)

Στον Ελαιώνα υπάρχει μια απόκοσμη γοητεία, ένα πολύ βαρύ πρόγραμμα και πολύς κενός χώρος. Αναγνωρίζοντας τις αντιθέσεις και τα ιδιότυπα χαρακτηριστικά του καθώς και το απωθημένο πρόγραμμα της ταφής στη σύγχρονη συνθήκη θα προσπαθήσουμε να τα φέρουμε στην επιφάνεια, ταυτόχρονα.

Υπάρχουν στοιχεία που διαρρηγνύουν τον απροσπέλαστο -τουλάχιστον για τους

7. Σήμερα το ρέμα, αποτελεί δέκτη λυμάτων που προέρχονται τόσο από τις κατοικίες όσο και από τις βιομηχανίες της περιοχής. Ο λαβύρινθος των αγωγών που καταλήγουν στο ρέμα δεν μπορεί να εντοπιστεί, αφού στο μεγαλύτερο μέρος του είναι πλέον σκεπασμένο, με αποτέλεσμα κανείς να μην ποιος ρίχνει τι στο ρέμα του Προφήτη Δανιήλ. Πέρα από τα βιομηχανικά απόβλητα η ρίψη σκουπιδιών και μπάζων κατά μήκος του ρέματος κάνουν ορατή -και με γυμνό μάτι- τη διάχυτη συνθήκη ρύπανσης.

απέξω- χαρακτηρά του καθιστώντας τον πέρα από κυκλοφοριακό κόμβο, όπως αναλύσαμε προηγουμένως, σημείο συνάντησης και κοινωνικής ζωής;

Οι κάτοικοι της Αθήνας, ήδη πηγαίνουν στον Ελαιώνα, όχι τόσο με την έννοια του Κυριακάτικου περίπατου και της περιπλάνησης⁸, πιο πολύ για επιτέλεση κάποιου σκοπού, να φτάσουν κάπου και να μείνουν εκεί. Το ζήτημα είναι μέχρι που φτάνουν. Η Ακαδημία Πλάτωνος και η Γεωπονική σχολή αποτελούν δύο χαρακτηριστικά σημεία που αν και στην ευρύτερη περιοχή του Ελαιώνα, είναι επισκέψιμα και χρησιμοποιούνται απ' το σύνολο της πόλης.

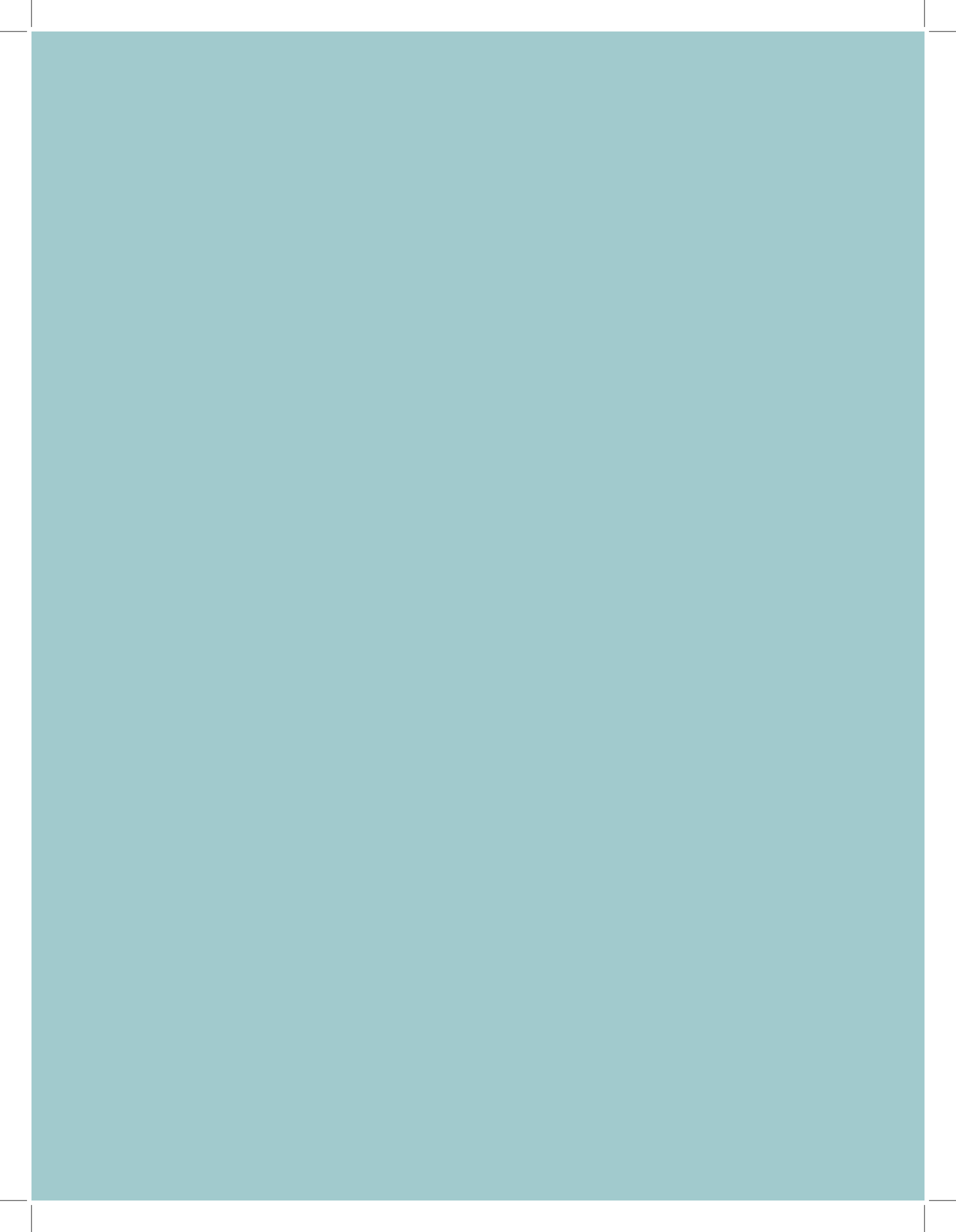
Παράλληλα τα τελευταία χρόνια θέατρα, μικρά εστιατόρια και άλλοι χώροι τέχνης προσπαθούν να ξανά συστήσουν, την μεριά της πόλης κάτω από τις γραμμές. Όπως αναφέρθηκε ο Ελαιώνας βρίσκεται σε μια μεταίχμιακή συνθήκη με το μητροπολιτικό κέντρο και ο Βοτανικός εκφράζει ακριβώς αυτή τη συνθήκη.

«Ο Βοτανικός είναι ένα όριο. Ενα ιδιότυπο σύνορο. Γεμάτος απόκρυφες γωνιές και άφθονη σκόνη, οργιώδη βλάστηση κατά τόπους, μυστικά ποτάμια και χορταριασμένους, ερειπωμένους ναούς τεσσάρων αιώνων. Κι είναι ακόμα μια απέραντη, βιομηχανική ερημιά,[..], γεμάτη αλάνες και γύφτικα τσαντίρια, παρηκμασμένα αρχοντικά, τόπος βαπτισμένος στο αττικό φως και μπολιασμένος με γνήσια βαλκανική, ανατολίτικη παρακμή μα και αχαλίνωτη ανάπτυξη που όμως πάντοτε μένει στα μισά.» (Μαγκλίνης 2012)

Είναι όμως Σύνορο ή κατώφλι;

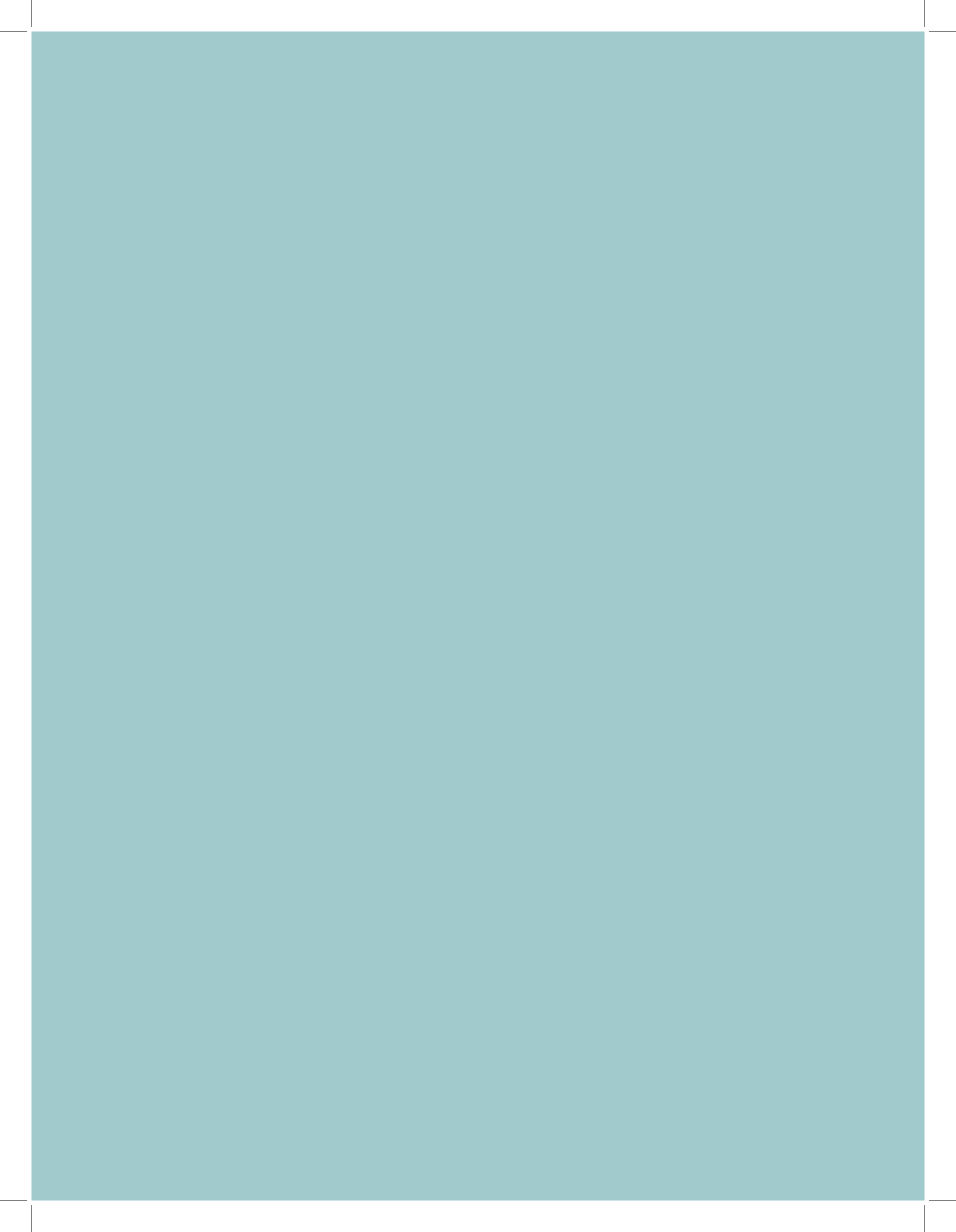
«Το κατώφλι [...] πρέπει να διαφοροποιηθεί έντονα από το όριο. Στο κατώφλι η μετάβαση ανάμεσα σε ένα πριν και σε ένα μετά, ανάμεσα σε ένα εδώ και σε ένα εκεί, ανάμεσα σε έναν τόπο και σε έναν άλλο, εκφράζεται μέσα από μία κίνηση. Η μεταβατικότητα πρέπει να θεμελιώνεται από κοινωνική πρακτική συλλογική ή ατομική. Όταν το κατώφλι εκφυλίζεται σε σύνορο, τότε χάνει το μεταβατικό του χαρακτήρα. (Σταυρίδης, στο Χατζησάββα 2015:91)»

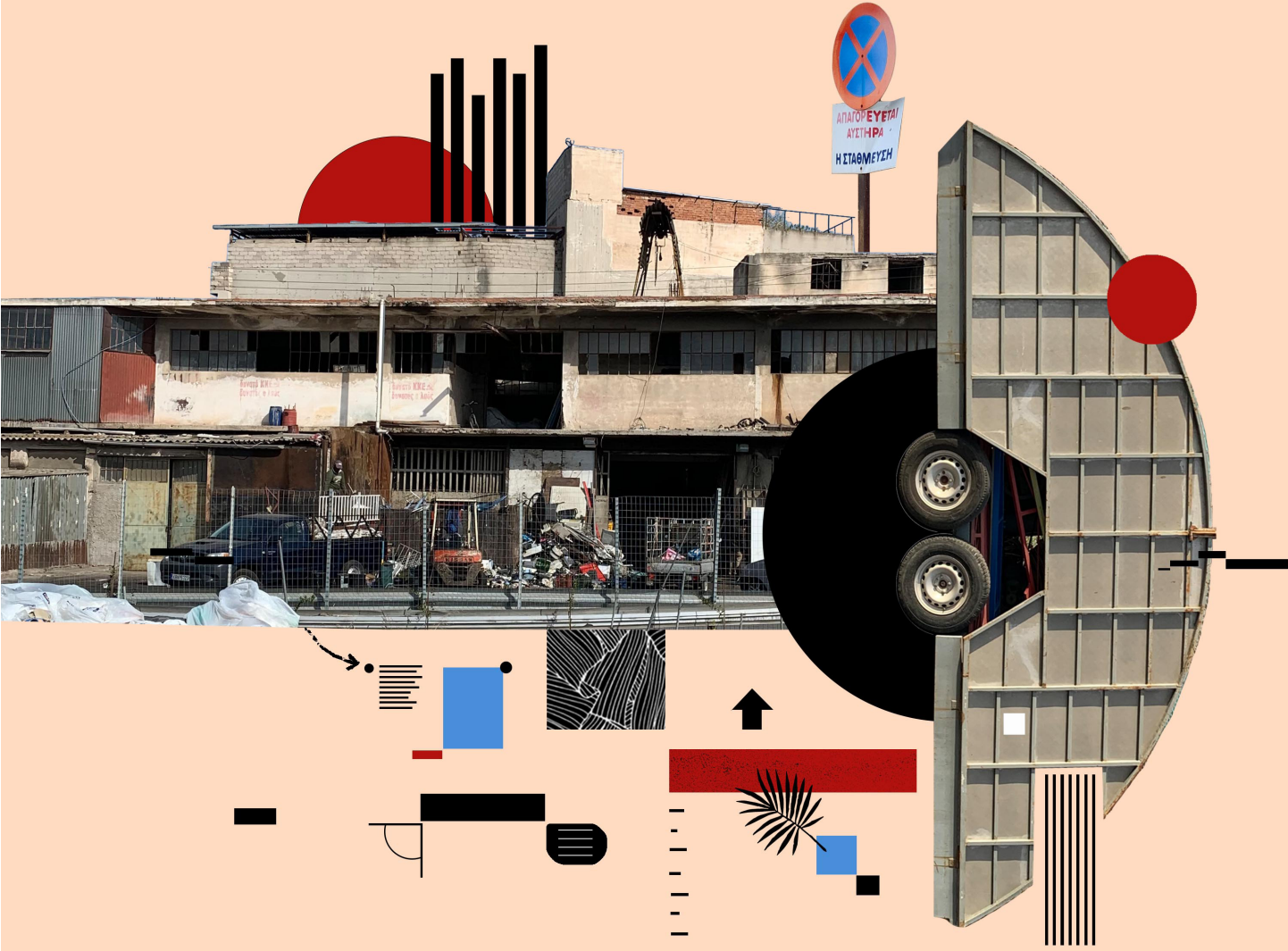
8. Την έννοια του flâneur, προερχόμενη από το γαλλικό ρήμα flâner, που σημαίνει περιπλανιέμαι, τριγυρίζω, εφήυρε ο Charles Baudelaire το 19ο αιώνα, θέλοντας να περιγράψει το θεατή και εκπρόσωπο της μοντέρνας ζωής. Ο flâneur δε γνωρίζει μαθηματικά ή λατινικά, δε διαθέτει κλασική παιδεία, αλλά «σπουδάζει» την «αστική επιστήμη» της περιπλάνησης στην πόλη – γνωρίζει κάθε ύποπτο ή απαστράπττον μαγαζί, κάθε διεύθυνση, κάθε σοκάκι. Μπένγιαμιν Βάλτερ. (1994). Σαρλ Μπωντλαίρ: Ένας λυρικός στην ακμή του καπιταλισμού. Αθήνα, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, σελ.25

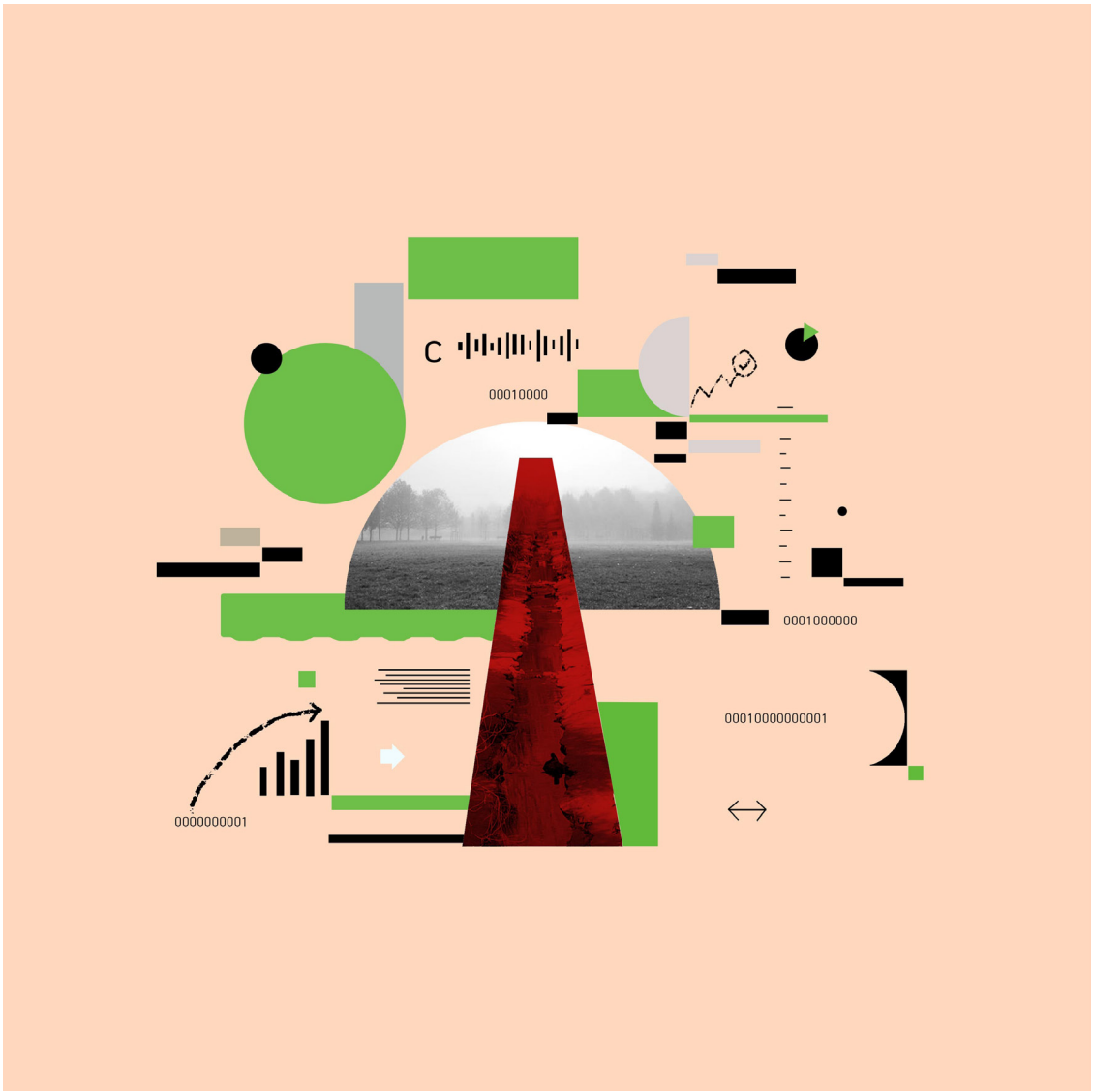
3.

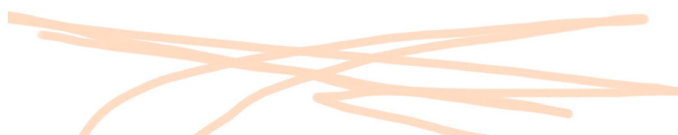
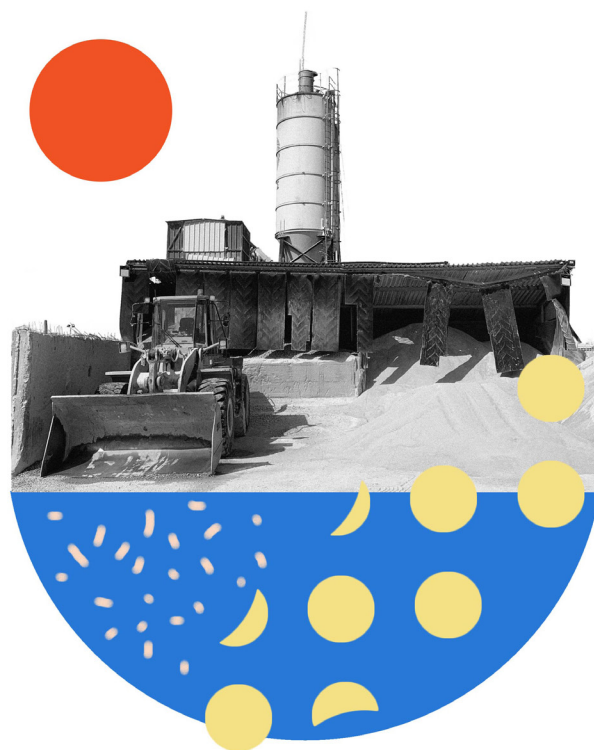
Κολάζ

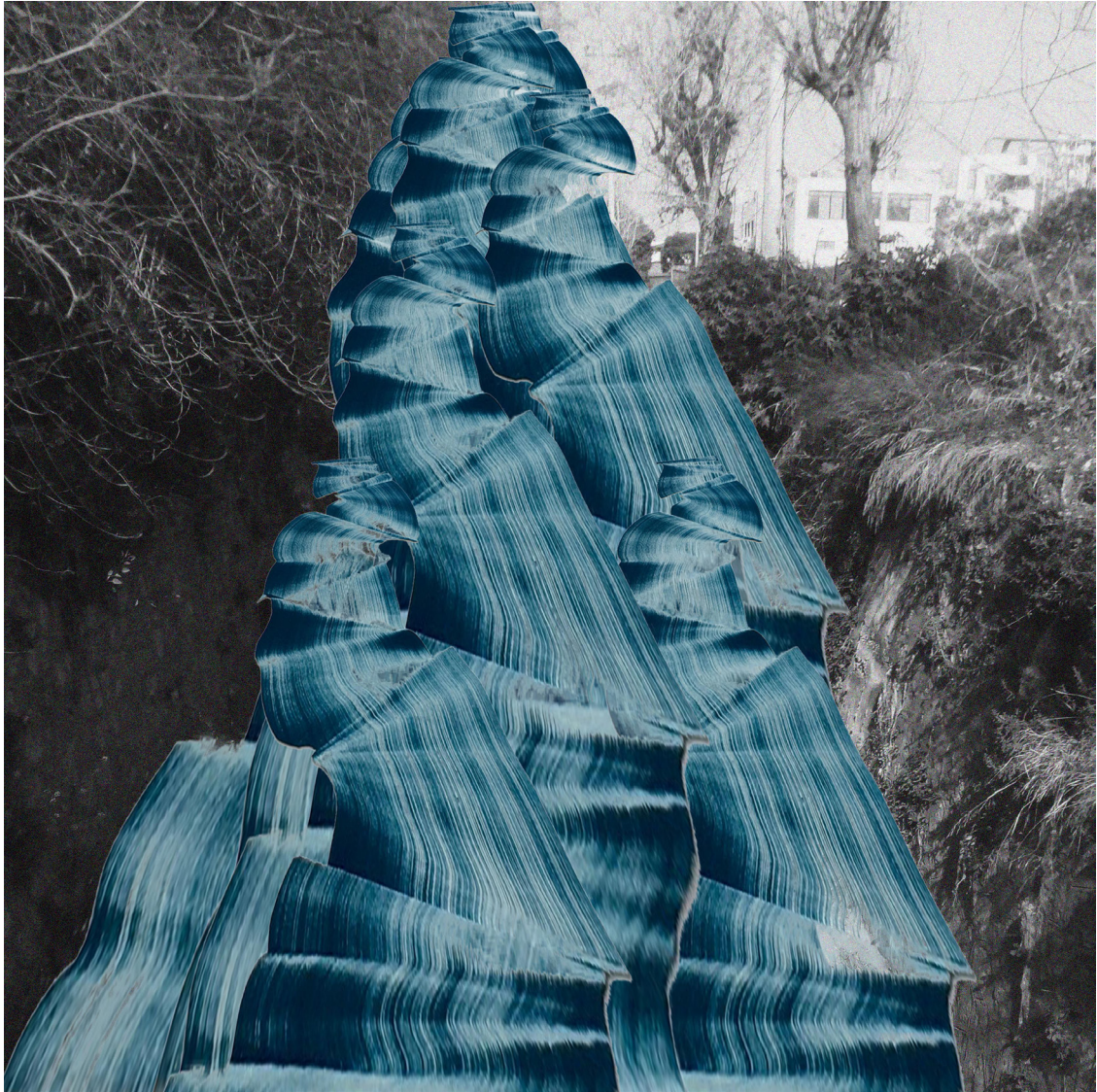

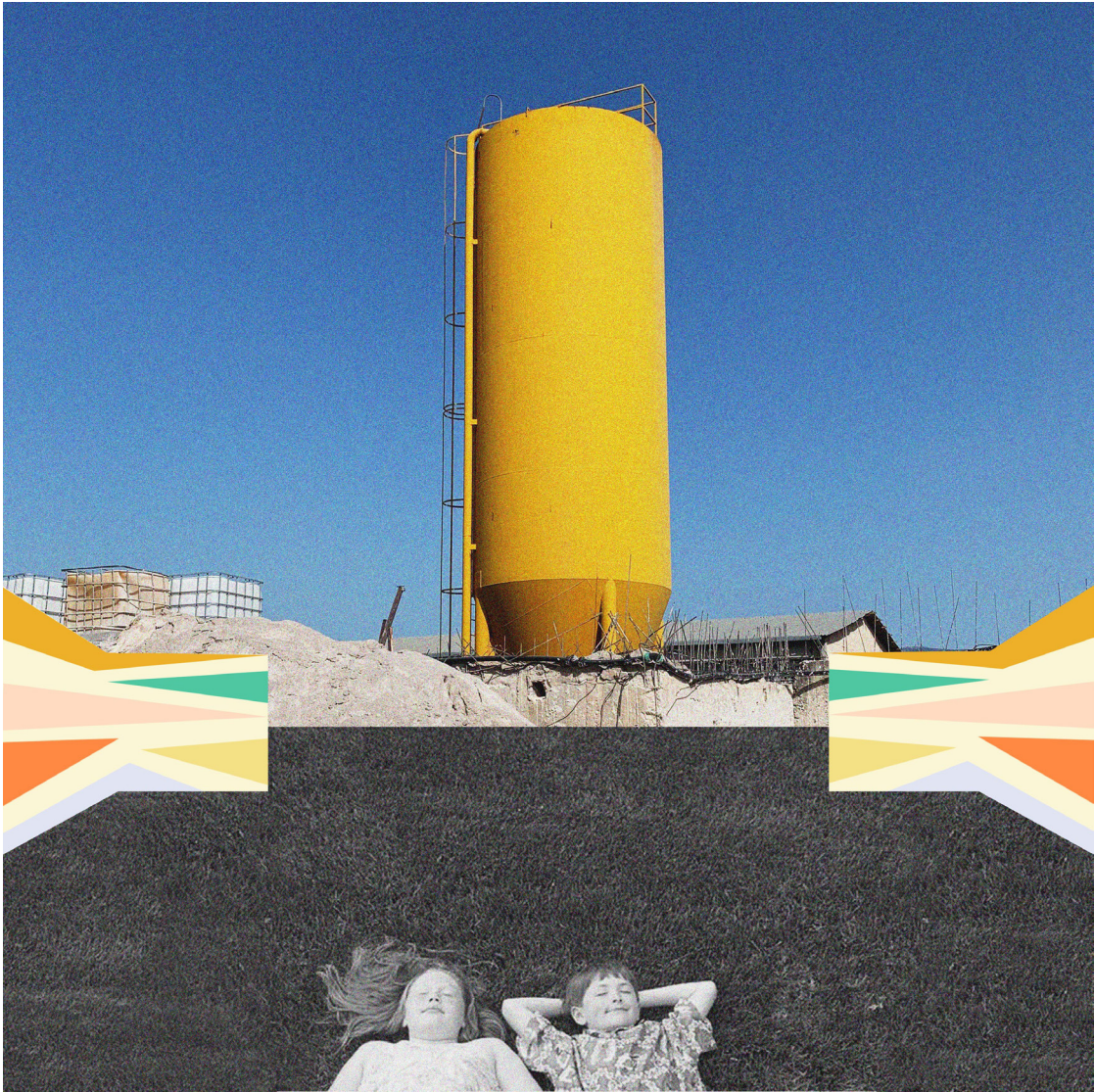

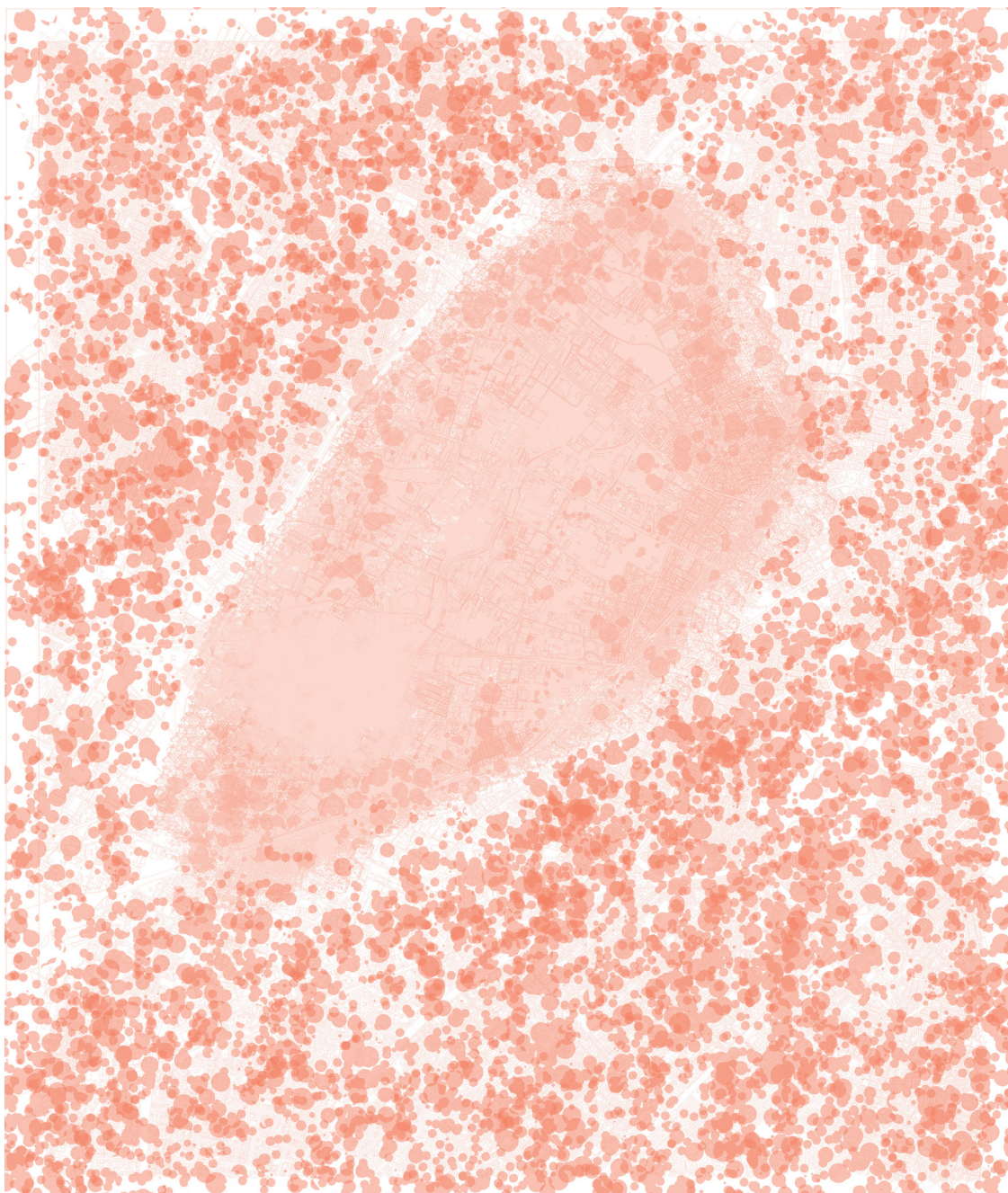

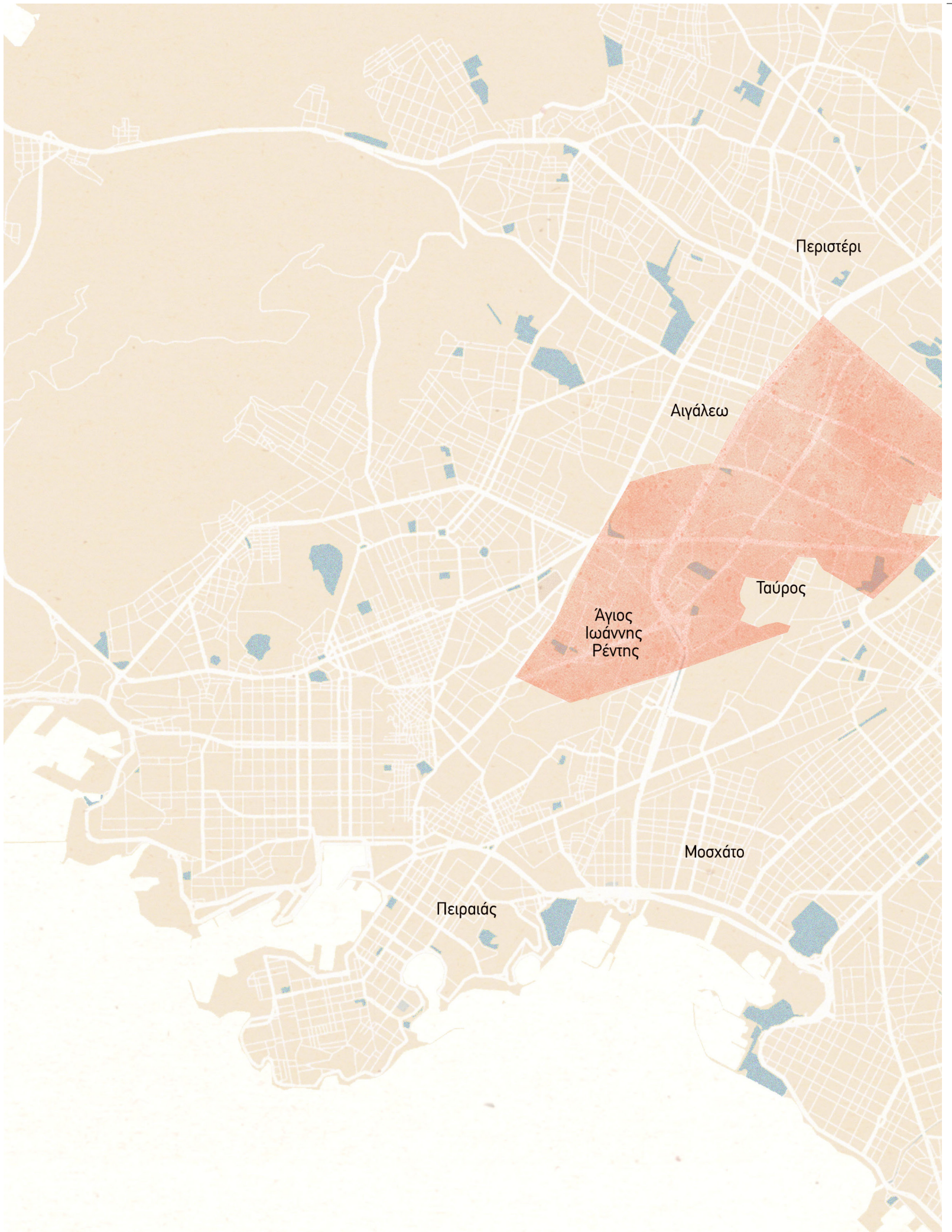

Περιστέρι

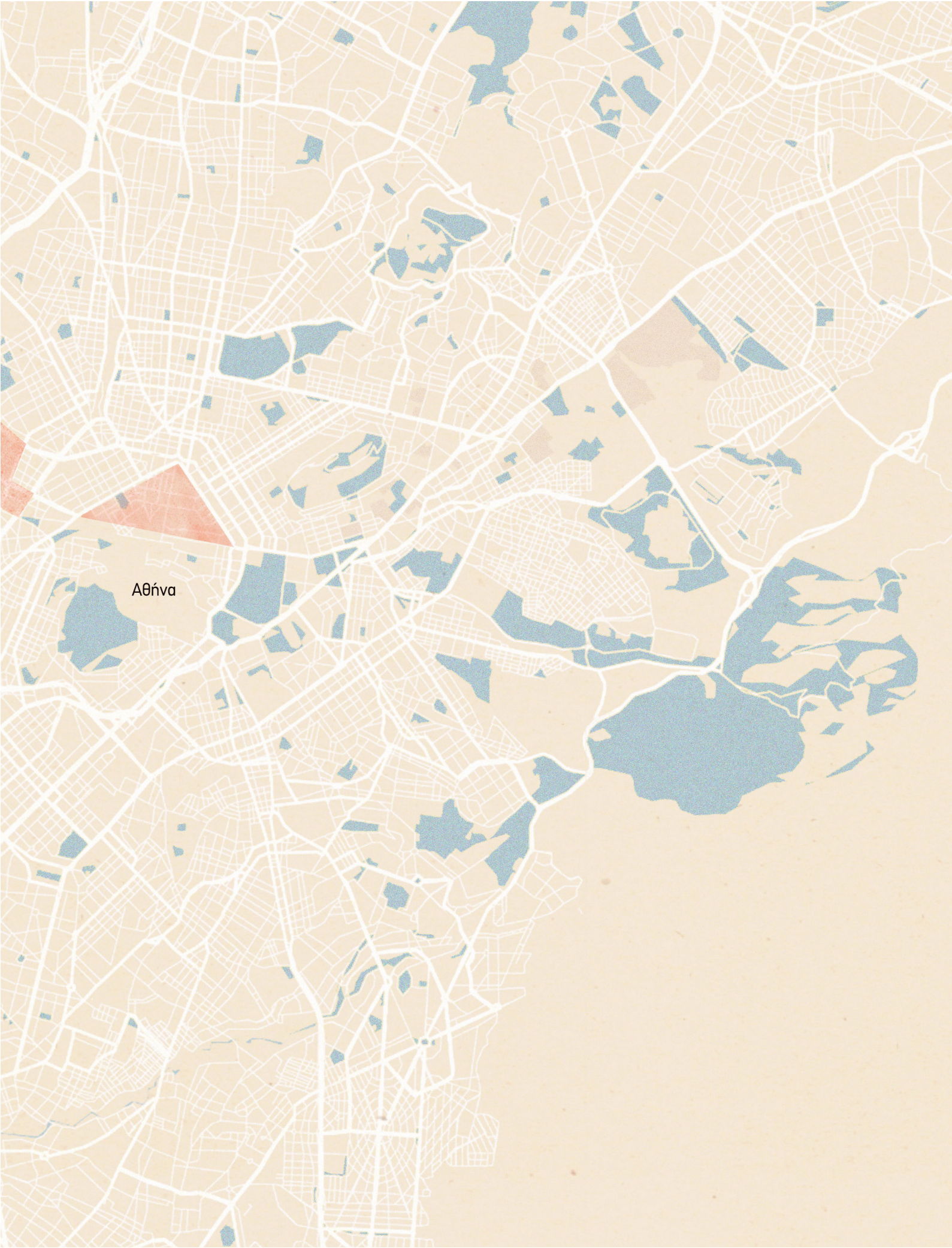
Αιγάλεω

Ταύρος

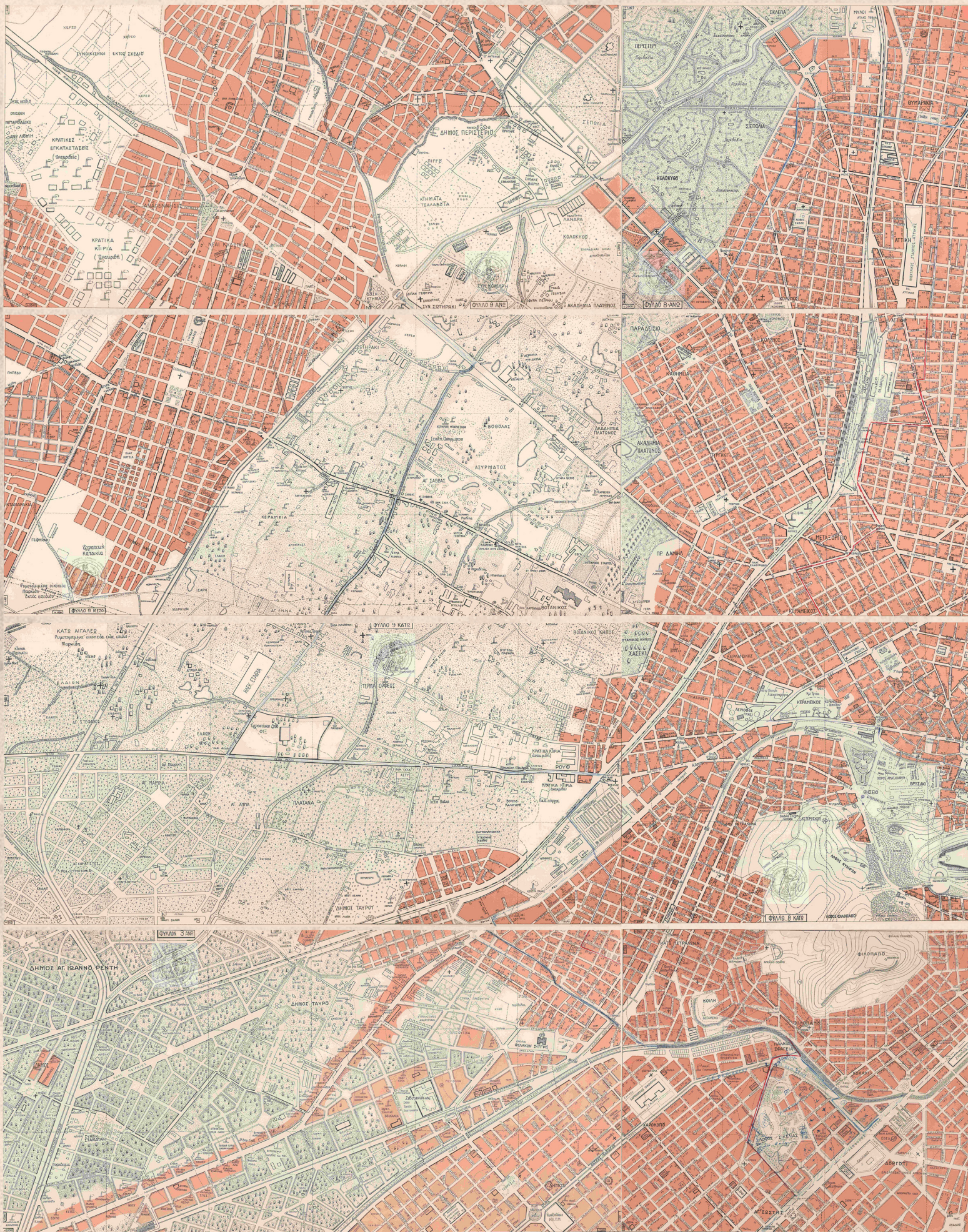
Άγιος
Ιωάννης
Ρέντης

Μοσχάτο

Πειραιάς

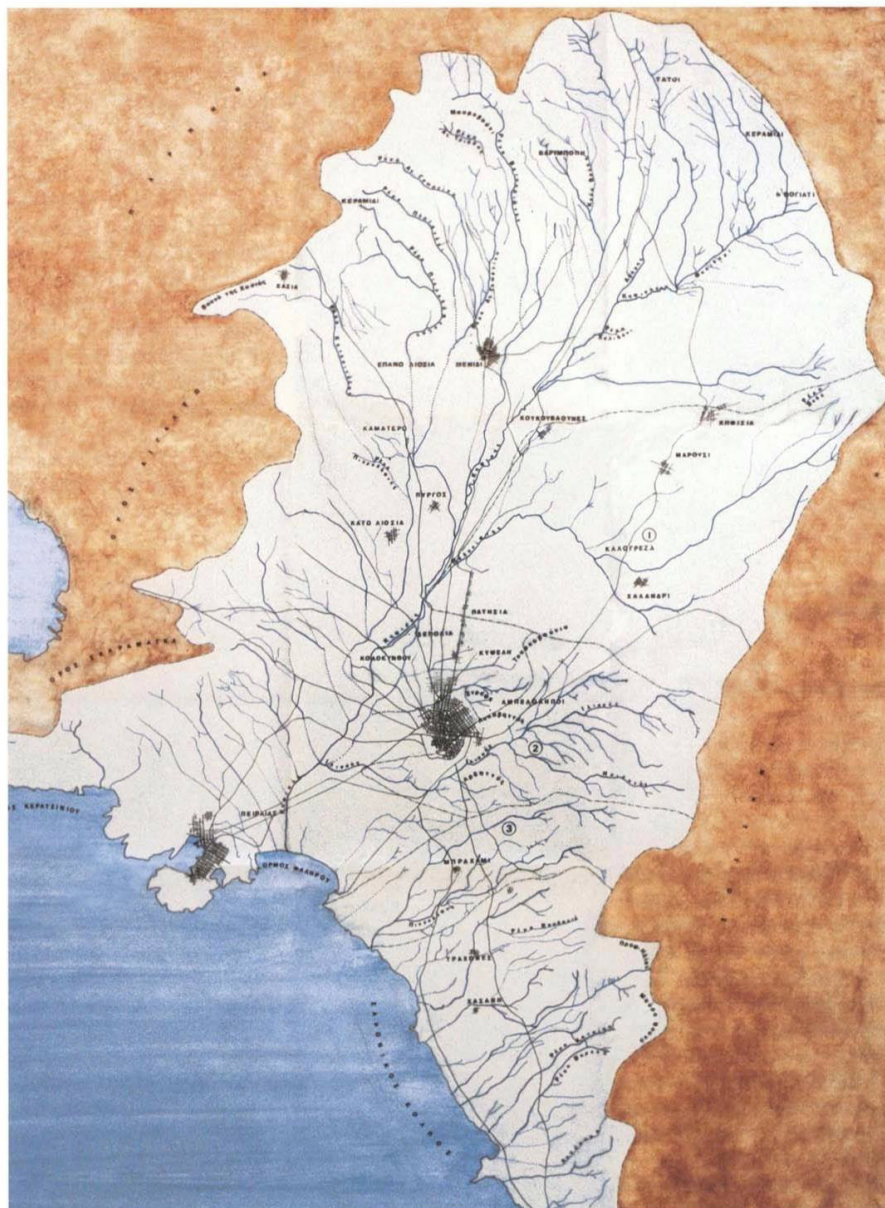

Αθήνα

Ημικτηματολογικός Χάρτης του Λεκανοπεδίου Αττικής της δεκαετίας του 1950, ο οποίος εκδόθηκε από την “Ελληνική Χαρτογραφία” του Δ. Διαμαντόπουλου.

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ - Διατμηματικό Ερευνητικό Πρόγραμμα - «ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗΣ ΣΤΑ ΡΕΜΑΤΑ» - Μάιος 1995

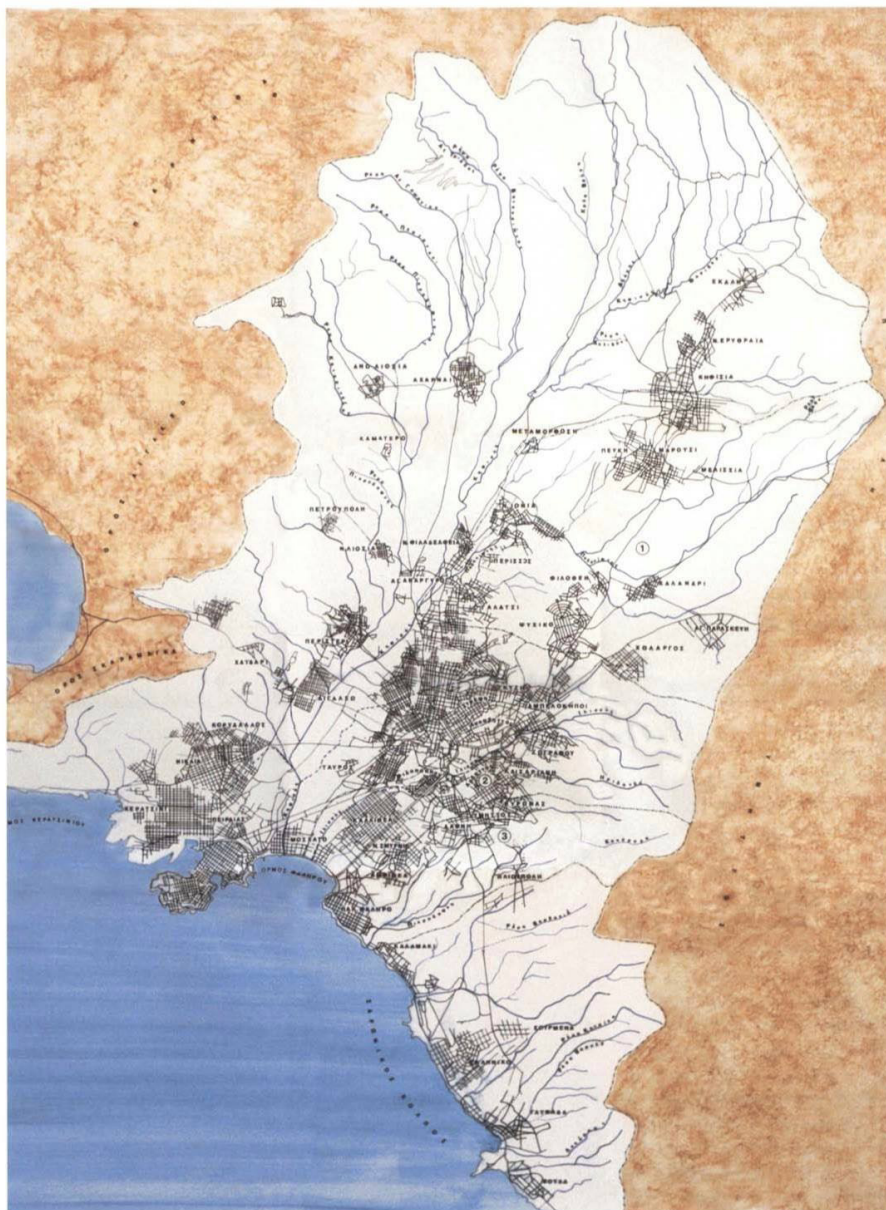
ΧΑΡΤΗΣ ΔΙΚΤΥΟΥ ΡΕΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΔΟΜΗΜΕΝΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ ΛΕΚΑΝΟΠΕΔΙΟΥ ΑΘΗΝΑΣ - έτος 1893

Υπόμνημα Γραμμών ——— ρέμα - ανοικτή διατομή - κύριος κλάδος ——— ρέμα - ανοικτή διατομή - δευτερευόν κλάδος ——— ρέμα - κλειστή διατομή
 ρέμα - υπόγεια ροή - άγνωστη κατάσταση διατομής - - - - - όριο λεκάνης απορροής ρέματος ——— αστικός ιστός - δομημένη περιοχή
 Παρατήρηση: σημειώνονται η συνολική λεκάνη απορροής του λεκανοπεδίου και οι επιμέρους λεκάνες των τριών μόνο ρεμάτων που επιλέχθηκαν ως ενδεικτικά παραδείγματα στην παρούσα μελέτη: 1. ΠΟΔΟΝΙΦΤΗΣ 2. ΠΙΚΡΟΔΑΦΝΗ 3. ΙΛΙΣΣΟΣ

ΜΑΪΟΣ 1995

πηγή: J. A. Kaupert - έκδοση: Γερμανική Αρχαιολογική Σχολή - 1: 27.500

κλίμακα πρωτοτύπου 1: 50.000

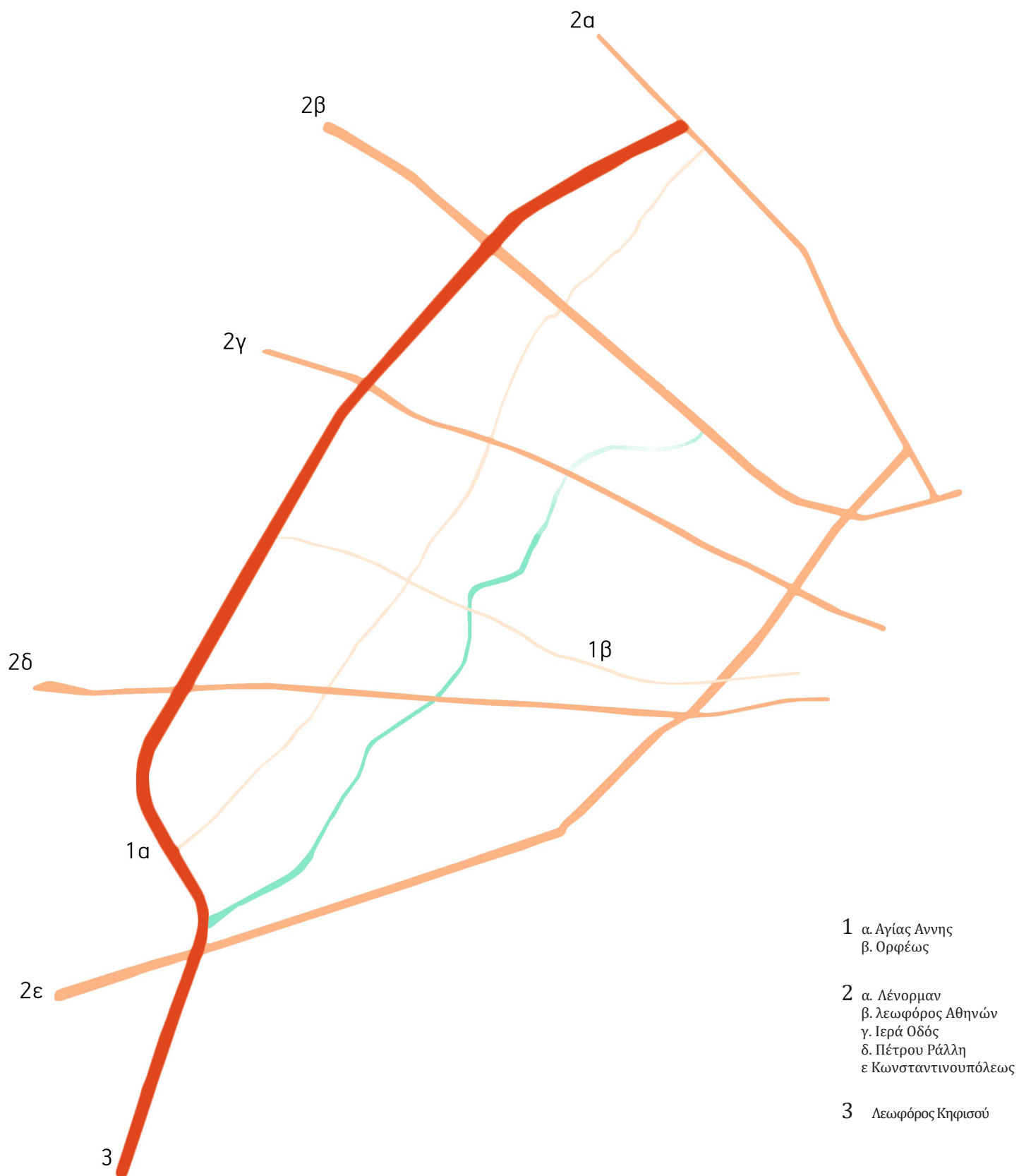

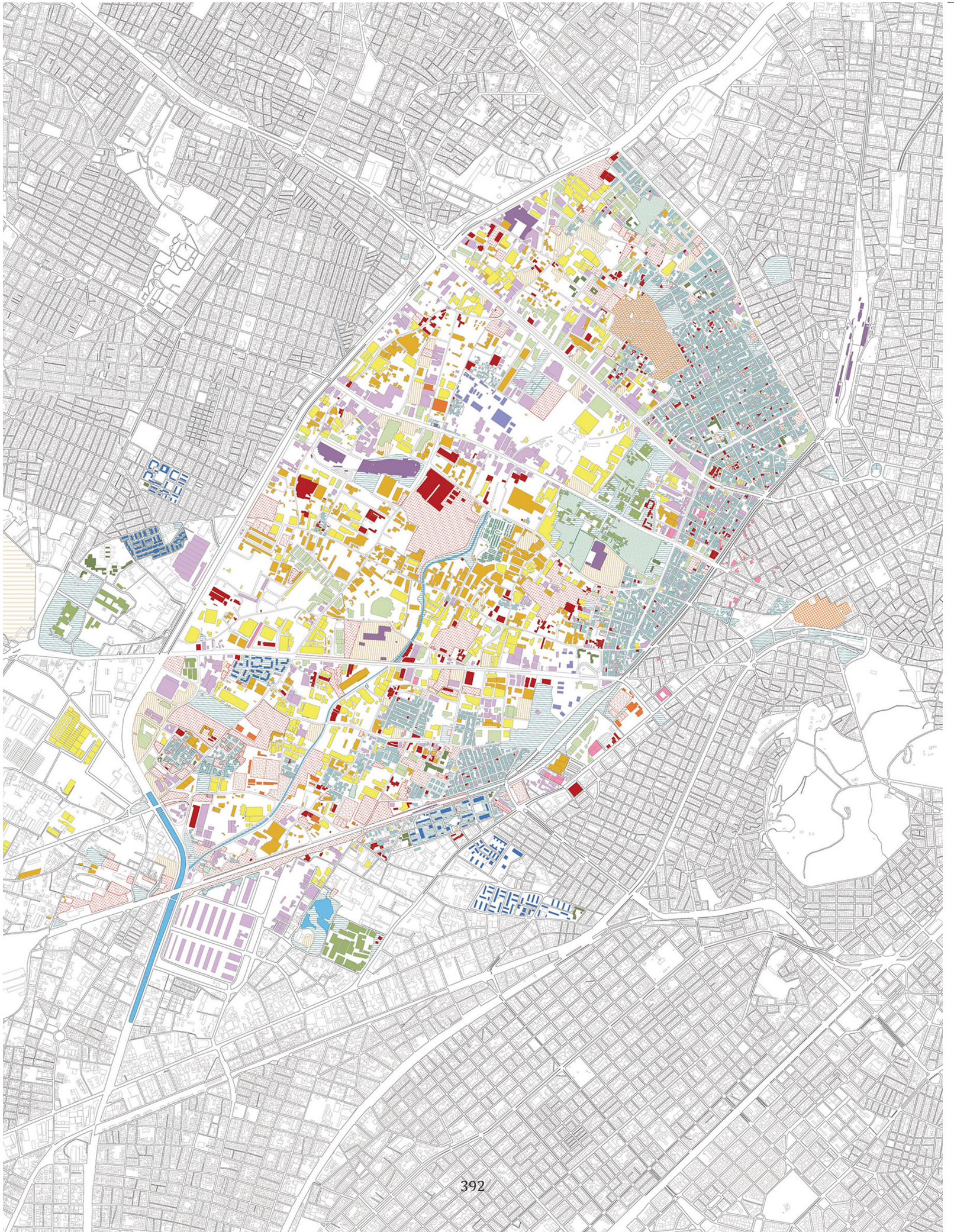
ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ - Διατμηματικό Ερευνητικό Πρόγραμμα - «ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗΣ ΣΤΑ ΡΕΜΑΤΑ» - Μάιος 1995

ΧΑΡΤΗΣ ΔΙΚΤΥΟΥ ΡΕΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΔΟΜΗΜΕΝΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ ΛΕΚΑΝΟΠΕΔΙΟΥ ΑΘΗΝΑΣ - έτος 1951

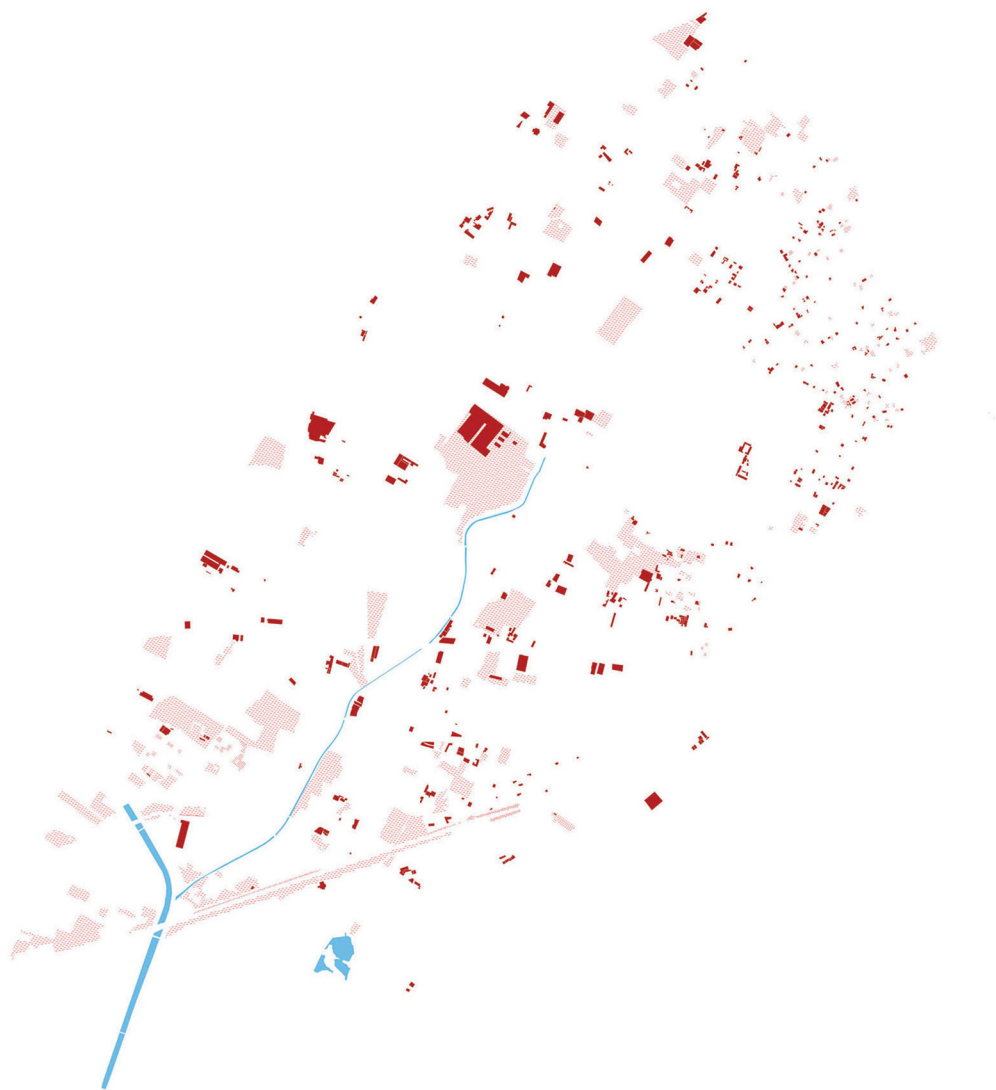
Υπόμνημα Γραμμών ——— ρέμα - ανοικτή διατομή - κύριος κλάδος ——— ρέμα - ανοικτή διατομή - δευτερεύων κλάδος ——— ρέμα - κλειστή διατομή
 ρέμα - υπόγειο ροή - άγνωστη κατάσταση διατομής ——— όριο λεκάνης απορροής ρέματος ——— αστικός ιστός - δομημένη περιοχή
 Παρατήρηση: σημειώνονται η συνολική λεκάνη απορροής του λεκανοπεδίου και οι επιμέρους λεκάνες των τριών μόνο ρεμάτων που επλήχθησαν ως ενδεικτικά παραδείγματα στην παρούσα μελέτη: 1. ΠΟΔΟΝΙΦΤΗΣ 2. ΠΙΚΡΟΔΑΦΝΗ 3. ΙΛΙΣΣΟΣ

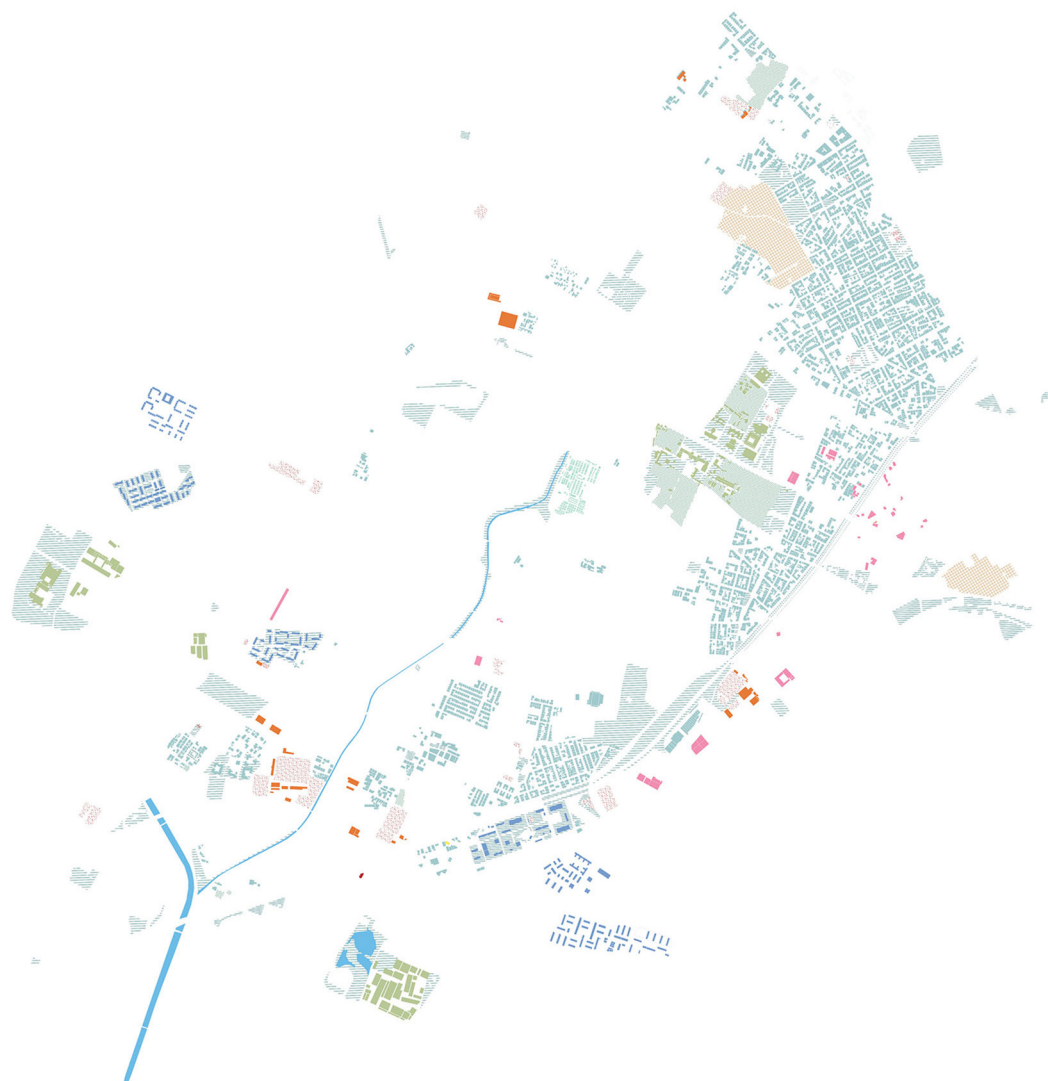
ΜΑΪΟΣ 1995 πηγή: Εθνικό Ίδρυμα Αγρ. Έρευνας, Ινστιτούτο Δασ. Ερευνών Αθηνών - έκδοση: Γεωγρ. Υπηρεσία Στρατού ΗΓΙΑ - 1: 50.000 κλίμ. πρωτοτύπου 1: 50.000

- εγκαταλελειμένο
- εμπόριο
- συγκοινωνία
- στρατόπεδο
- αμιγής-γενική κατοικία
- εργατικές κατοικίες
- ρέμα
- ελεύθεροι ανοιχτοί χώροι πράσινο
- καλλιέργεια
- χώρος γραφείων
- σχολείο
- ναός
- βιομηχανία
- αποθήκη μεταφορική
- αθλητικές εγκαταστάσεις
- δομήσιμοι ανοιχτοί χώροι
- γήπεδο
- αναψυχή
- αρχαία
- χώρος στάθμευσης

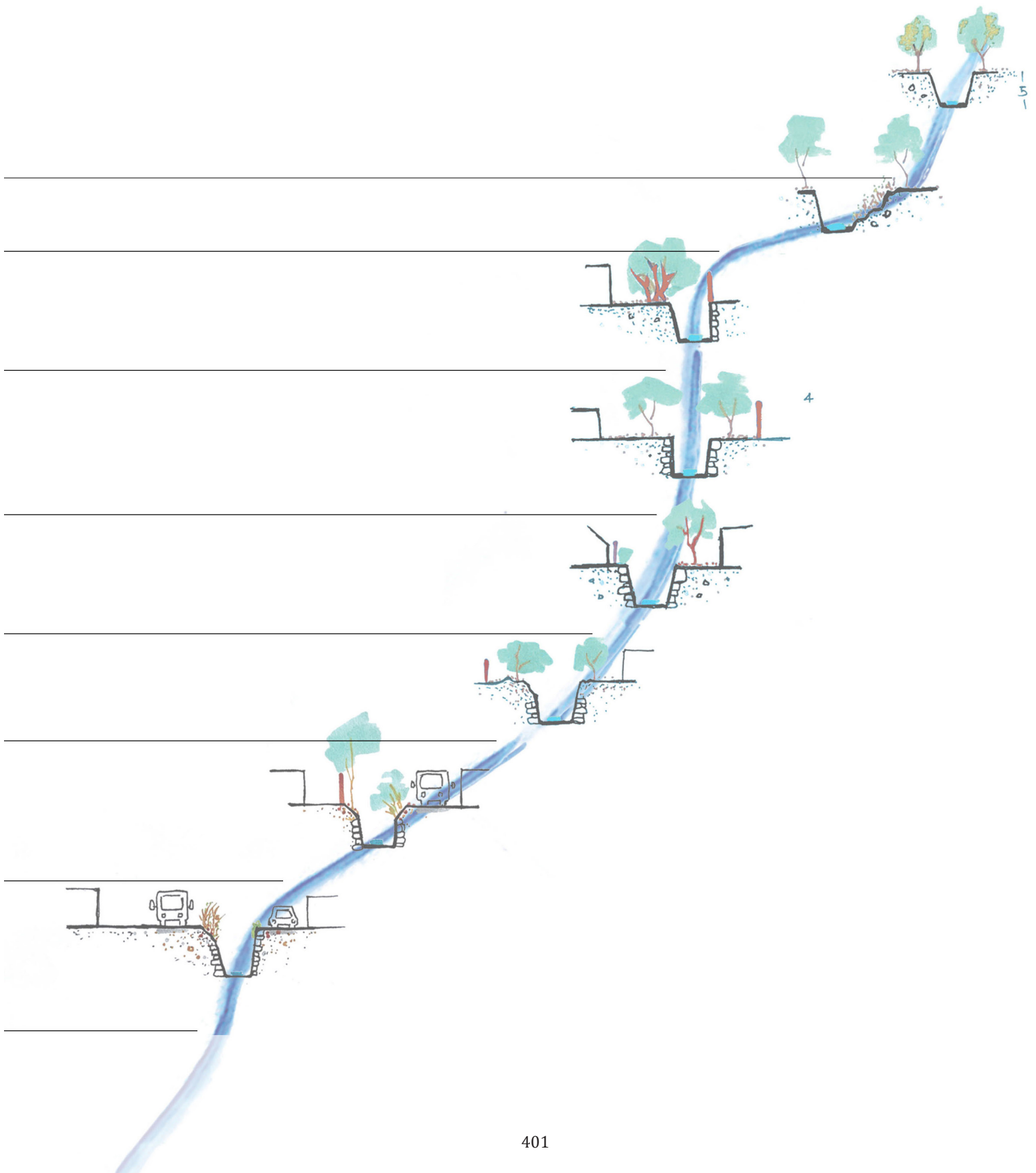
Όπως είναι διακριτό και στον χάρτη η κυρίως πόλη προσεγγίζει τον Ελαιώνα με τις χρήσεις της αναψυχής και της κατοικίας. Ταυτόχρονα διακρίνουμε τα κενά ή εγκαταλελειμμένα οικόπεδα που θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως ευκαιρίες ενεργοποίησης της περιοχής και να συνθέσουν μια εναλλακτική πορεία του πως φτάνω στον Ελαιώνα καθώς και έναν λόγο να τον επισκεφτώ.

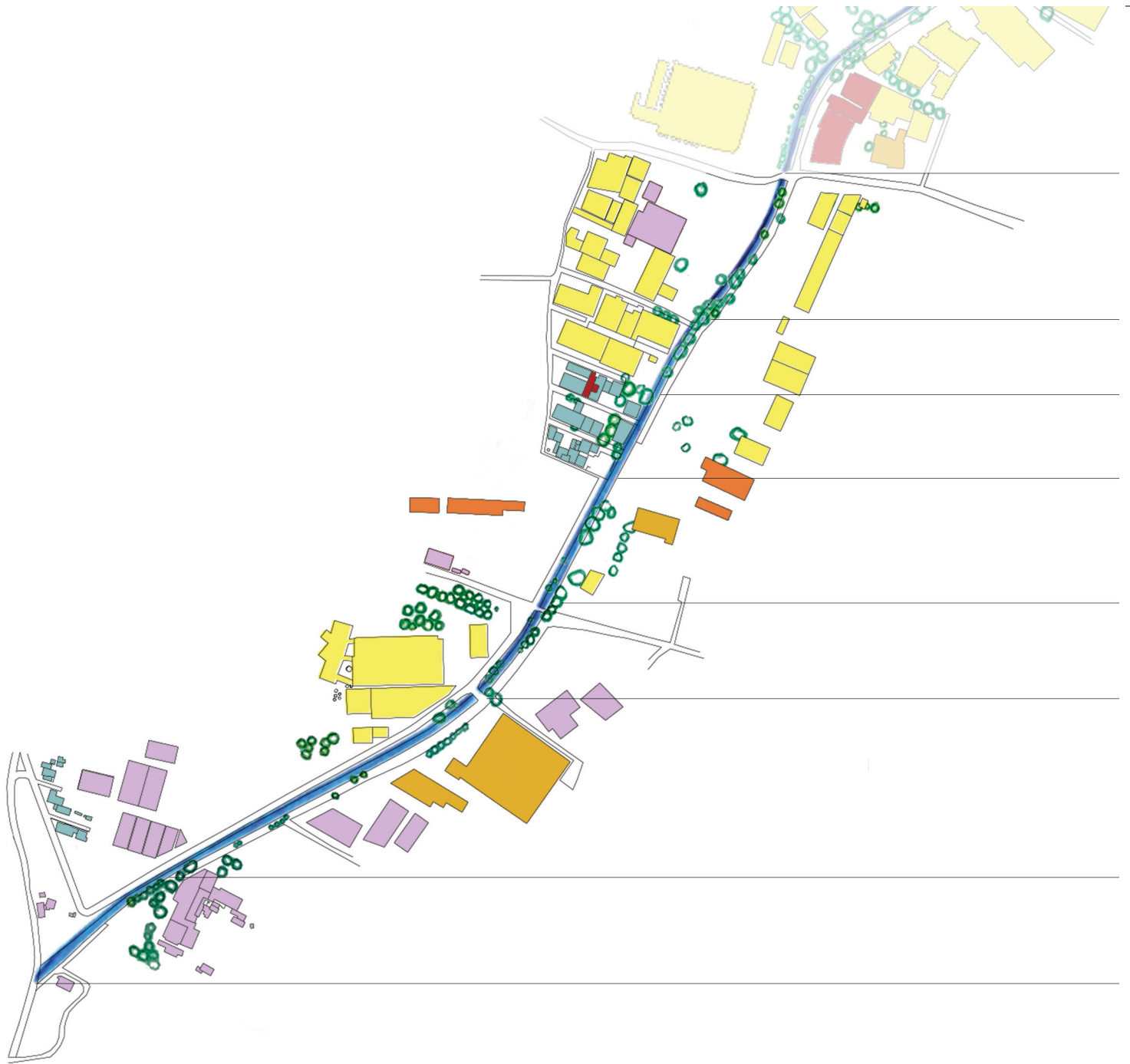
Πέρα από τους κεντρικούς οδικούς άξονες και τις εσωτερικές διαδρομές μας απασχόλησε η κίνηση από το κέντρο στον Ελαιώνα. Στο χάρτη παρατηρούμε τον Αρχαιολογικό περίπατο – πεζόδρομο που καταλήγει στον Αρχαιολογικό χώρο του Κεραμεικού, προεκτείνοντας αυτή την κίνηση, μετά τις γραμμές του τρένου, συναντάμε την Αγίου Πολυκάρπου. Πρόκειται για έναν δρόμο ηπίας κυκλοφορίας ανάμεσα στην Ιερά οδό και την Πέτρου Ράλλη, και αποτελεί για εμάς συνδετικό κρίκο ανάμεσα στην πόλη και την δική μας σχεδιαστική πρόταση.

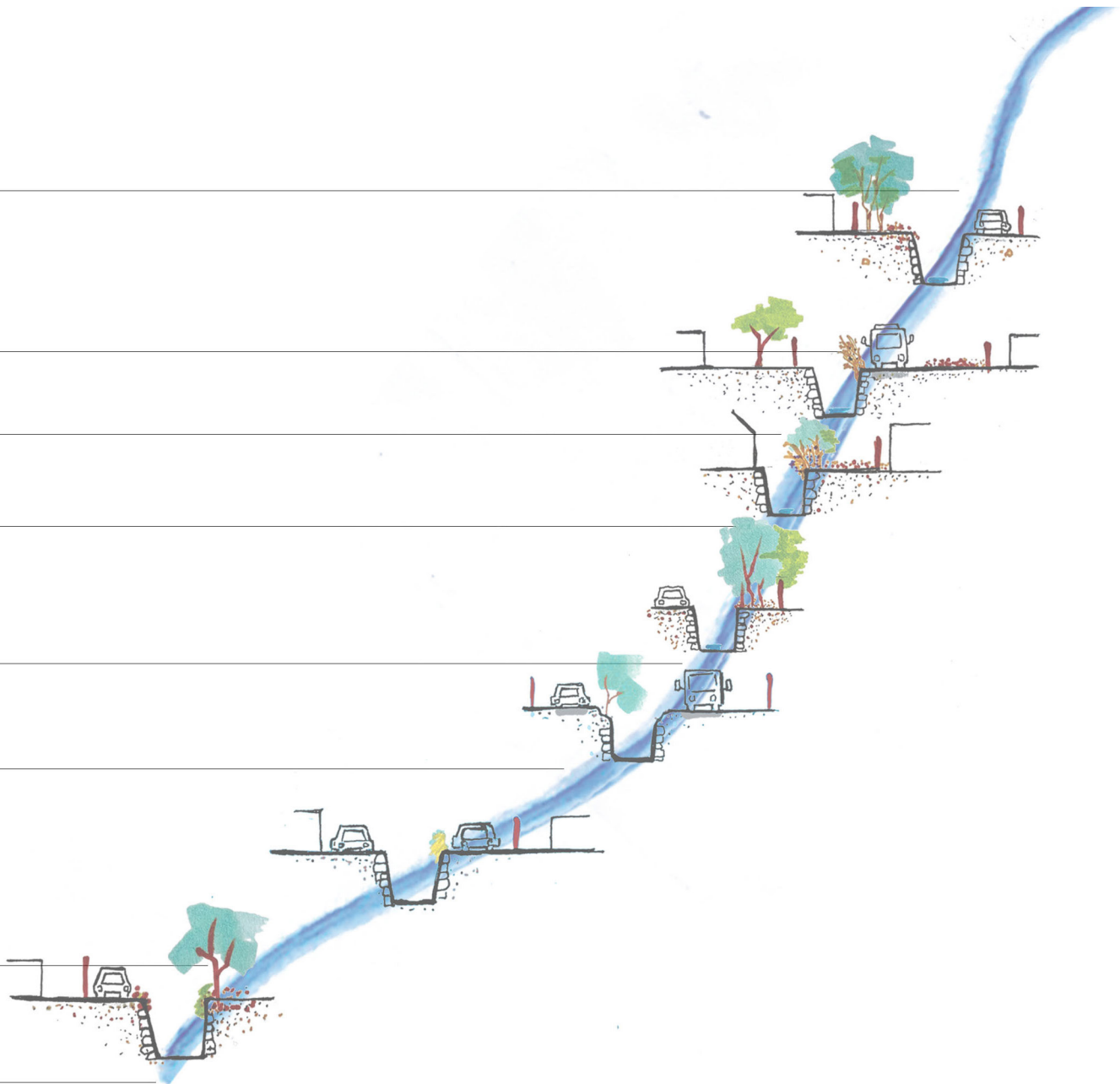
Η πρώτη μας παρέμβαση τοποθετείται στο κατώφλι Ελαιώνα-Βοτανικού, στο σημείο που σταματά η περιοχή κατοικίας και ξεκινούν χρήσεις του «Ελαιώνα». Βρίσκεται στην πίσω μεριά από το Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, που αποτελεί –ή θα θέλαμε να- έναν ζωτικό κοινωνικό χώρο, δημόσιο, ανοιχτό και σε άμεση σύνδεση με την ζωή και το συλλογικό γίνεσθαι της πόλης.

Αποφεύγοντας μια λογική γενικής πολεοδομικής ανάπλασης, η προτάση μας αποδέχεται τον χαρακτήρα του Ελαιώνα και προσπαθεί να παρεισφρήσει στα κενά αφήνοντας τις χρήσεις του ανεπηρέαστες. Έχει σκοπό να φέρει το ενδιαφέρον στην περιοχή με τους όρους αυτών που ήδη την χρησιμοποιούν, φτιάχνοντας νέους τόπους να συναντιούνται.

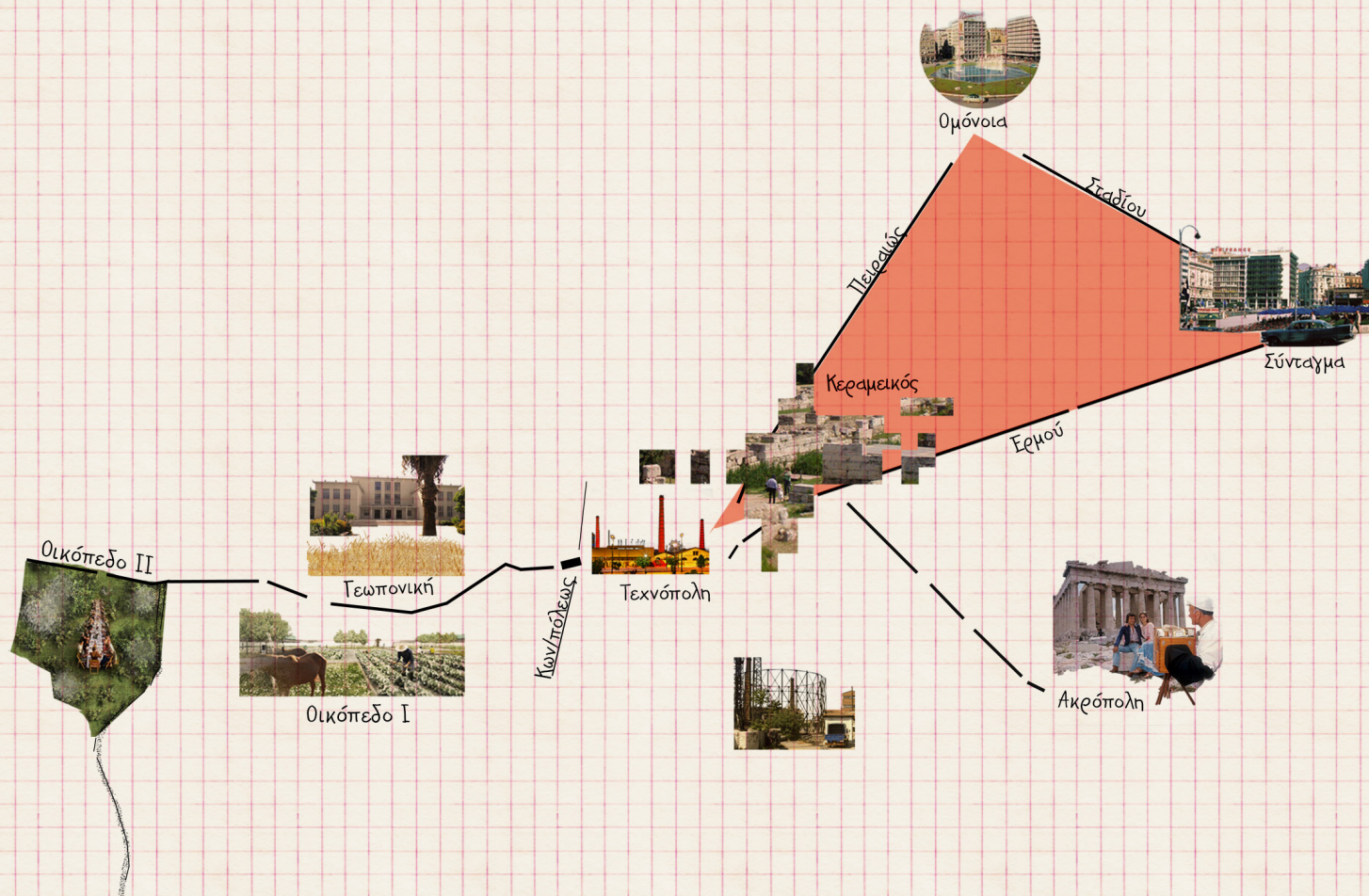

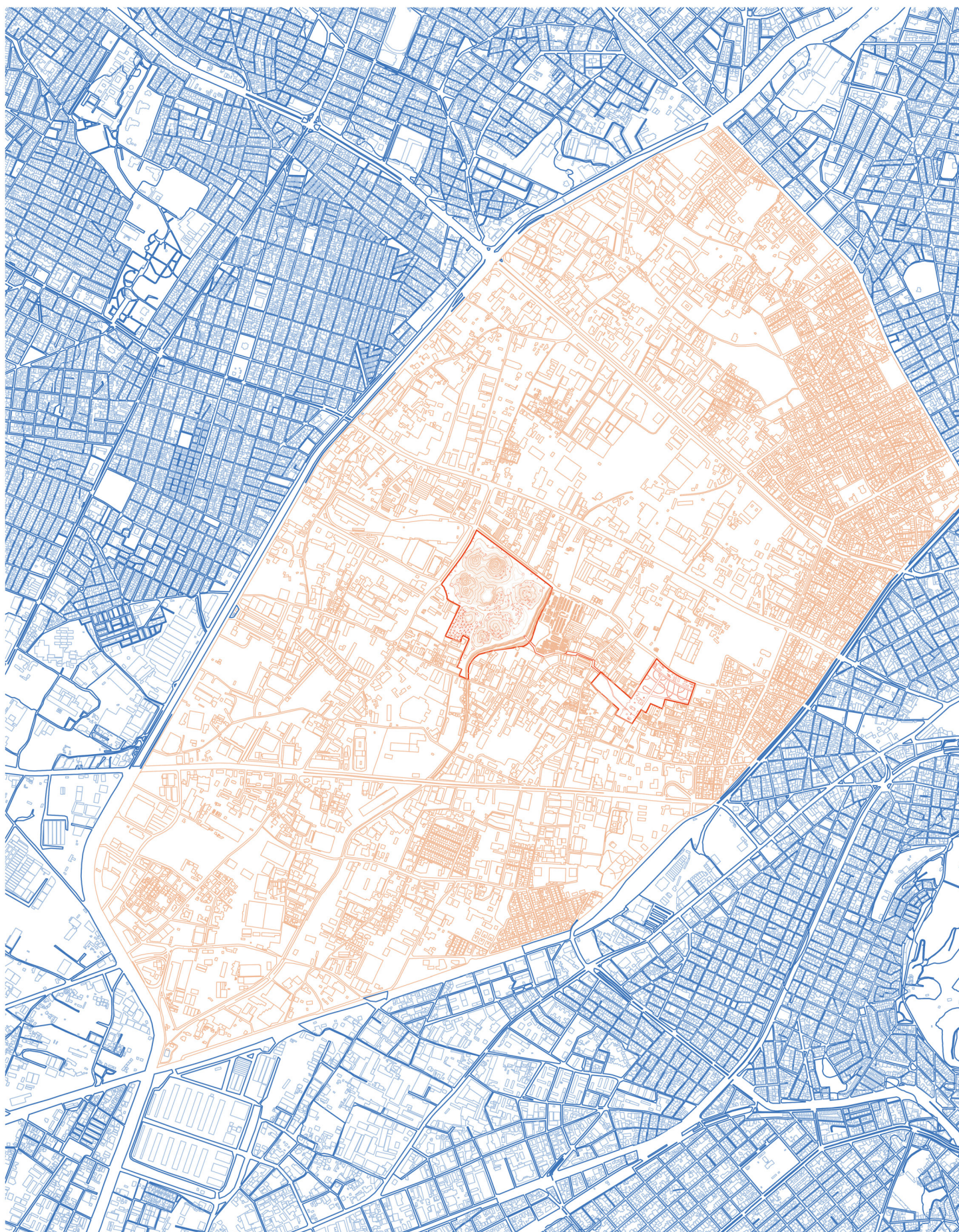

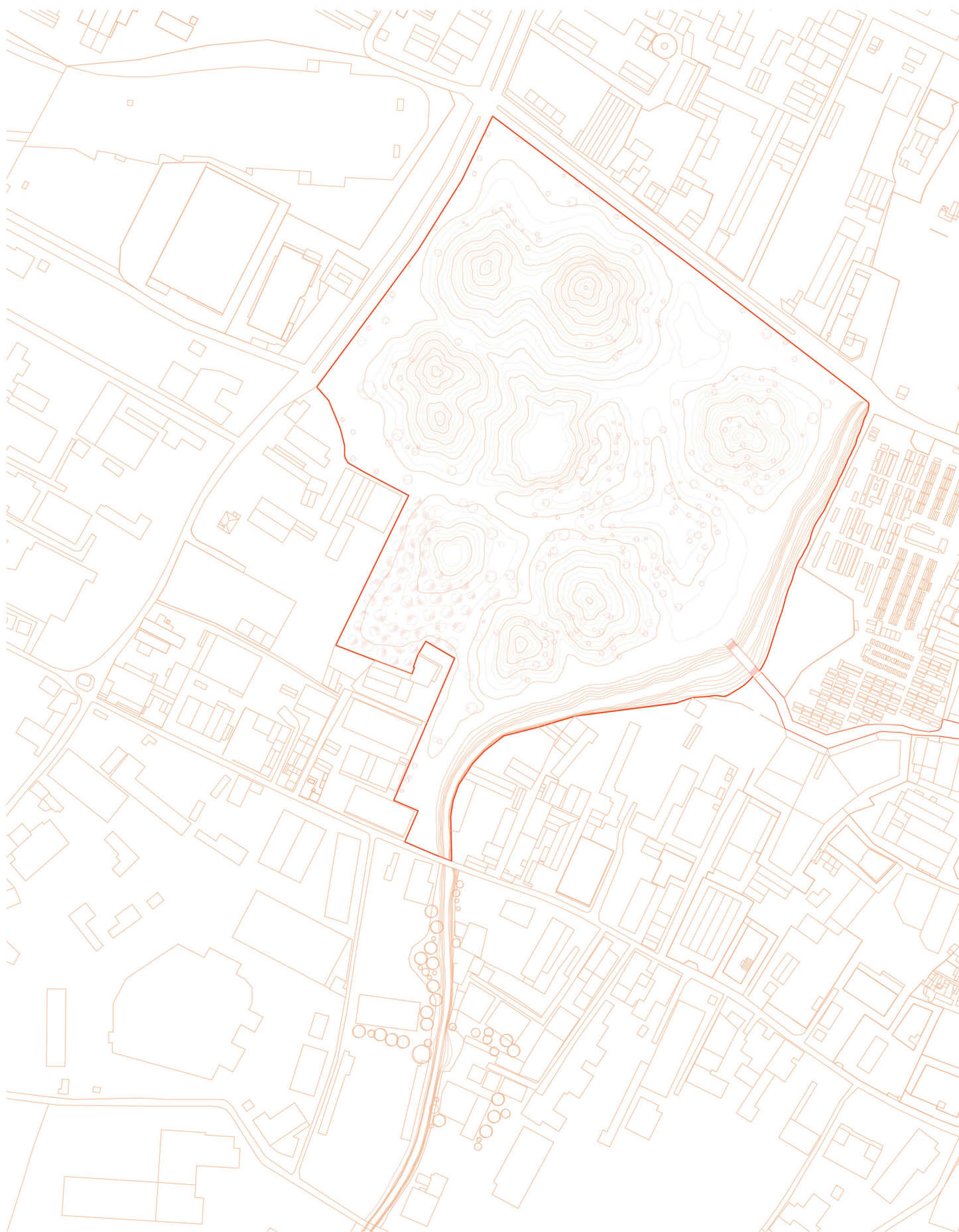

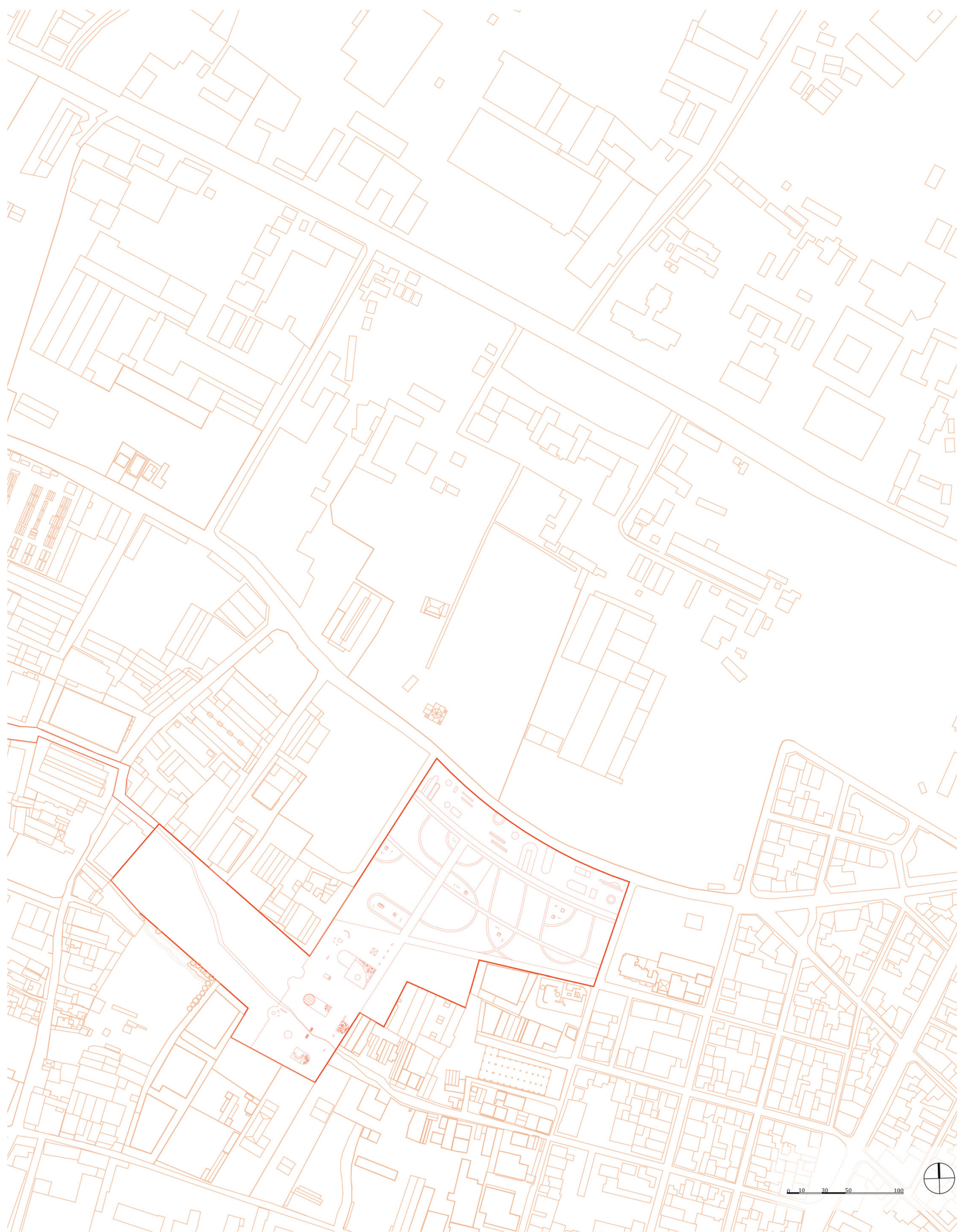

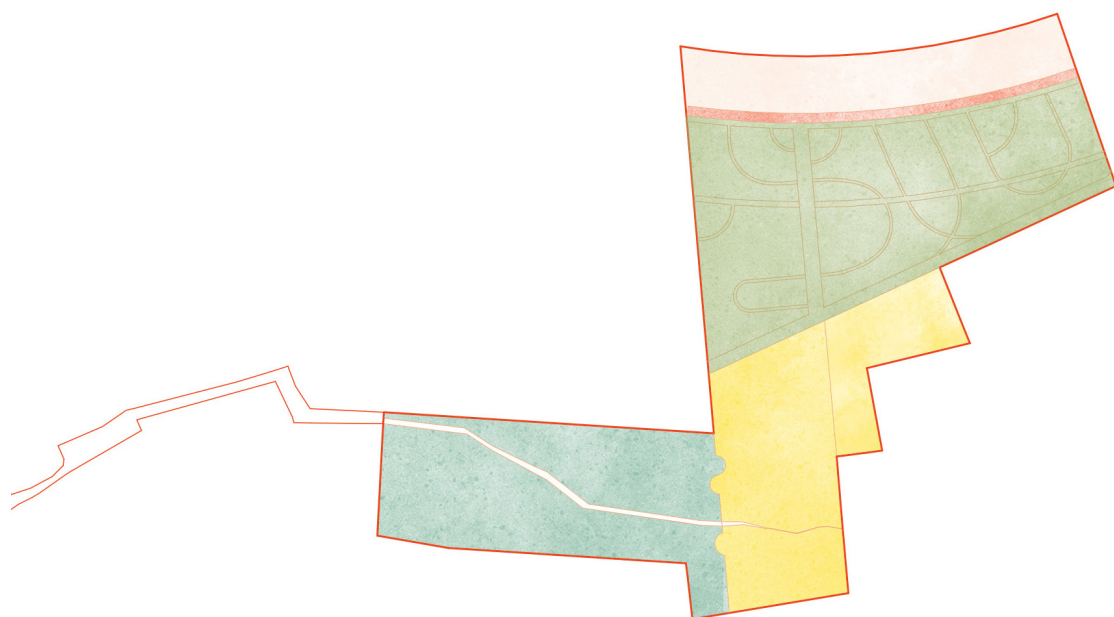

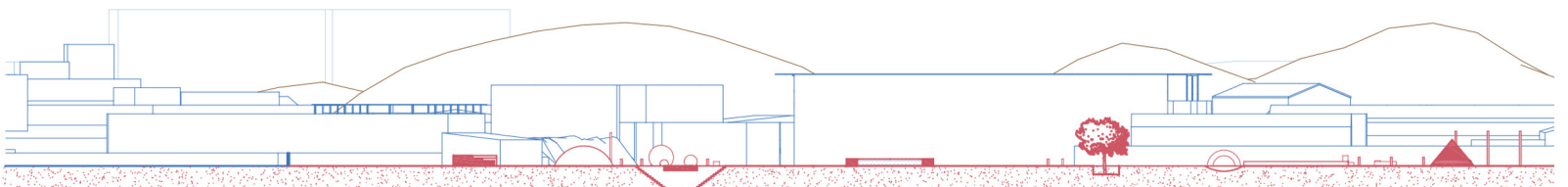
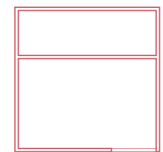
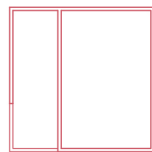
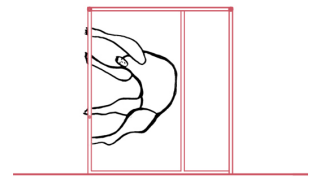
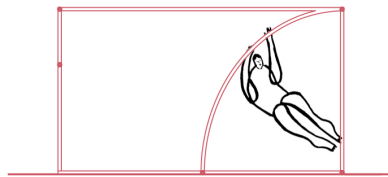
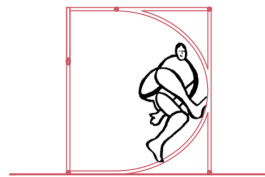
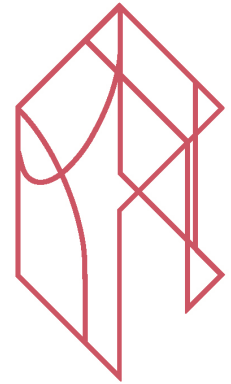
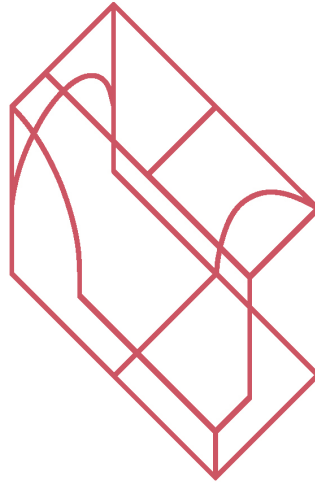
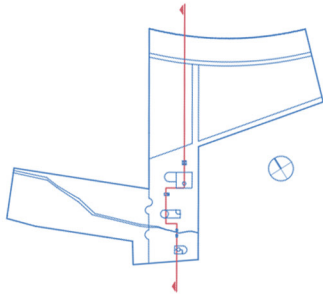

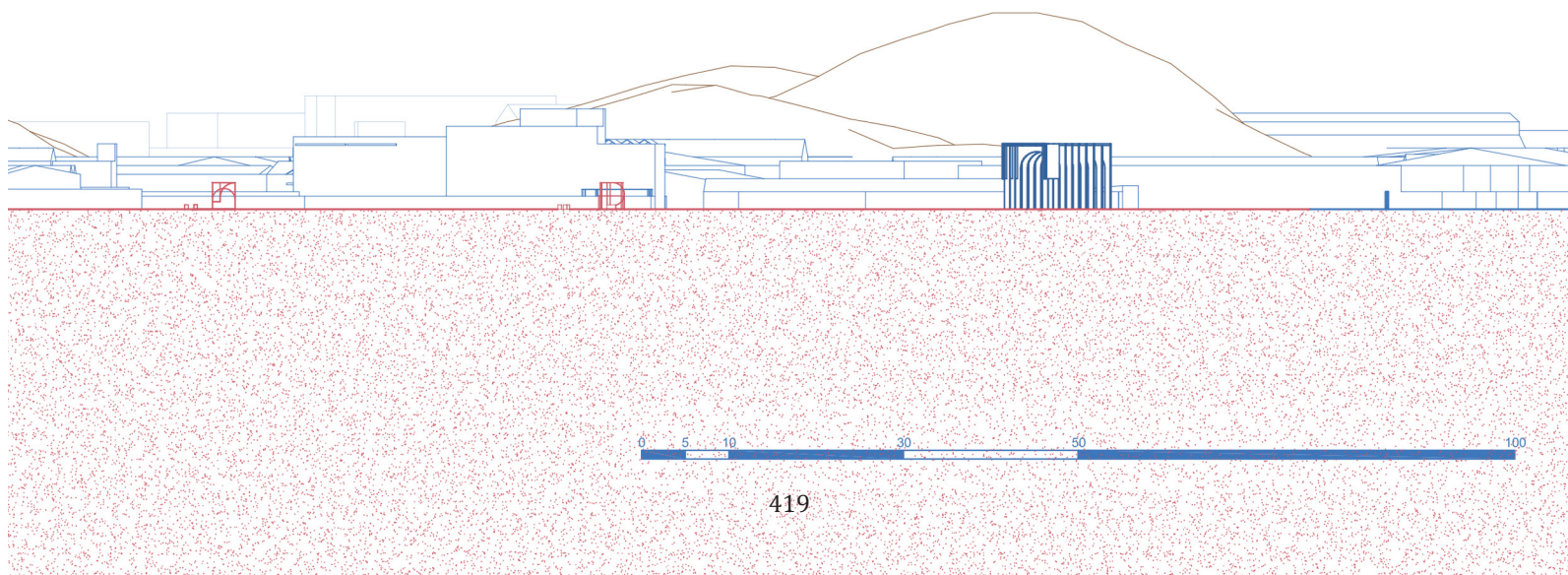
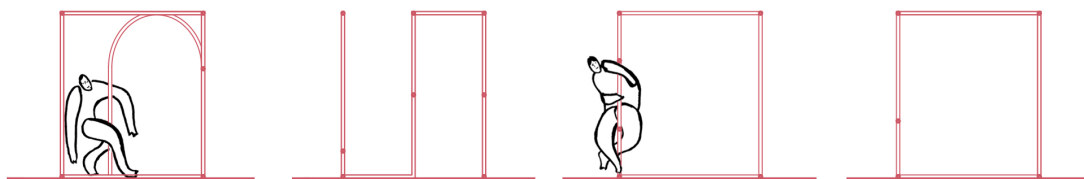
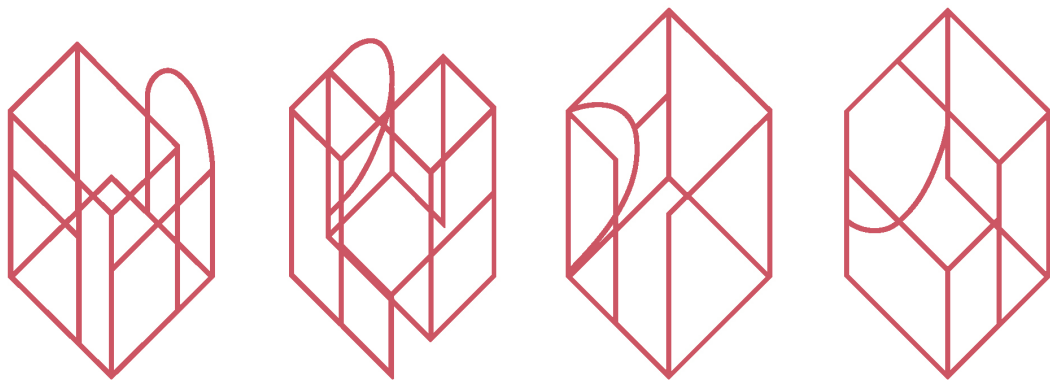
- Παζάρι
- Στοά
- Καλλιέργειες
- Πλατεία
- Λιβάδι
- Τάφη

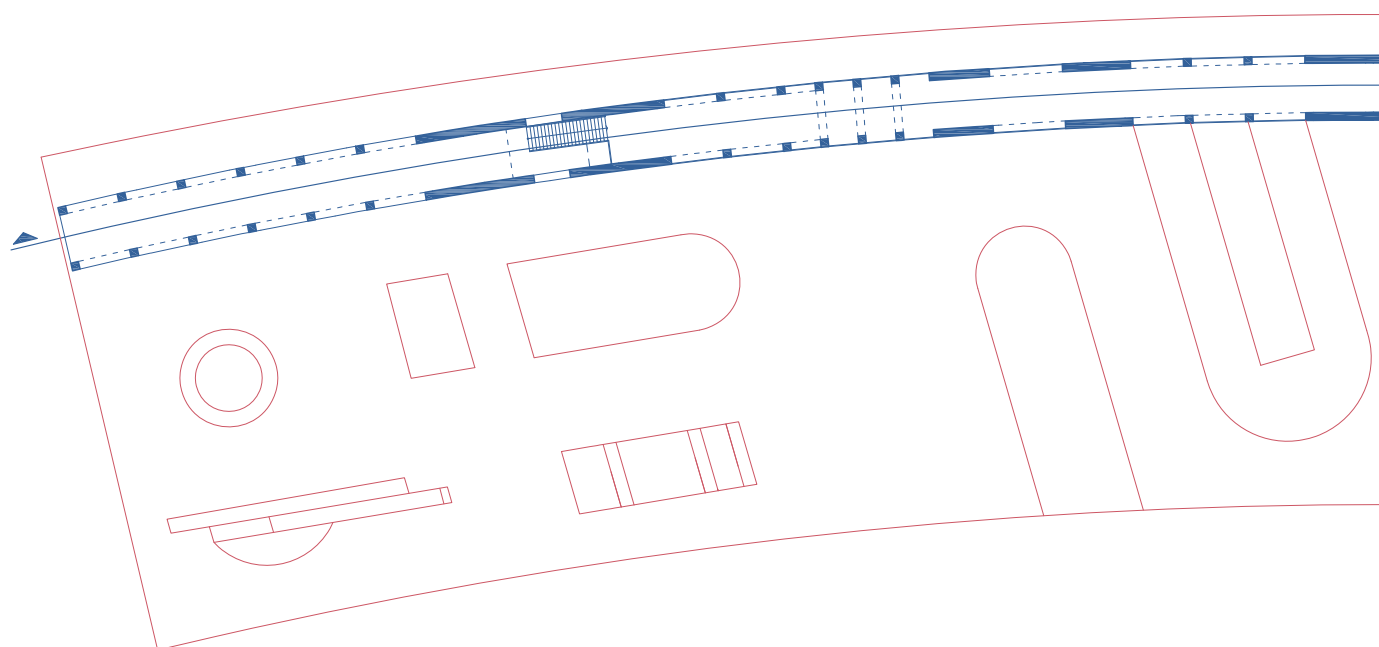
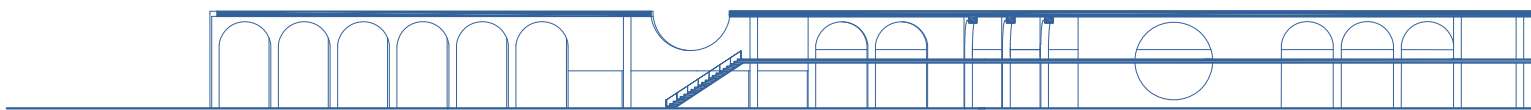
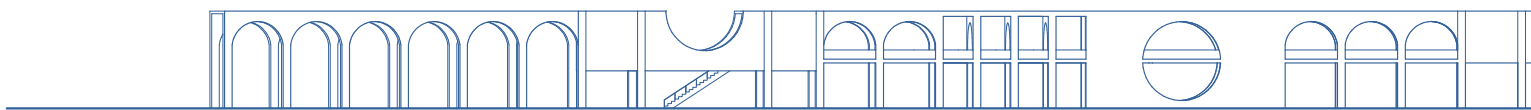
Οικόπεδο Ι

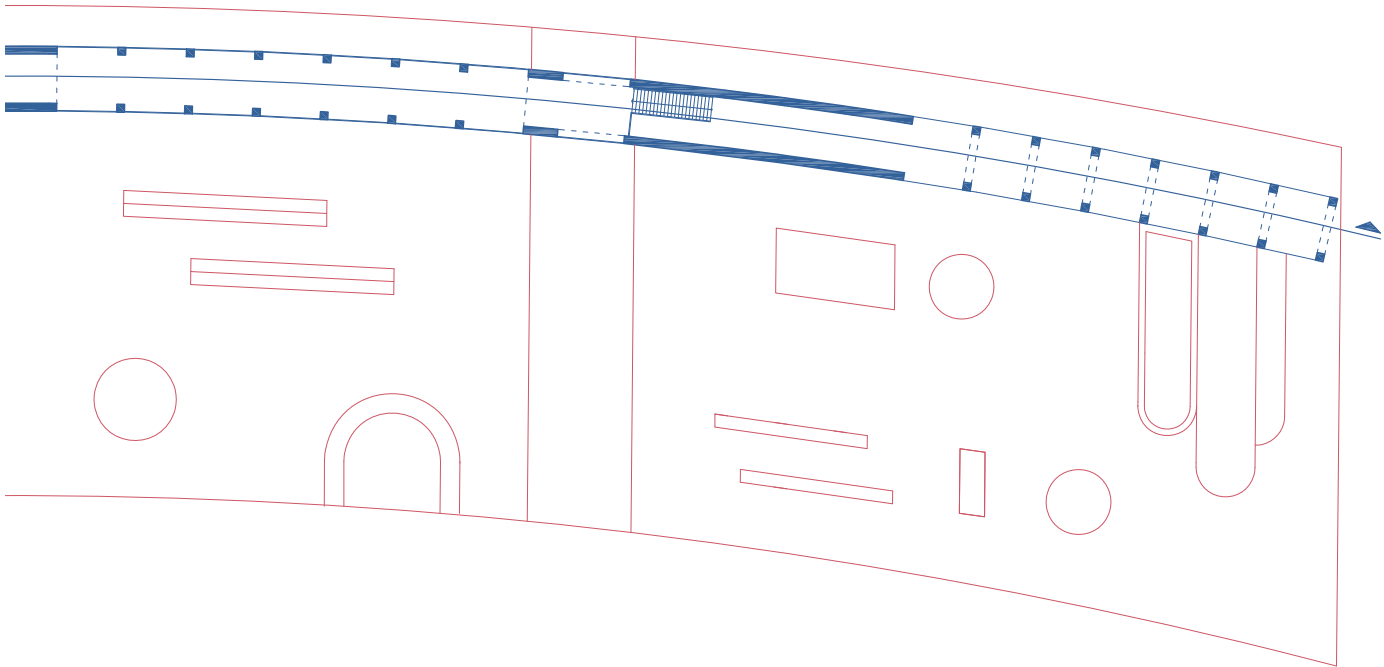
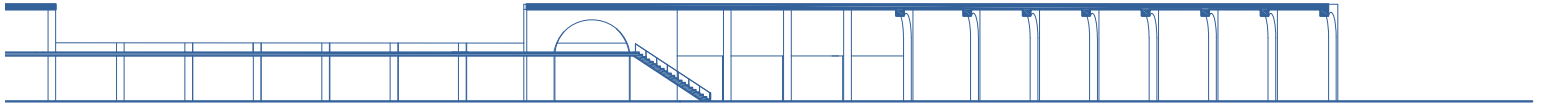
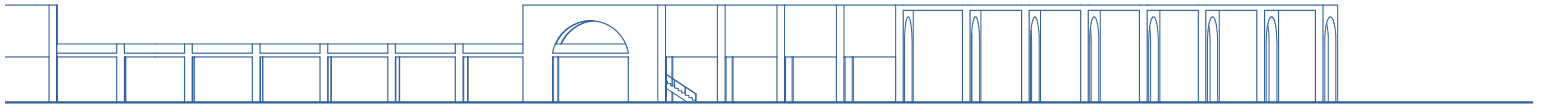

0 5 10 30 50

Στην είσοδο του οικοπέδου I τοποθετούμε ή μάλλον αφήνουμε χώρο για να διεξάγεται η Αγορά : το παζάρι ρακοσυλλεκτών που ήδη λειτουργεί στην περιοχή, μαζί με οπωρολαχανικά που παράγονται ακριβώς από πίσω. Οι χαράξεις στο έδαφος λειτουργούν σαν υποτυπώδεις ενδείξεις για το που θα μπορούσαν να τοποθετούνται οι πάγκοι, μένουν όμως σαν Ίχνη στο έδαφος διατηρώντας τον εφήμερο χαρακτήρα του παζαριού. Από κρυμμένο ανάμεσα σε οικόπεδα τώρα έρχεται στα μπροστά.

Ακολουθεί η Στοά η οποία λειτουργεί σαν μια ενότητα με την αγορά καλύπτοντας ενδεχομένως τις ανάγκες για στέγασή της. Ορίζοντας ταυτόχρονα την είσοδο της παρέμβασής μας. Η αγορά/στοά πολύβουη και πολύχρωμη, προσκαλεί τους απέξω στην απωθημένη πλευρά της πόλης, ενώ λειτουργεί σαν τόπος γειτονιάς για τους γύρω κατοίκους.

Μετά την Στοά ακολουθούν οι Καλλιέργειες. Οι αστικές καλλιέργειες⁹ έχουν χρησιμοποιηθεί κατεξοχήν σαν ένας τρόπος ενίσχυσης της κοινότητας δίνοντας στους κατοίκους των πόλεων μια άμεση ευκαιρία να εμπλακούν στο ζήτημα της παραγωγής και προέλευσης της τροφής τους. Η σύνδεση με τη φύση είναι εδώ υλική, πιάνω το χώμα, σκάβω, λερώνω τα χέρια μου και γίνομαι ένα με τη τροφή μου.

Στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια η αστική γεωργία εμφανίζεται είτε με την μορφή δημοτικών λαχανόκηπων είτε με την μορφή αυτοδιαχειριζόμενων αγρών, με πρωτοβουλία ομάδων πολιτών και μη-κυβερνητικών οργανώσεων (π.χ. δημοτικός λαχανόκηπος Δήμου Αγ. Δημητρίου, αυτοδιαχειριζόμενος αγρός Ελληνικού, Urban Farmers of Athens). Η πρακτική της ανάπτυξης γεωργικής δραστηριότητας μικρής κλίμακας σε αστικά κέντρα δεν αποτελεί όμως καινοτομία, ιδιαίτερα στην περίπτωση του Ελαιώνα. Οι διαδικασίες τροφής και συλλογικότητας ενυπάρχουν, στις πρόσφατες μνήμες των κατοίκων και το συλλογικό φαντασιακό.

Οι καλλιέργειες που προτείνουμε είναι στο επίπεδο του εδάφους, είναι χωρισμένες σε εκτάσεις, ενώ οι ίδιοι οι κάτοικοι/χρήστες αποφασίζουν συλλογικά τι θα καλλιεργήσουν. Οι ποσότητες των τροφίμων που παράγονται είναι ικανές να καλύψουν τις ανάγκες της ευρύτερης κοινότητας, να διαθέτουν κάποια από τα προϊόντα τους στην Αγορά ή να στηρίζουν δομές του Δήμου όπως τα κοινωνικά παντοπωλεία.

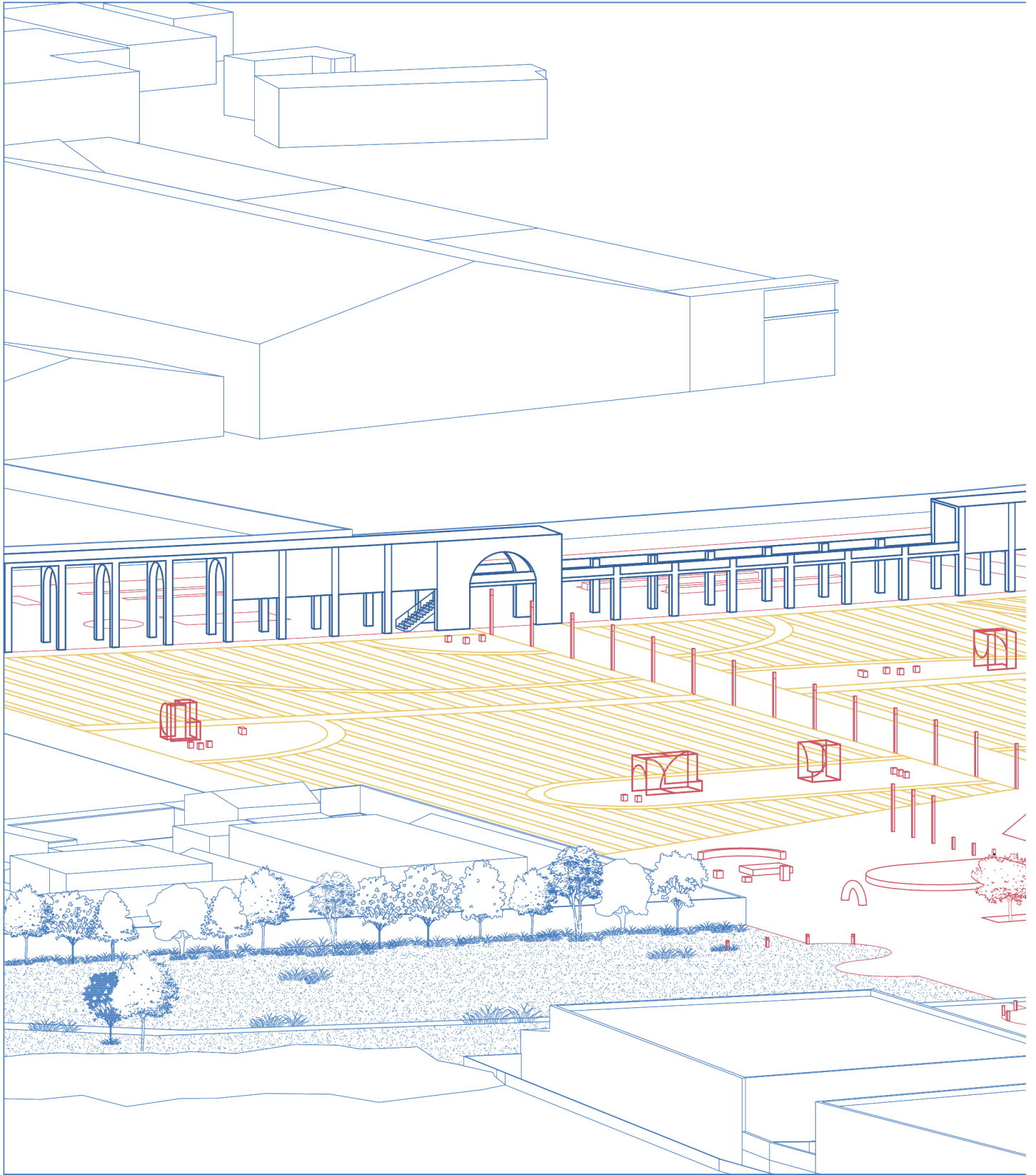
9. «Αστική καλλιέργεια/ γεωργία μπορεί σύντομα να ορισθεί ως η καλλιέργεια φυτών ή ακόμα και η μικρή εκτροφή ζώων μέσα στον αστικό ιστό και στις παρυφές της πόλης (FAO 1999). Αυτό που διαφοροποιεί την αστική γεωργία, από την γεωργία των ανοικτών αγρών είναι ότι η πρώτη είναι ενσωματωμένη και αλληλεπιδρά με το οικολογικό σύστημα της πόλης και την αστική οικονομία: (επανα)χρησιμοποιεί ανθρώπινους και υλικούς πόρους, προϊόντα και υπηρεσίες της πόλης ενώ η παραγωγή της προορίζεται κυρίως για την κατανάλωση φρέσκων προϊόντων των αστικών νοικοκυριών (Mougeot 2005, Pothukuchi and Kaufman 1999).» (Ανθοπούλου Θεοδοσία, 2015)

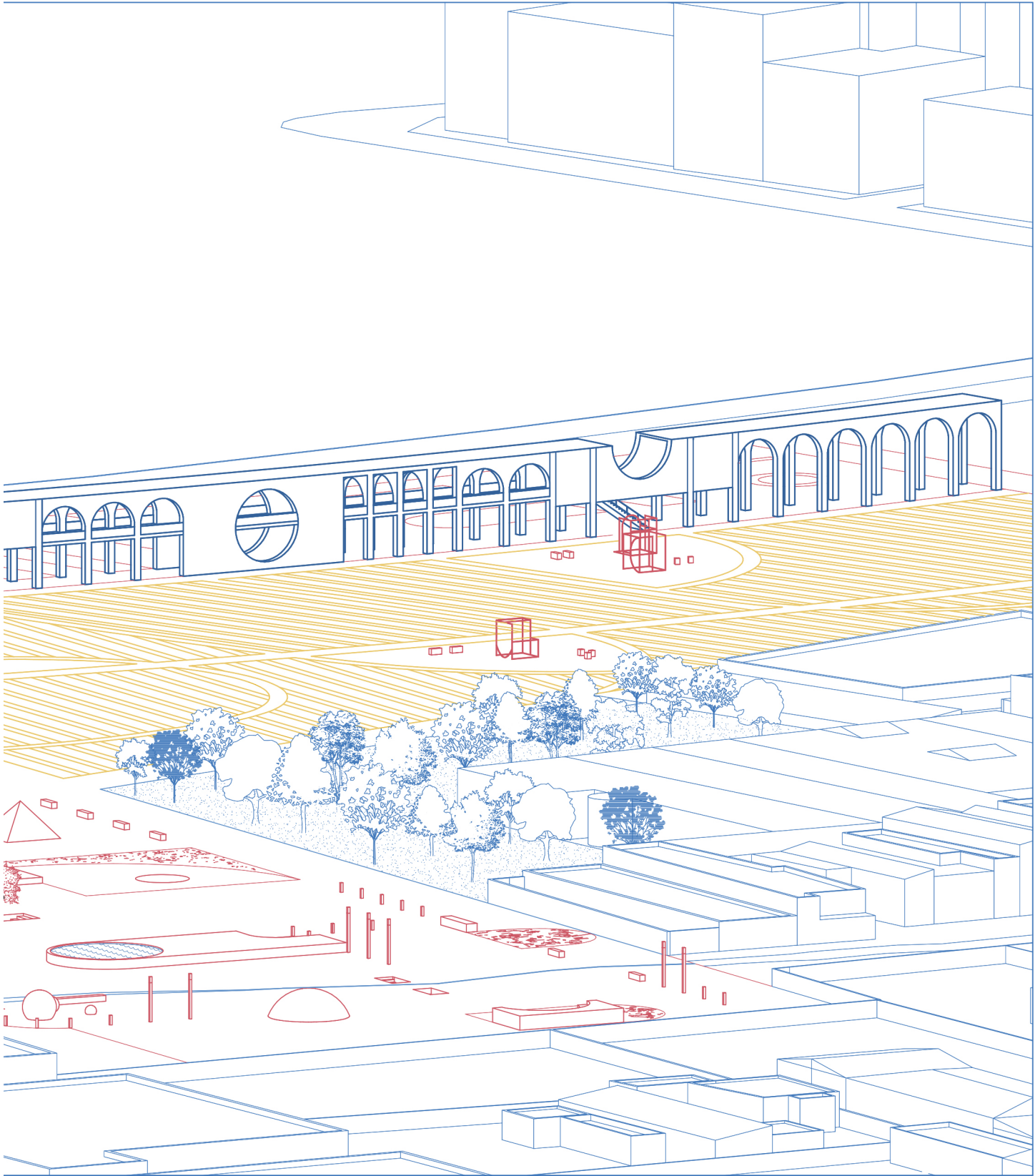
Σε ένα δεύτερο επίπεδο οι καλλιέργειες λειτουργούν και σαν οπτικές φυγές. Μια αφορμή να περάσω τη στοά και να δω τι έχει παρακάτω. Στην λογική της οπτικής πρόκλησης σκορπισμένα ανάμεσα στα μαρούλια και τις ντοματιές ή σε άλλες περιπτώσεις μισοκρυμμένα μέσα σε στάχνα, βρίσκουμε τα Μεταλλικά : κατασκευές ως χωρικά συμβάντα που διακόπτουν την αφηρημένη περιήγηση και εμπλέκουν το σώμα με πιο ενεργητικό τρόπο. Εδώ σκοπός είναι η εξερεύνηση σωματικών συνθηκών πέρα από το κάθoμαι (κρεμιέμαι, σκαρφαλώνω, τεντώνομαι)

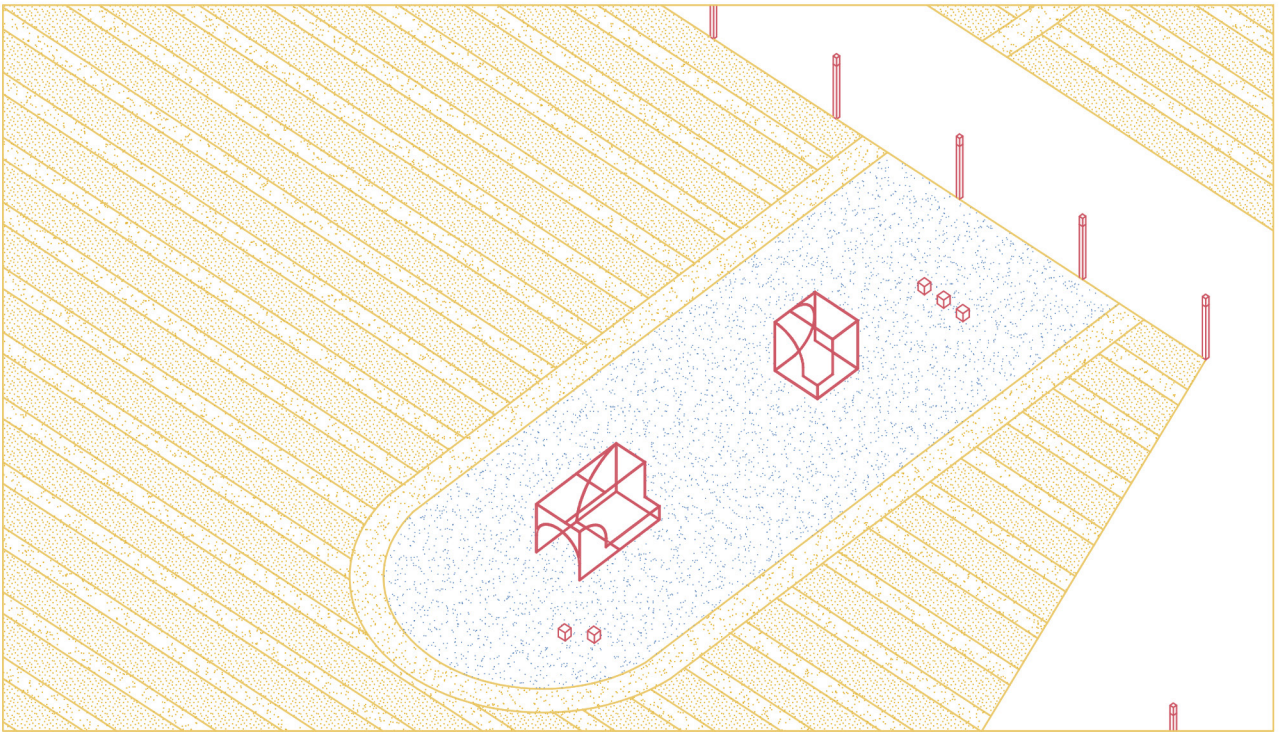
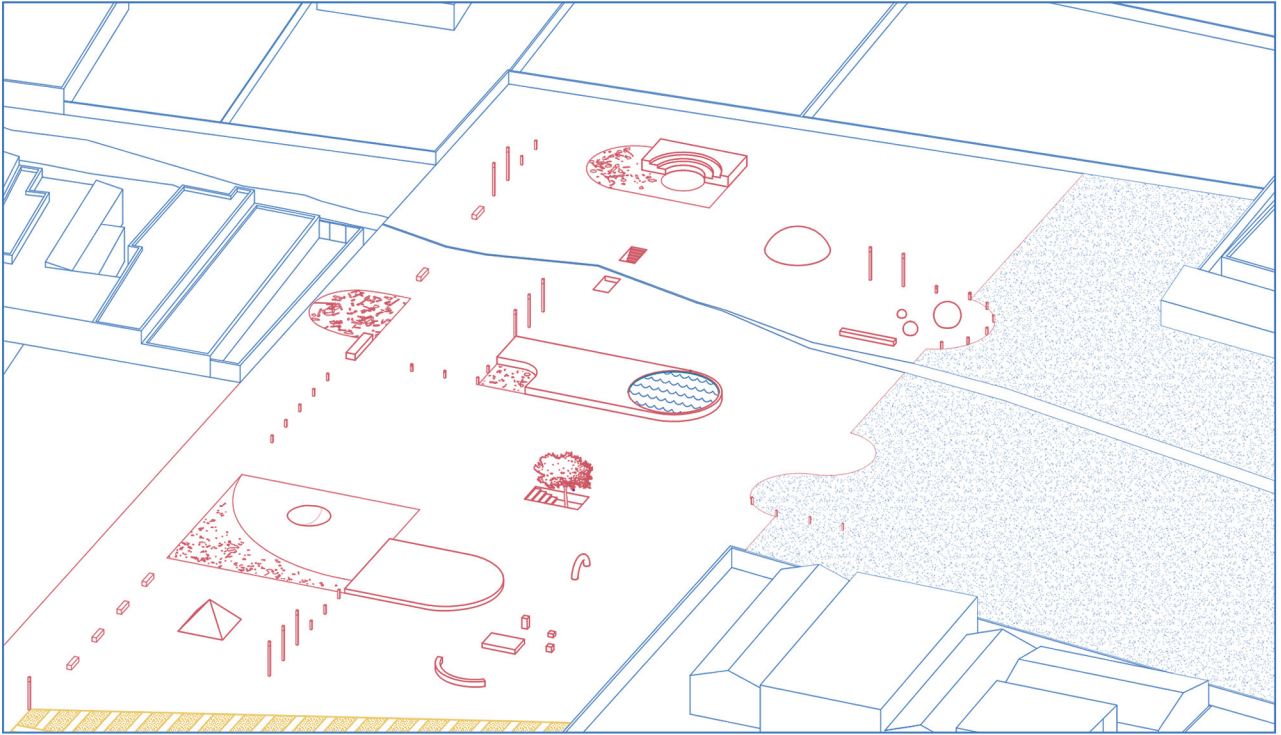
Στην ίδια λογική και σαν επόμενο στάδιο του «βλέπω και θέλω να ανακαλύψω» , λειτουργεί και η ΠΛΑΤΕΙΑ. Τώρα έχουμε πιο πολύ την αίσθηση του συμπαγούς και του ανάγλυφου στο επίπεδο του εδάφους. Τα παιχνίδια για το σώμα εδώ προβάλλουν μεγαλύτερη αντίσταση. Βρισκόμαστε στον Ελαιώνα, εμπόδια και μάντρες έχουν γίνει σκάλες που κατεβαίνουν στο πουθενά ενώ το έδαφος έχει αποκτήσει ίχνη από τα όρια των πεζοδρομίων. Το ανοίκειο και το παράδοξο κυριαρχούν σαν αισθήσεις προσπαθώντας να αποδώσουν ταυτόχρονα πλευρές της συνθήκης του Ελαιώνα αλλά και του θανάτου.

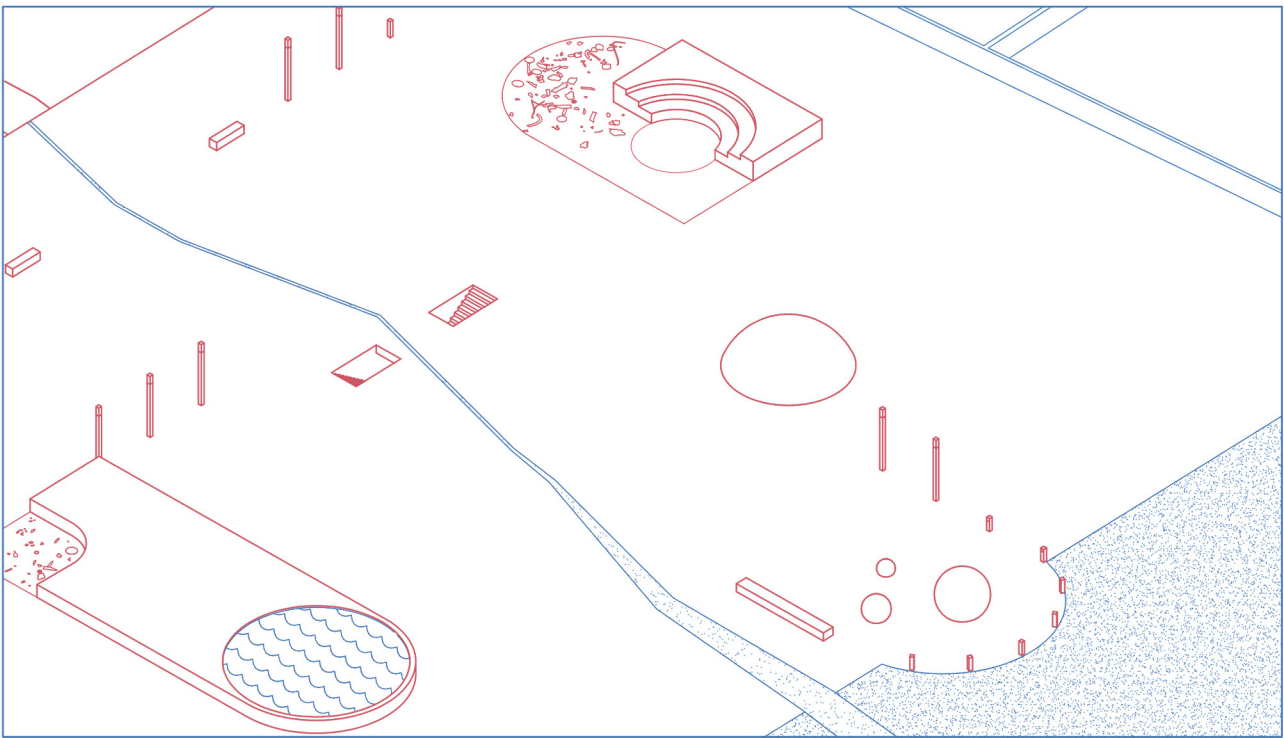
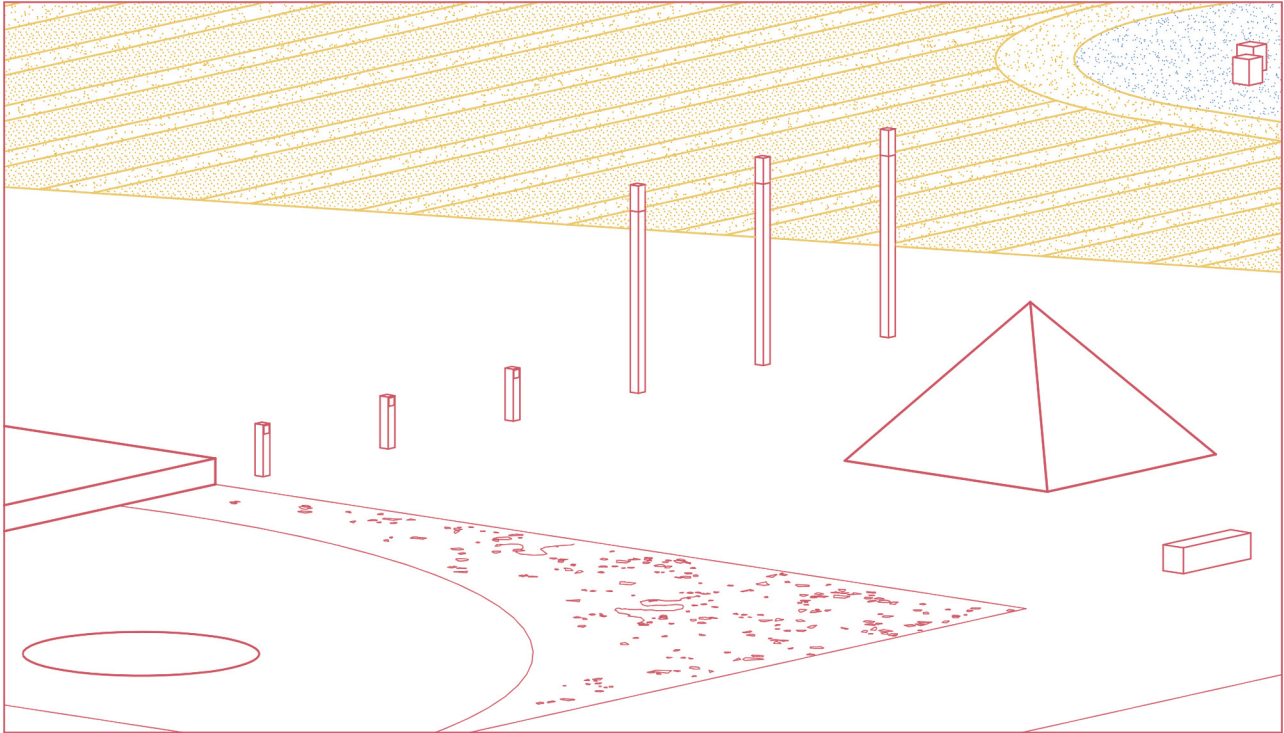
Μετά το Λιβάδι λουλούδια και πράσινο λειτουργούν ως καταφύγιο από την τσιμεντένια πλατεία και μας εισάγουν σταδιακά στην επόμενη φάση. Ένας μεταβατικός χώρος/στάδιο που μας καλεί να ξαπλώσουμε στο γρασίδι και να αφεθούμε – για λίγο- .

Ακολουθεί το Φαράγγι , στις σχισμές ανάμεσα στις αποθήκες, στα κενά που αφήνει η χρήση ή μη χρήση τους δημιουργείται ένα πέρασμα, μια ηχητικά και οπτικά προστατευμένη διαδρομή : το φαράγγι. Όπως έχουμε περιγράψει νωρίτερα ο Ελαιώνας έχει λαβυρινθώδη χαρακτήρα, στενά περάσματα ανάμεσα σε ψηλές περιφράξεις δίνουν μια ευκαιρία να περιηγηθείς ή τουλάχιστον να προσπαθήσεις βγεις απ' τον λαβύρινθο. Η διαδρομή ξεκινά από το λιβάδι, στο έδαφος της συναντάμε χαράξεις/ΙΧΝΗ που μας κατευθύνουν στο δεύτερο οικόπεδο ενώ πλάι οι ζωή του Ελαιώνα εκτυλίσσεται κανονικά.

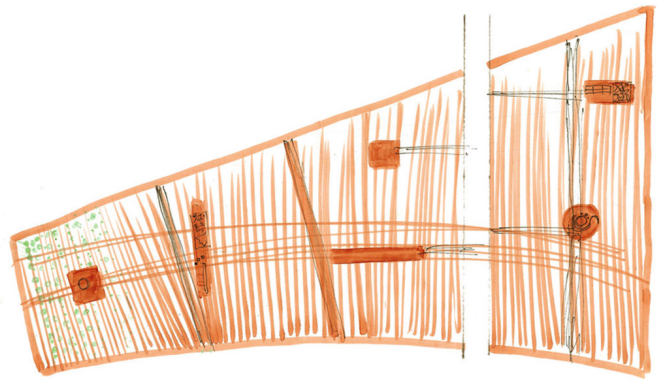

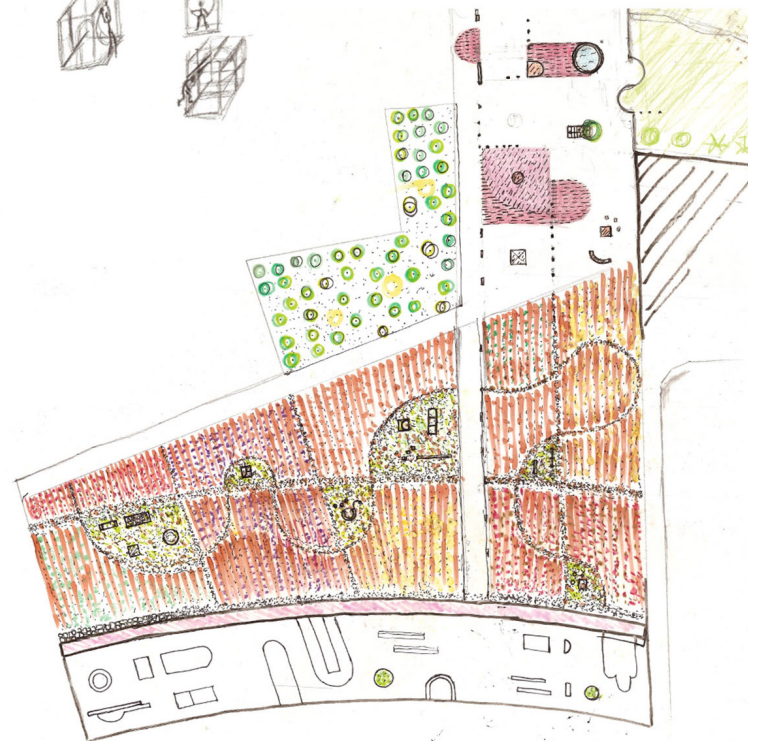
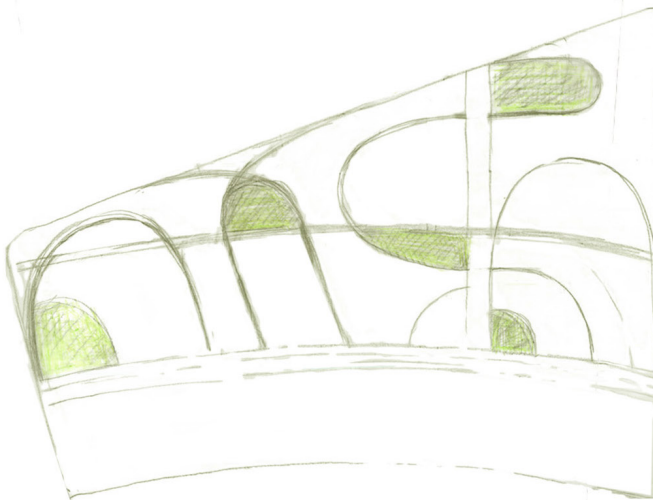
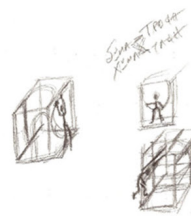
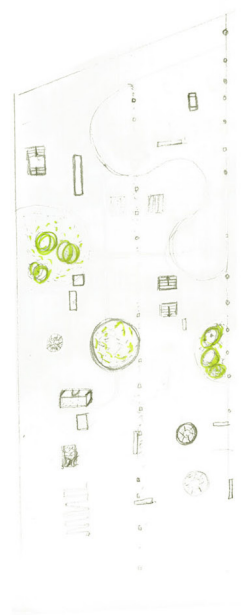
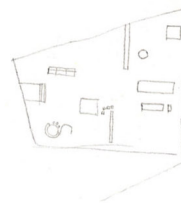
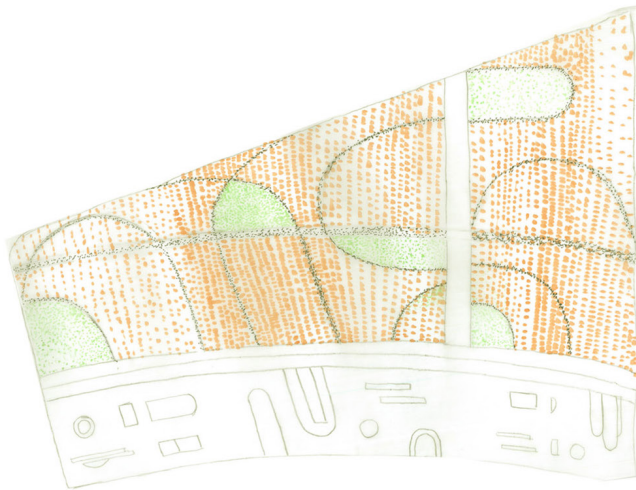

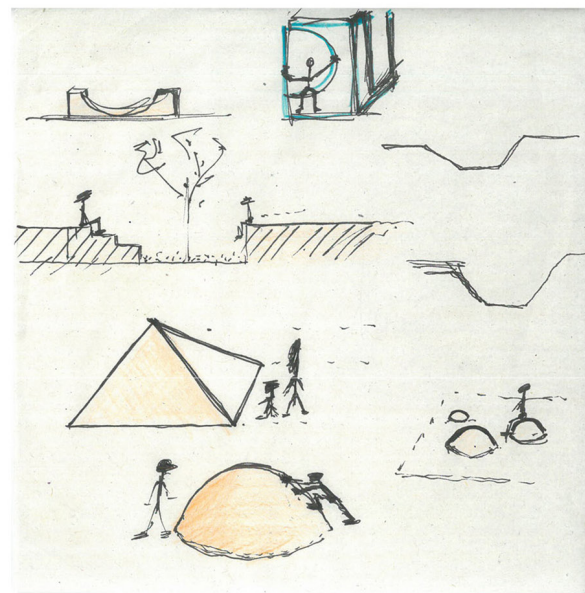
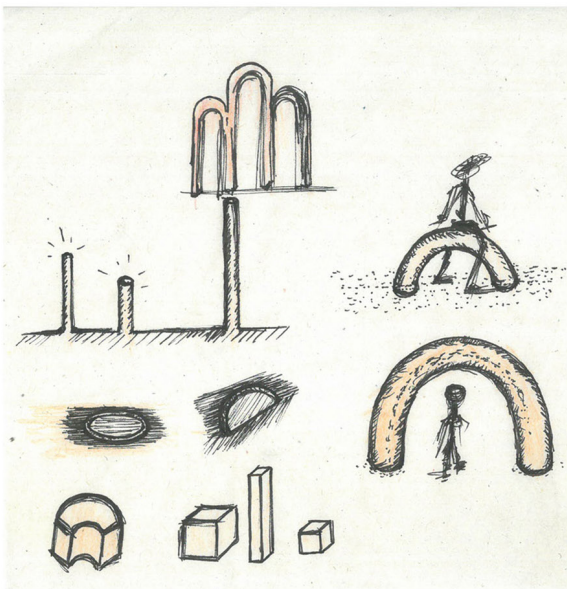
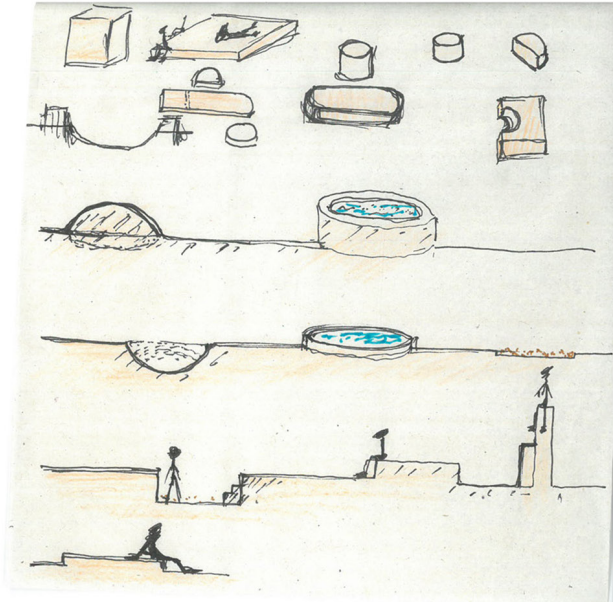
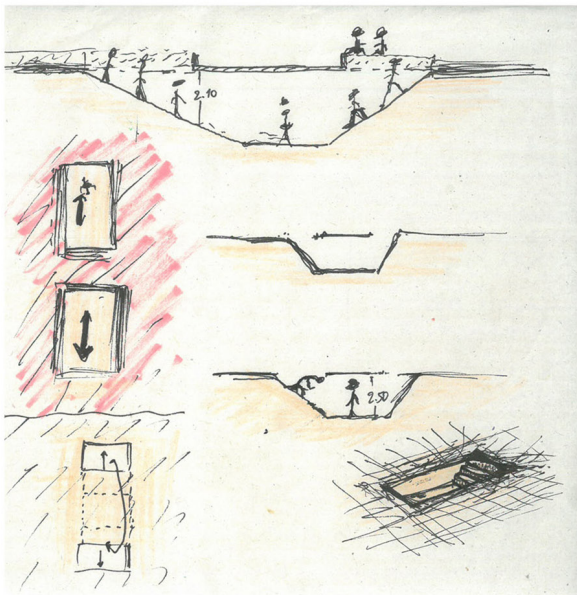

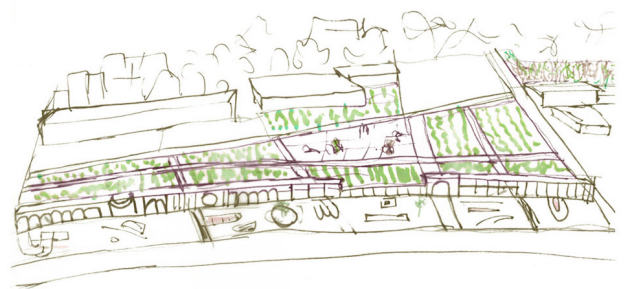
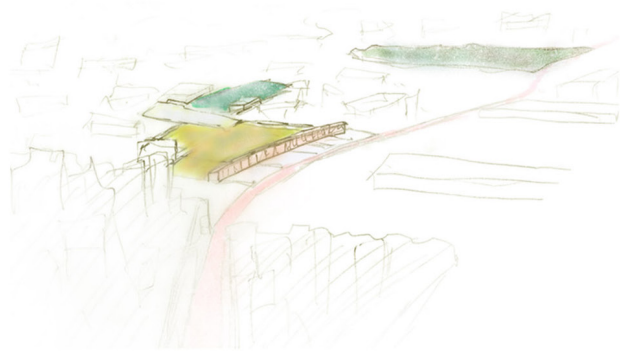
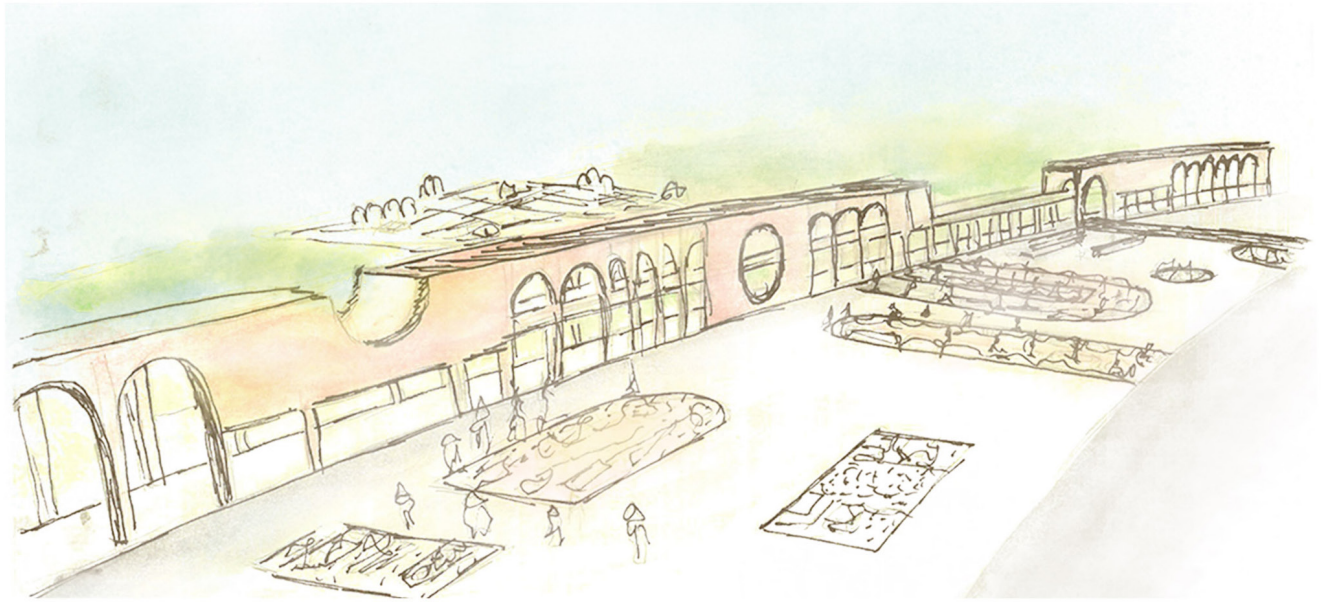

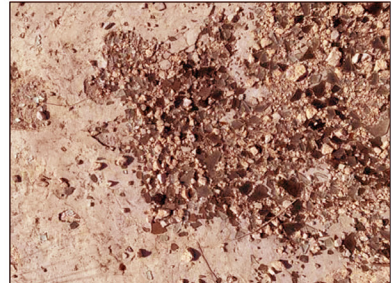
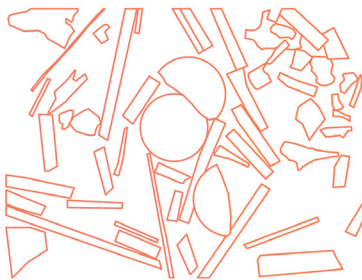
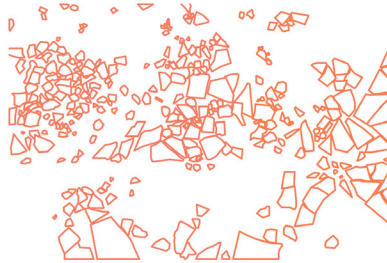

Φαράγγι

Οικόπεδο II

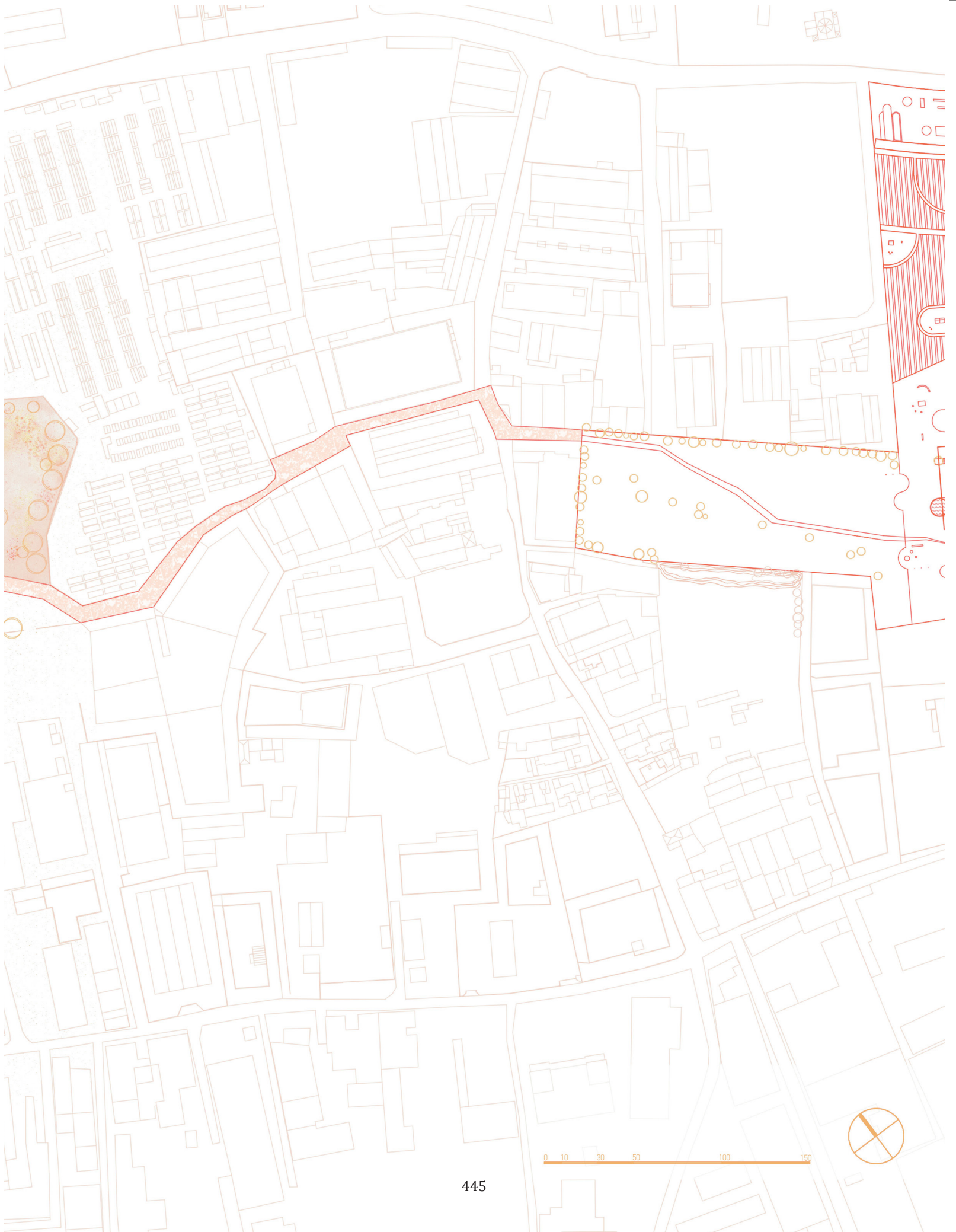

Masterplan

0 10 30 50 100 150

Η άκρη του Φαραγγιού συναντά το ρέμα. Περνάμε στο οικόπεδο II και εξερεύνηση μπορεί τώρα να αλλάξει διεύθυνση, η κίνηση να απλωθεί στο ανάγλυφο, ανάμεσα στα δέντρα ή κατά μήκος του ρέματος. Το ρέμα έχει αλλάξει μορφή, στη θέση του τσιμέντου έχει τοποθετηθεί ήπια βλάστηση, νούφαρα, καλάμια και άλλα φυτοκαθαριστικά φυτά με στόχο να εξυγιάνουν τον υδροφόρο ορίζοντά του.¹⁰

Το οικόπεδο II βρίσκεται στην συμβολή της Αγίας Πολυκάρπου με την Αγίας Άννης, και πρόκειται για το οικόπεδο που σχεδιάζεται η διπλή ανάπλαση του γηπέδου του Παναθηναϊκού. Όπως αναφέραμε νωρίτερα πρόκειται για ένα σχέδιο το οποίο εδώ και χρόνια, και τουλάχιστον την περίοδο που διήρκησε η συγκεκριμένη διπλωματική, έχει μείνει ατελής. Ίχνη αυτής της αναμονής έχουν δημιουργήσει το υπάρχον ανάγλυφο του. Μια τρύπα –αυτή της θεμελίωσης- στη θέση του επερχόμενου εμπορικού κέντρου και ένας λόφος εξαιτίας της. Το ανάγλυφο συμπληρώνεται από μεγάλους σωρούς αντικειμένων/σκουπιδιών, υπολείμματα του καταυλισμού Ρομά που εκδιώχθηκαν από την περιοχή εν όψη της ανάπλασης.

Χρησιμοποιούμε την τρύπα και τον παραγόμενο απ' αυτήν λόφο ως βασικό συνθετικό εργαλείο αναδιαμορφώνοντας το ανάγλυφο. Η κίνηση δεν είναι πλέον ευθύγραμμη/ορθολογική, αλλά κατά τόπους λαβυρινθώδης. Ο ορίζοντας χάνεται και ο κατακόρυφος άξονας γίνεται αναπόσπαστο κομμάτι της κίνησης. Ψυχομετρικές διαφορές, λοφίσκοι λοφάκια και βαθουλώματα εμπλέκουν το σώμα στο έδαφος. Γίνομαι τώρα ένα με το περιβάλλον, δεν κυριαρχώ σε αυτό. Ταυτόχρονα το παραγμένο ανάγλυφο, δημιουργεί μια ακόμα οπτική πρόκληση προς τον επίπεδο Ελαιώνα.

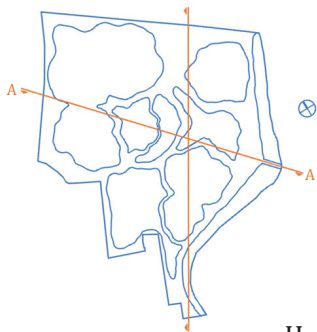
Ενώ από την πλευρά της Αγίας Άννης- οι ψηλοί λόφοι- λειτουργούν ως οπτικό και ηχητικό όριο.

Στις παρυφές των λόφων εμφανίζεται ο χαρακτήρας του συλλογικού ενώ πιο ψηλά αφήνεται χώρος για απομόνωση και περισυλλογή. Ανεβαίνοντας τους λόφους κρυμμένες ανάμεσα στα δέντρα ή στις κορυφές τους συναντάμε κάποιες μικρές τσιμεντένιες κατασκευές στα μέτρα του σώματος. Είναι κατά βάση για έναν άνθρωπο, να κάτσει, να σταθεί για λίγο ή να κουρνιαώσει μέσα τους.

Το επόμενο συνθετικό εργαλείο της σύνθεσης είναι οι φυτεύσεις. Πυκνώσεις δασώδους και αραιώσεις που προοιδαίνουν σε λιβάδι, χαμηλές φυτεύσεις και βότانا που εναλλάσσονται με πιο οργανωμένη φύτευση απλώνονται στο ανάγλυφο. Πολλά από τα φυτικά είδη που χρησιμοποιούμε έχουν τον χαρακτήρα του βρώσιμου παράγοντας καρπούς (λεμονιές, αμυγδαλιές, βότανα).

10. «Η φυτοθεραπεία "εκμεταλλεύεται" τις φυσικές διαδικασίες των φυτών και συνεπώς απαιτεί λιγότερο εξοπλισμό και εργασία σε σχέση με άλλες μεθόδους, αφού τα φυτά είναι εκείνα που κάνουν το μεγαλύτερο μέρος της απορρύπανσης» (Κυριακοπούλου, Παπαδάκος 2019)

Η συγκεκριμένη επιλογή αποκαλύπτει και την κύρια χρήση του οικοπέδου II αυτή της τροφής και της ταφής. Οι καρποί που συναντάμε έχουν παραχθεί μέσα στον βιολογικό κύκλο που συμμετέχει και ο θανών. Σε αντίστροφη με τη σιχασιά του να φάω τα ραδίκια μπαίνει το ερώτημα: και αν τα τρώγαμε ;

Ο χώρος εδώ λειτουργεί σαν πεδίο ταφής στα πρότυπα της φυσικής ταφής, πρόκειται για την διαδικασία ταφής όπου το σώμα του νεκρού ατόμου τοποθετείται στο έδαφος για να αποσυντεθεί φυσικά. Στην διαδικασία προετοιμασίας και ταφής συχνά συμμετέχουν και οι οικείοι του.

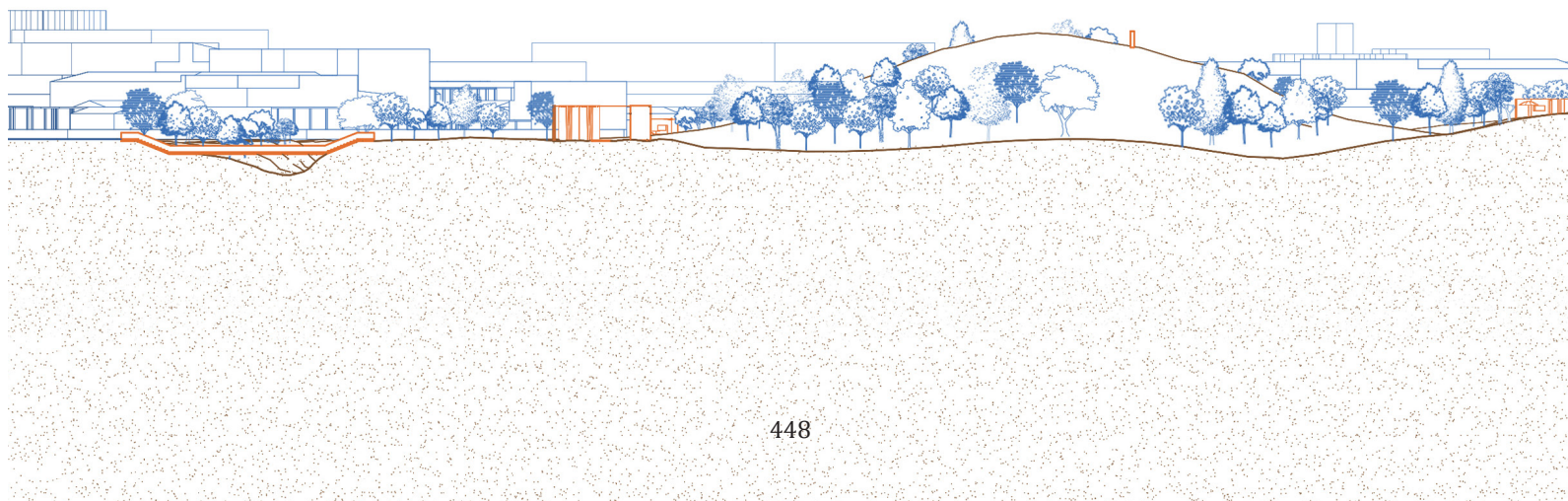
Το πρόγραμμα του ταφείου αν και μπορεί να λειτουργήσει αυτόνομα με την πρόσβαση από την Αγίου Πολυκάρπου, η πομπή που φανταζόμαστε ξεκινάει από το οικόπεδο I.

Ο νεκρός έρχεται στον Ελαιώνα από το κέντρο της πόλης, φτάνει στην στοά που λειτουργεί ως Πύλη/Είσοδος και περνάει από όλα τα υπόλοιπα στάδια που εξελίσσονται εκεί και περιγράψαμε παραπάνω. (καλλιέργεια, πλατεία, λιβάδι, φαράγγι)

Έχοντας στο μυαλό μας την εικονοποιία του Μεσαιωνικού νεκροταφείου, το οικόπεδο I λειτουργεί ως σκηνικό που παραλαμβάνει αυτές τις ετερόκλητες χρήσεις. Μπορεί να μοιάζει αντιφατικό και παράξενο σήμερα, πλάι σε ένα παζάρι ρακοσυλλεκτών να περνάει η πομπή μιας κηδείας, είναι όμως μόνο μια σύμπτωση που θα μπορούσε να συμβαίνει, ή όχι τη μέρα του παζαριού.

Η πομπή διασχίζοντας το Φαράγγι, φτάνει στο οικόπεδο II. Περνώντας το ρέμα καταλήγει στο σημείο προετοιμασίας (σαβάνωμα, λουλούδια, νεκροστόλισμα) του σώματος, εκεί η σωρός ετοιμάζεται/αποχαιρετάται από τους οικείους και ακολουθεί η ταφή της ανάμεσα στα δέντρα ή στα πλατώματα.

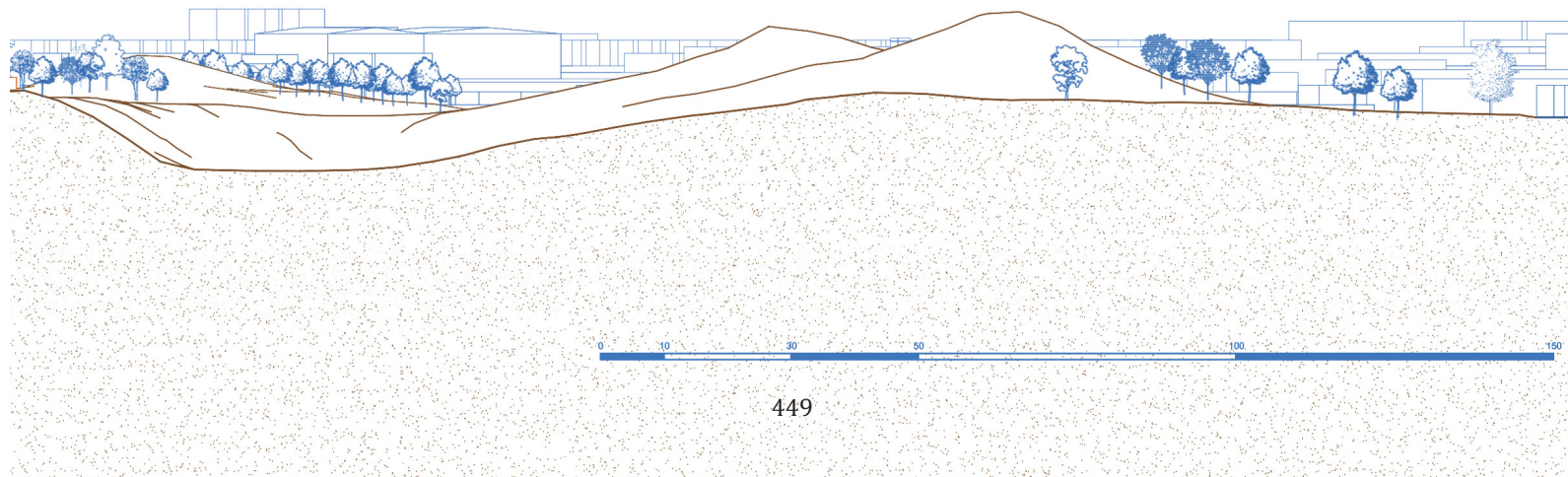
Η πομπή καταλήγει στο συλλογικό γεύμα. Η συνήθεια του συν-τρώγω που

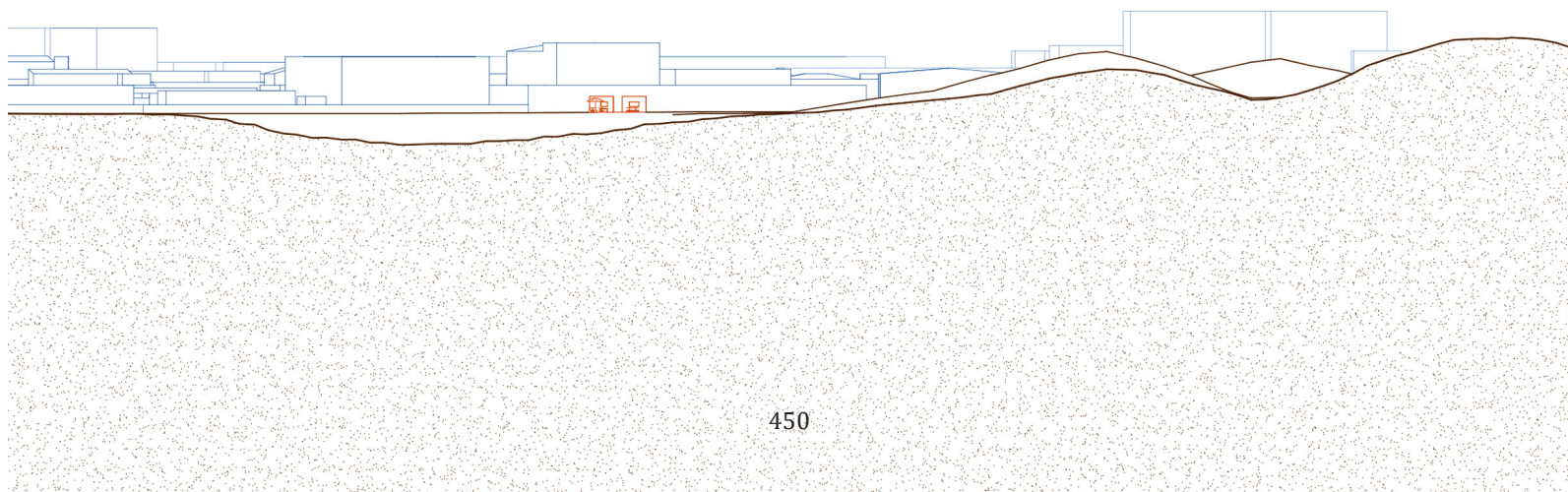
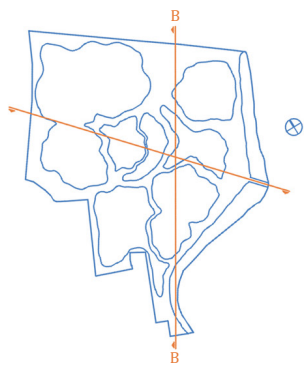

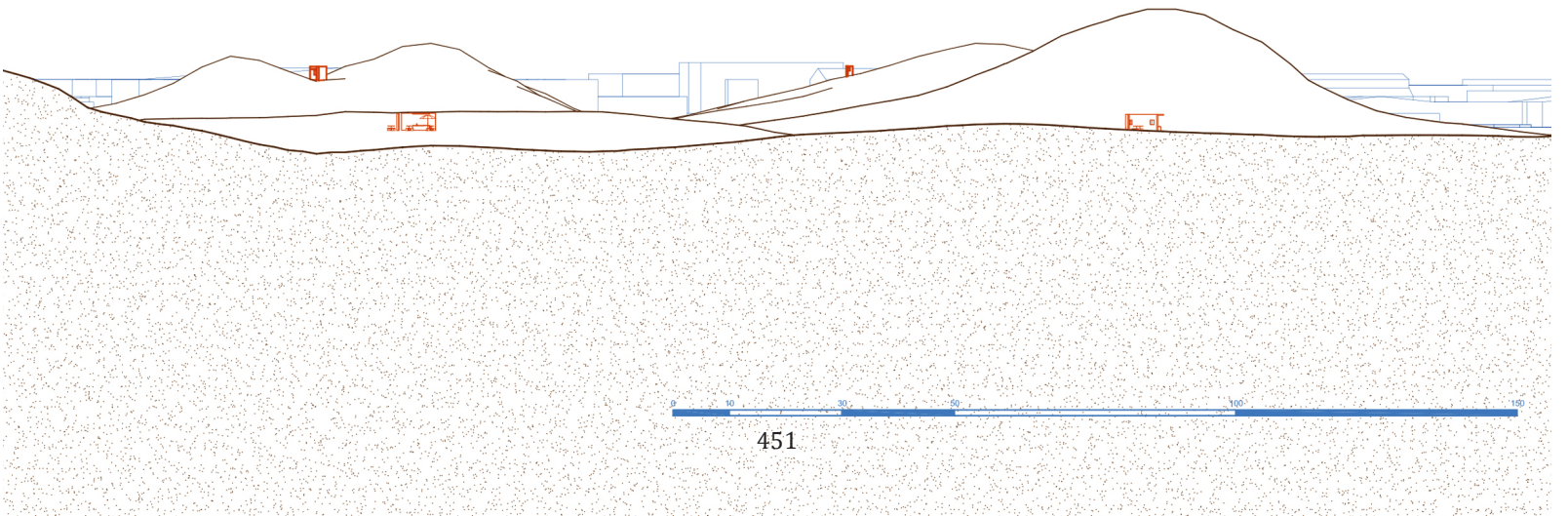
εμφανίζεται και στη παραδοσιακή κηδεία, ακολουθεί και άλλες «τελετουργικές» στιγμές της ζωής (γάμοι, γιορτές, Κυριακάτικα τραπέζια) Μέσα από καταστάσεις συμποσιασμών η τροφή γίνεται έκφραση κοινωνικότητας και συλλογικότητας, βρισκόμαστε γύρω από ένα τραπέζι , απολαμβάνουμε την τροφή και αλληλοεπιδρούμε καθώς τρώμε.

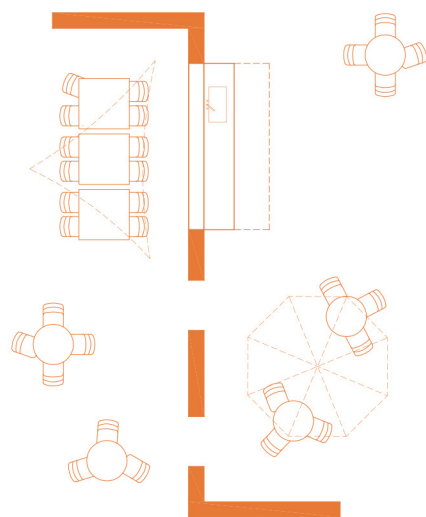
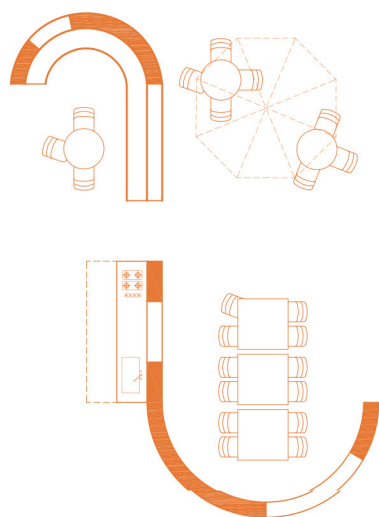
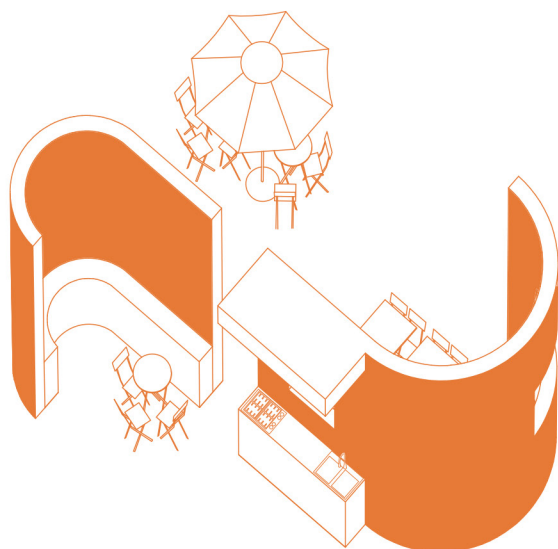
Εδώ μια στοιχειώδης υποδομή υπαίθριας κουζίνας επενδύεται με καθημερινά αντικείμενα σχετικά ευτελούς αξίας, που μπορούν να μετακινηθούν ευκολά (μια πτυσσόμενη καρέκλα, δύο -διαφορετικά μεταξύ τους τραπέζια-, αυτό που θα έφερνε ο καθένας από το σπίτι του). Η τροφή μπορεί να ετοιμάζεται κατά ένα μέρος στις Κουζίνες ή να έρχεται έτοιμη απ'έξω στα πρότυπα του πικνίκ.

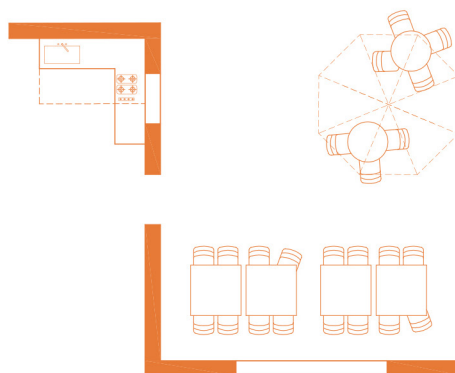
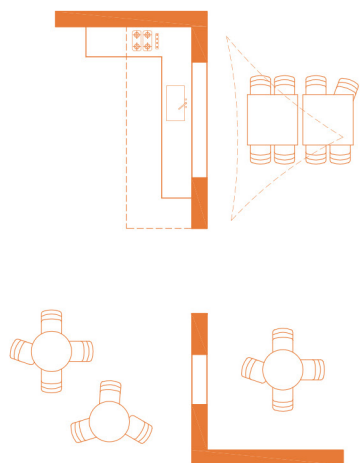
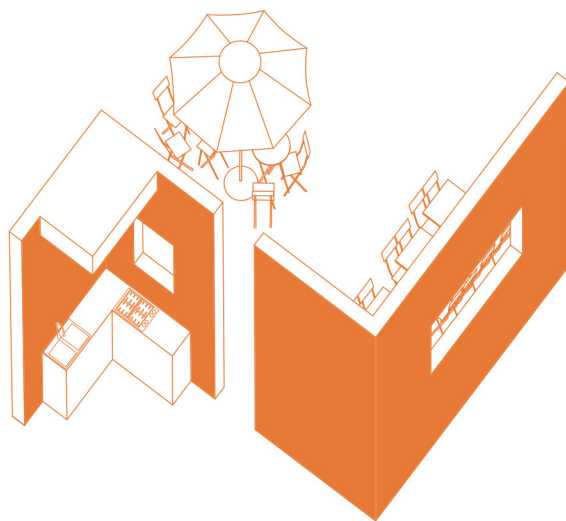
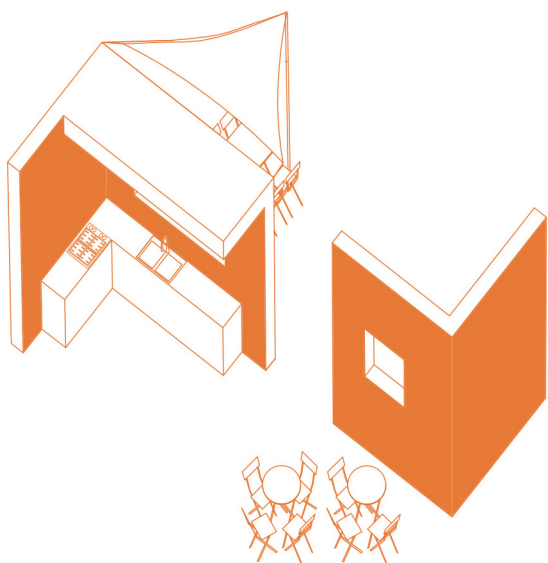
Το στοιχείο της τροφής εμφανίζεται εδώ με δυο τρόπους, άμεσα- μέσω του συλλογικού γεύματος και έμμεσα, μέσω της ενσωμάτωσης του θανόντος. Ή αλλιώς από τα Ραδίκια στις λεμονιές.

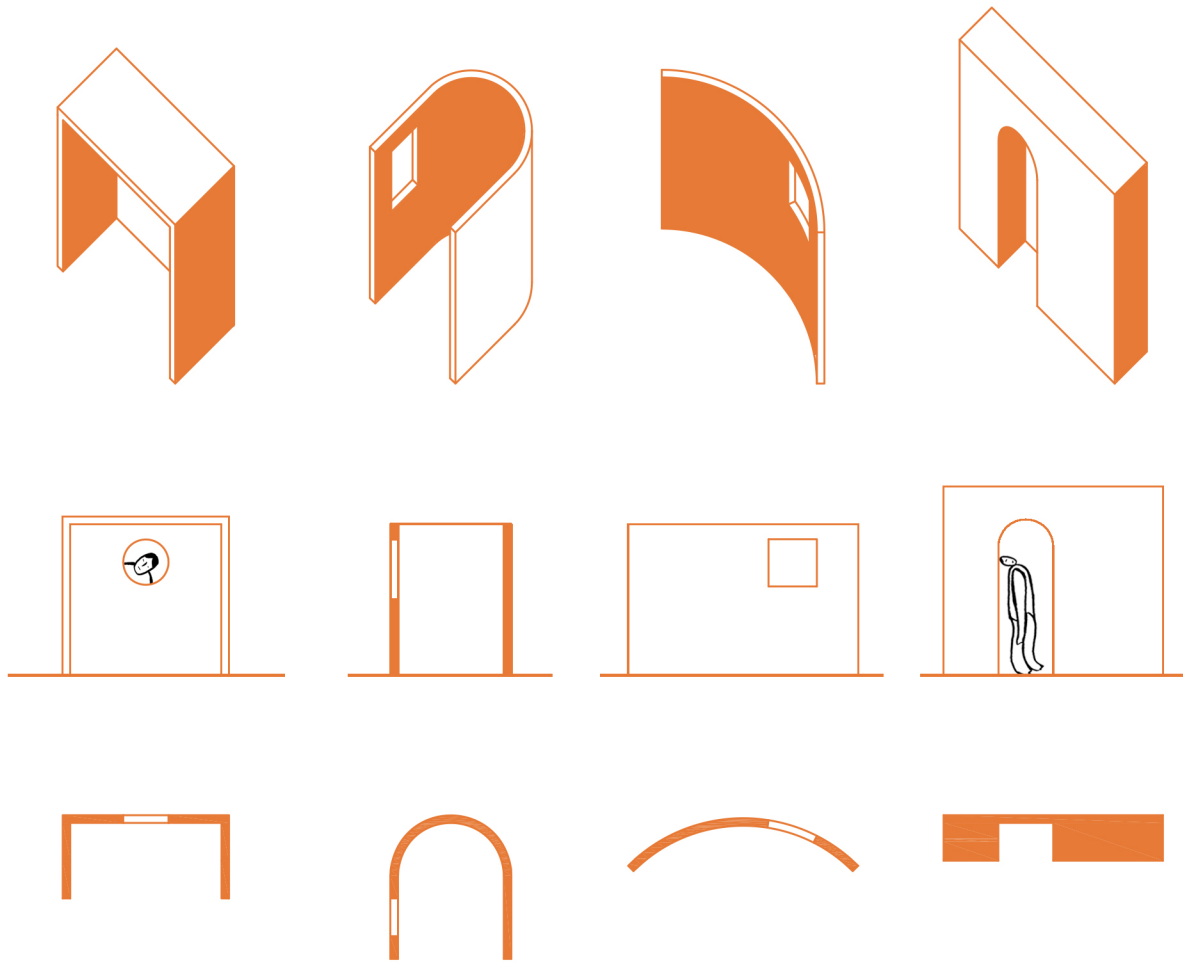

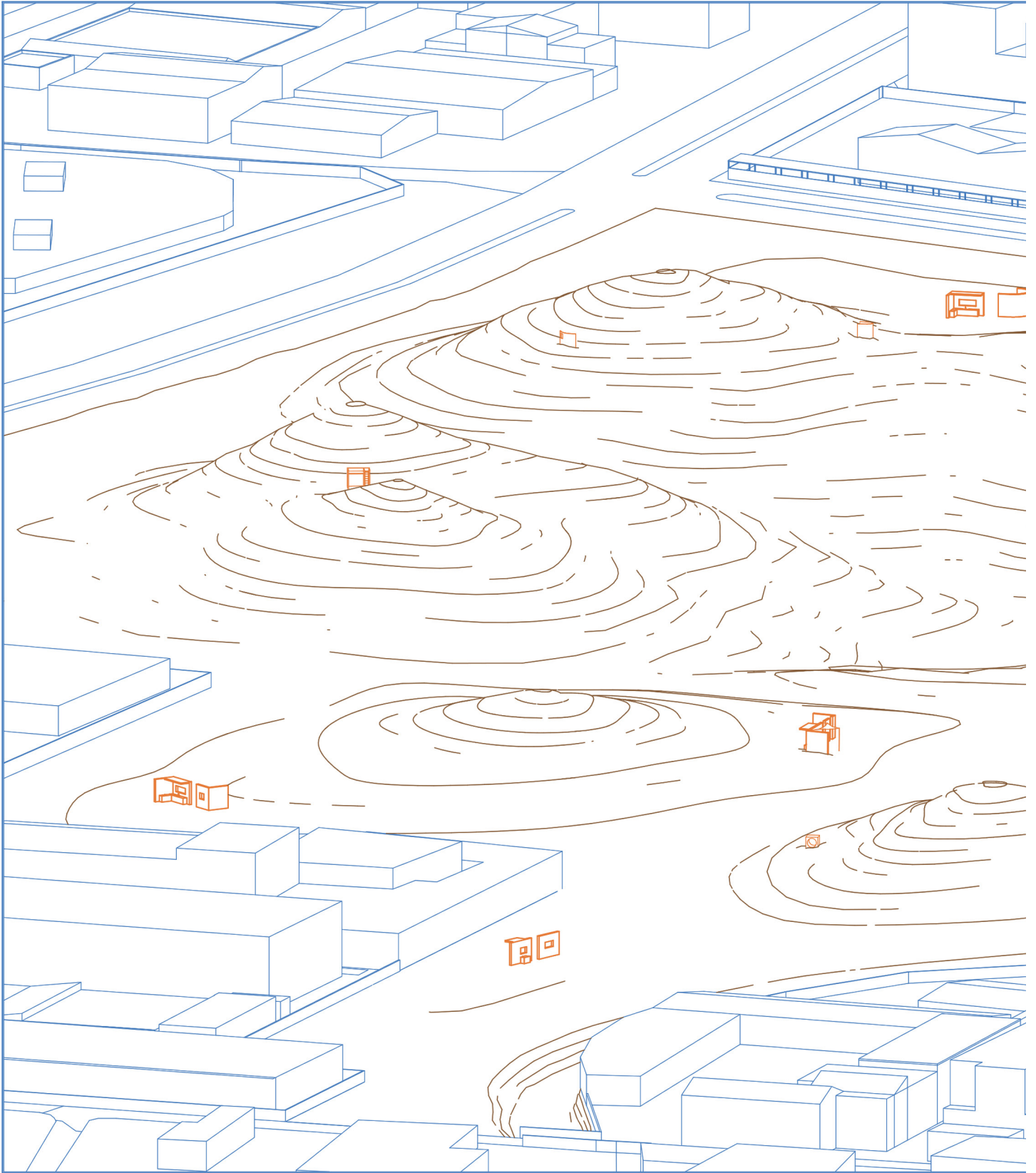

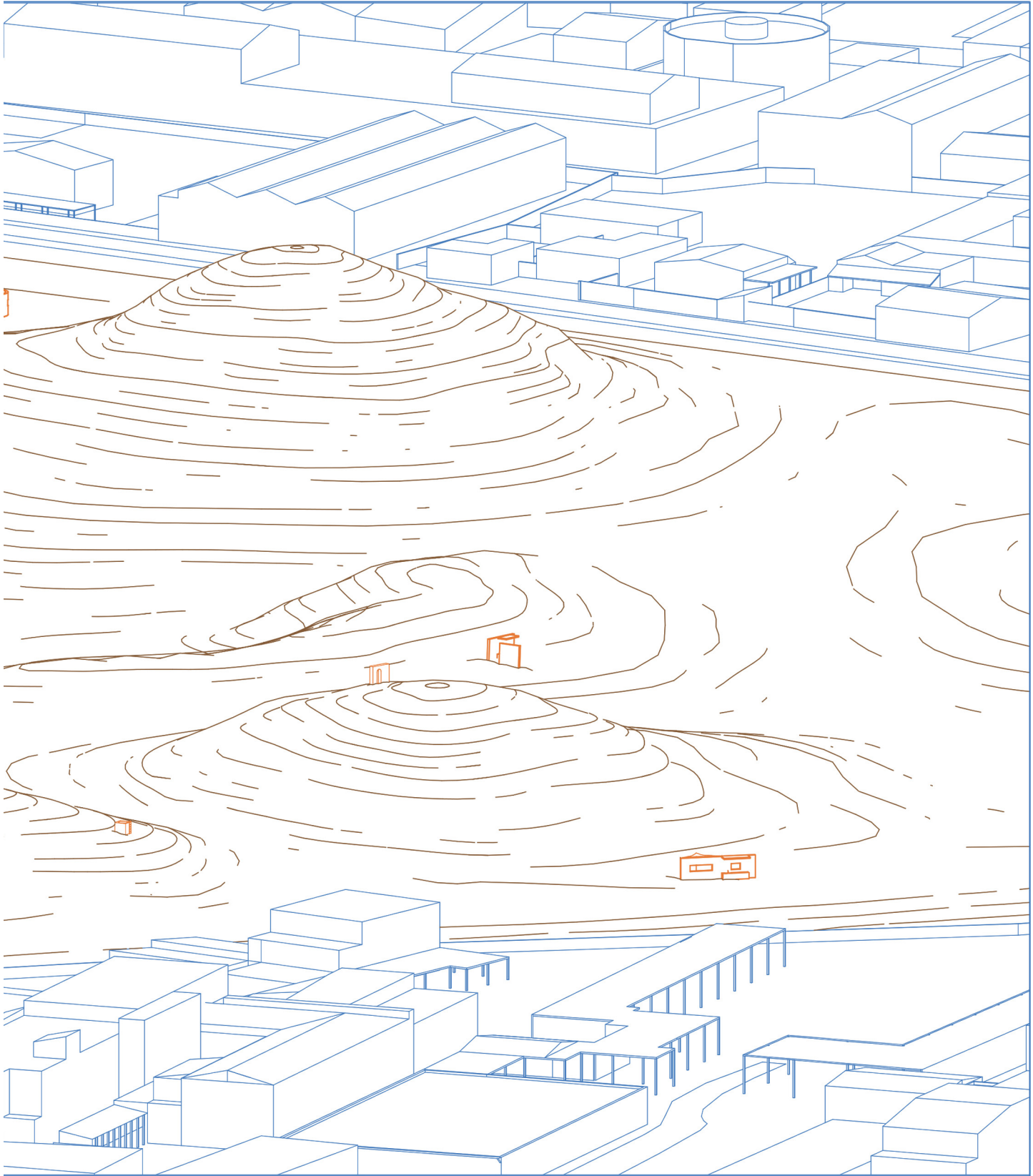

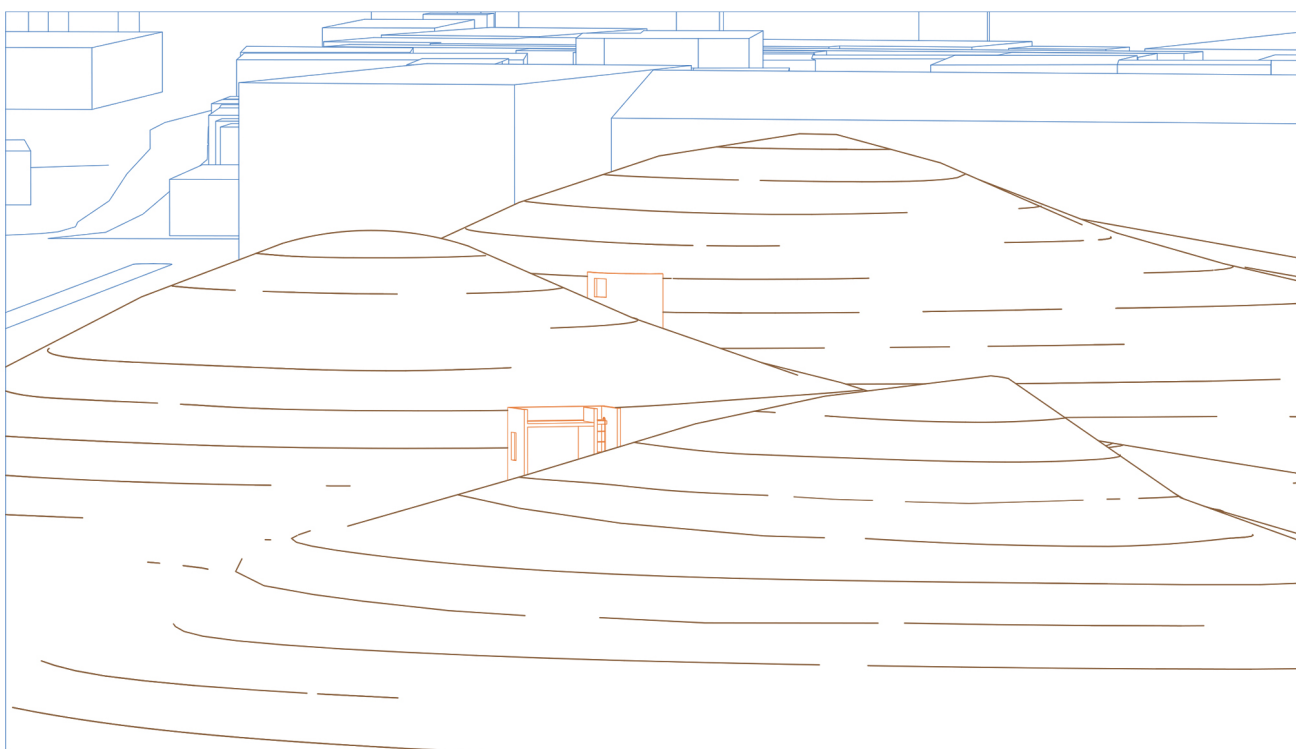
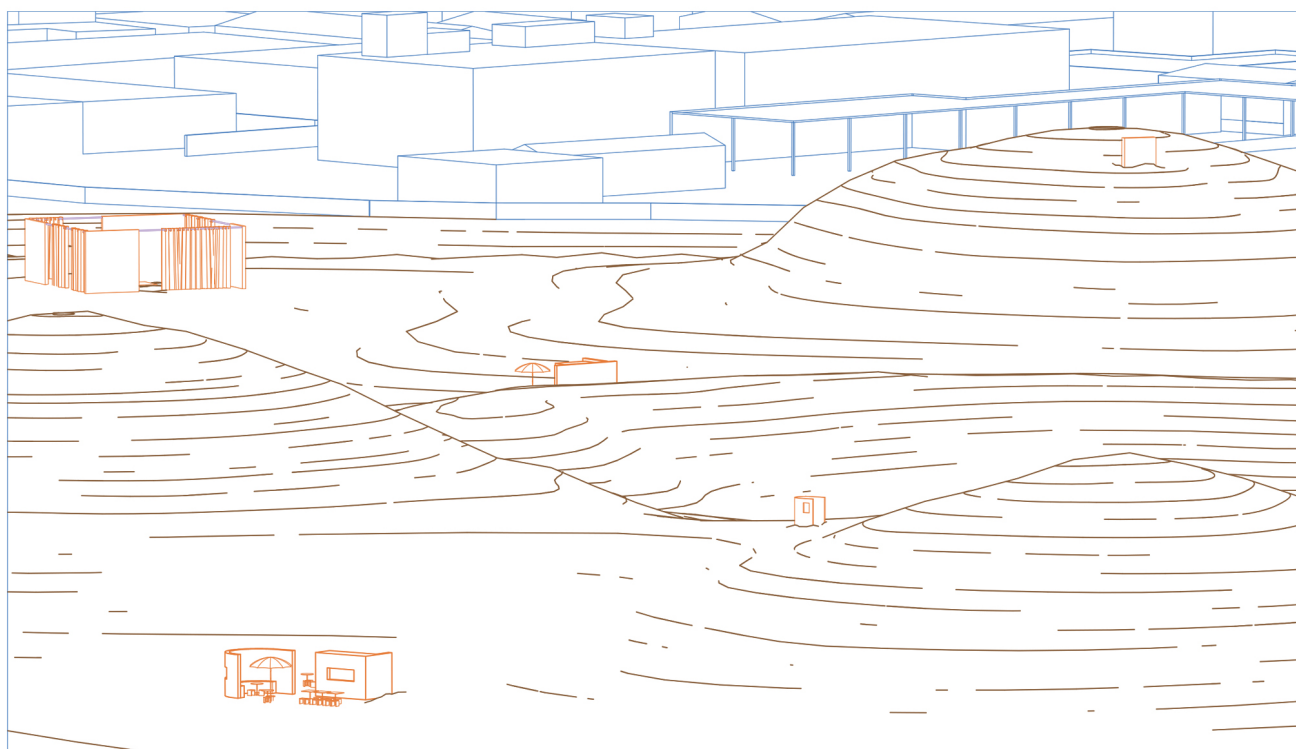

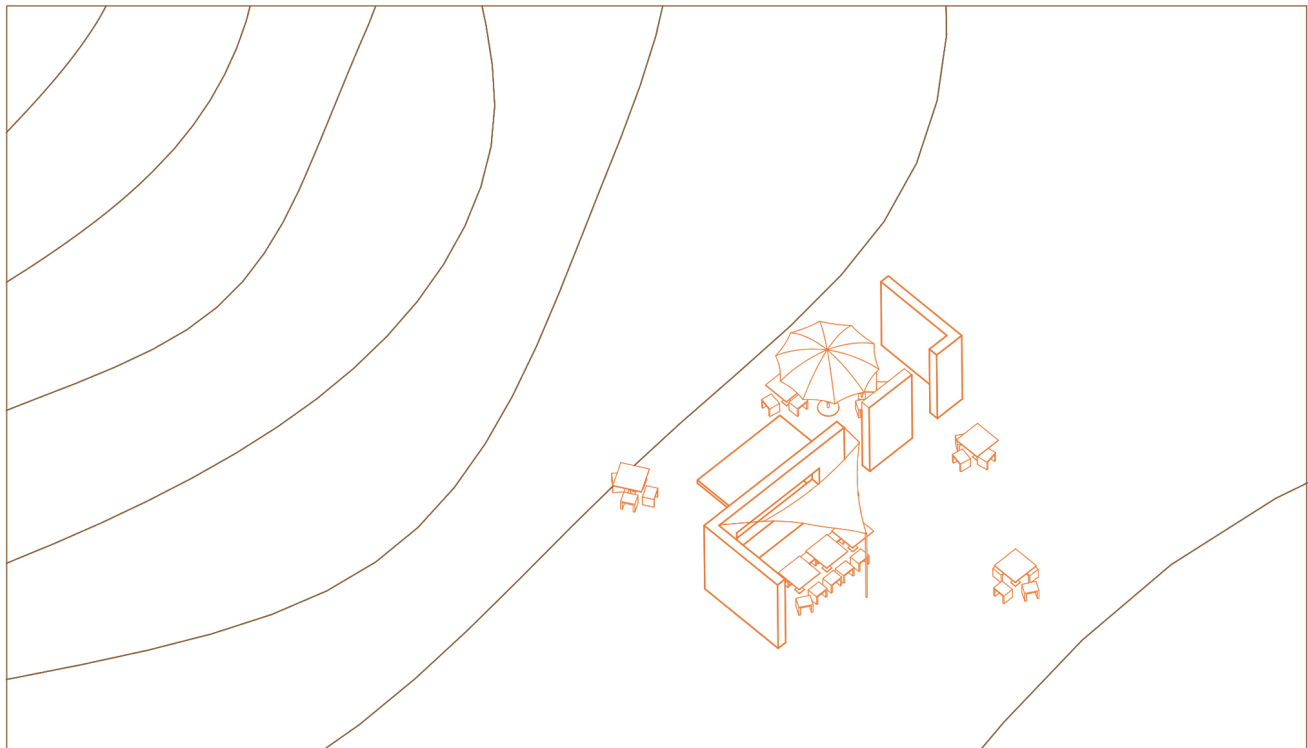
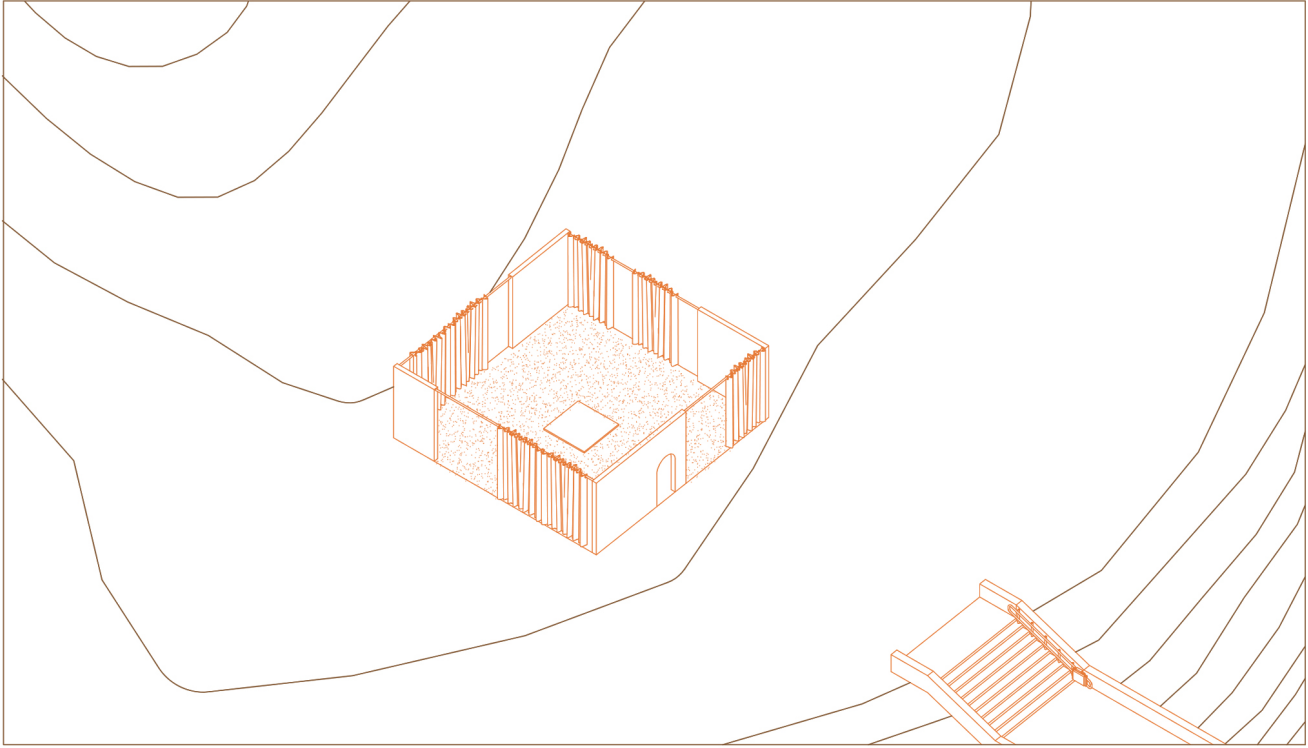

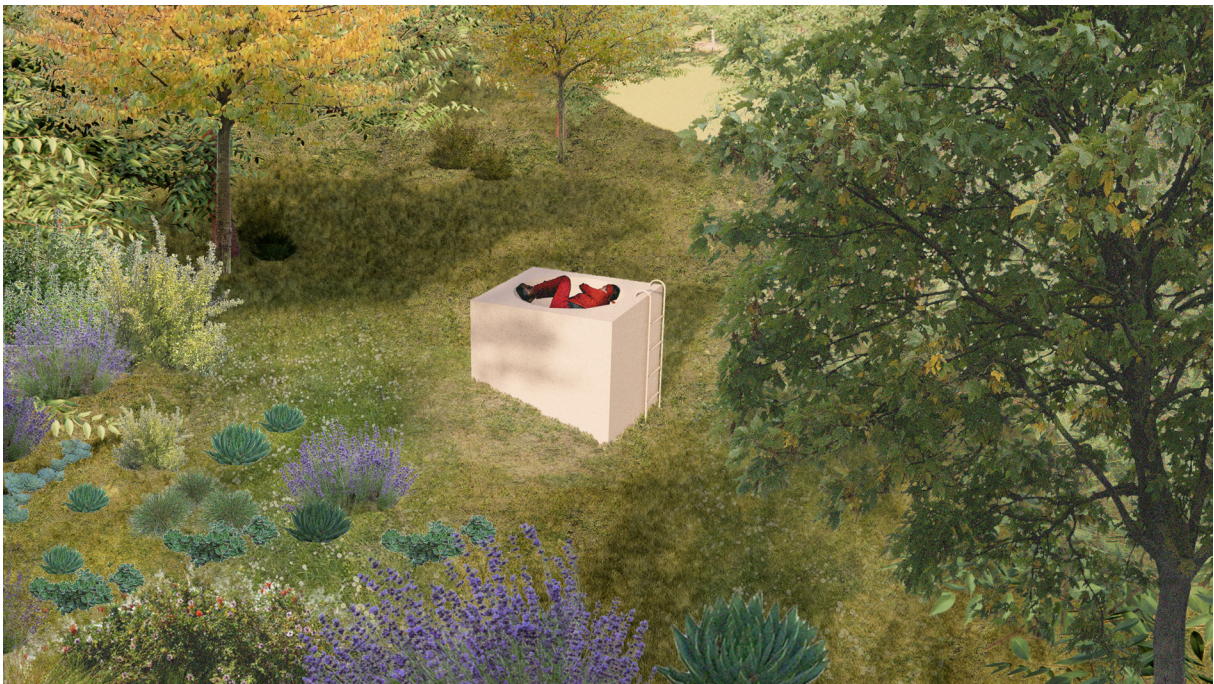

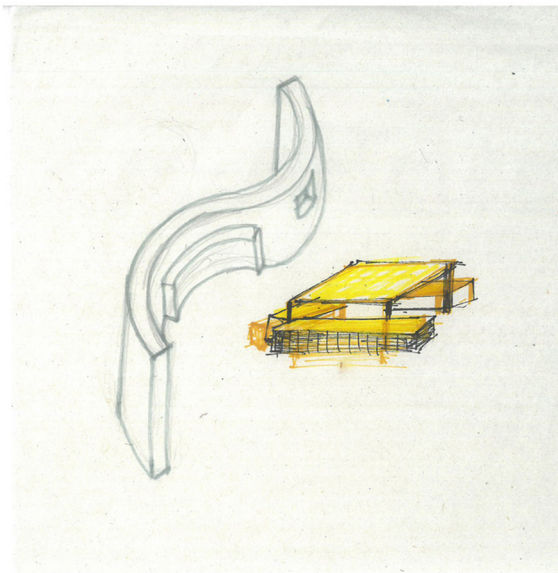
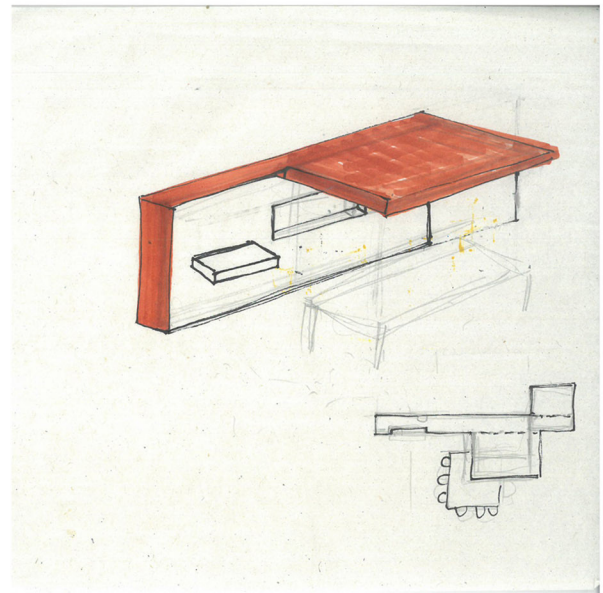
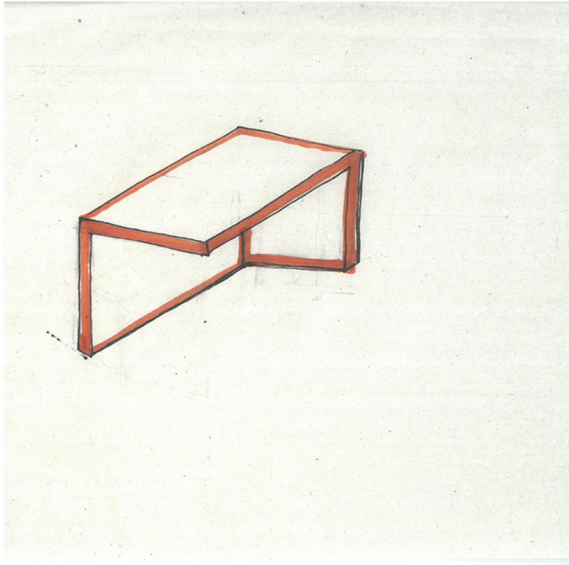

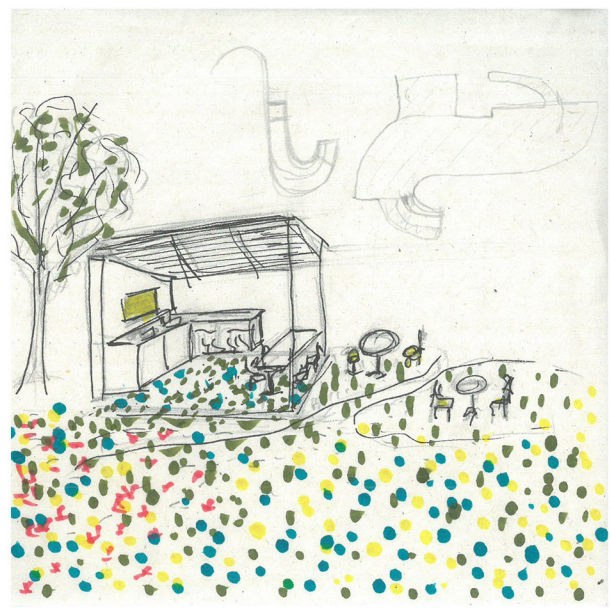
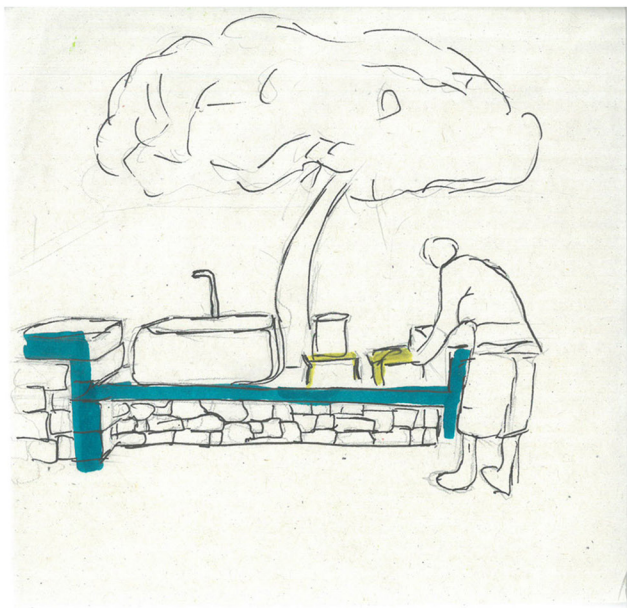
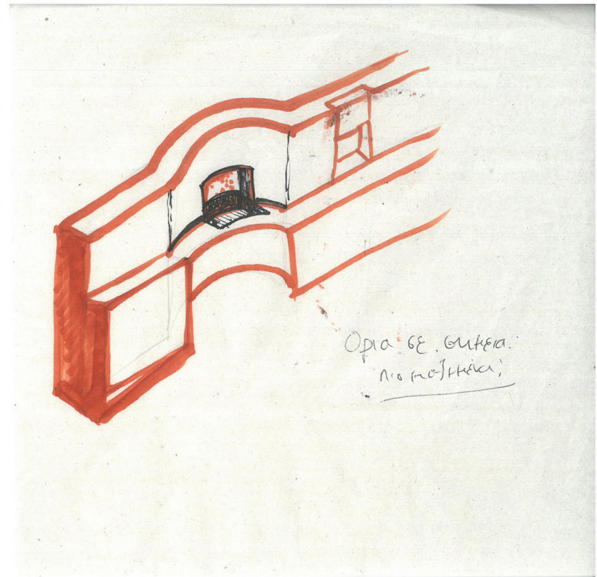
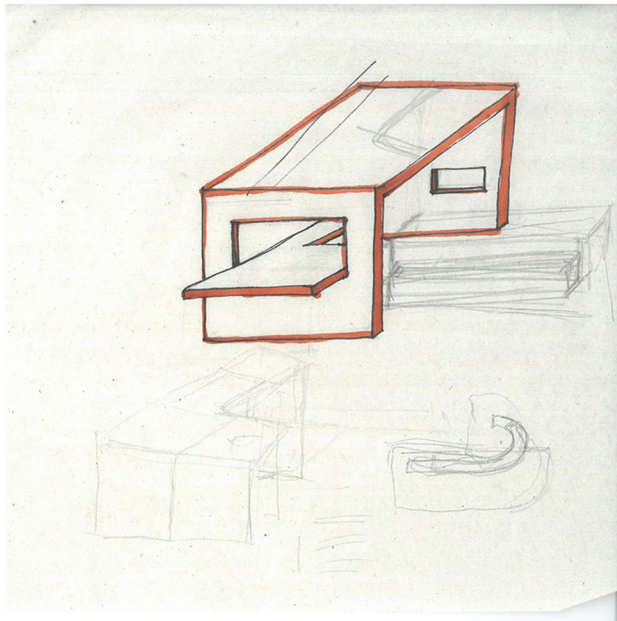

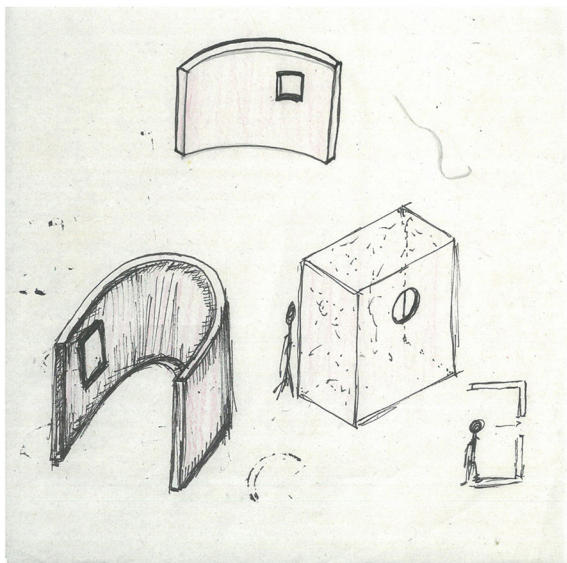
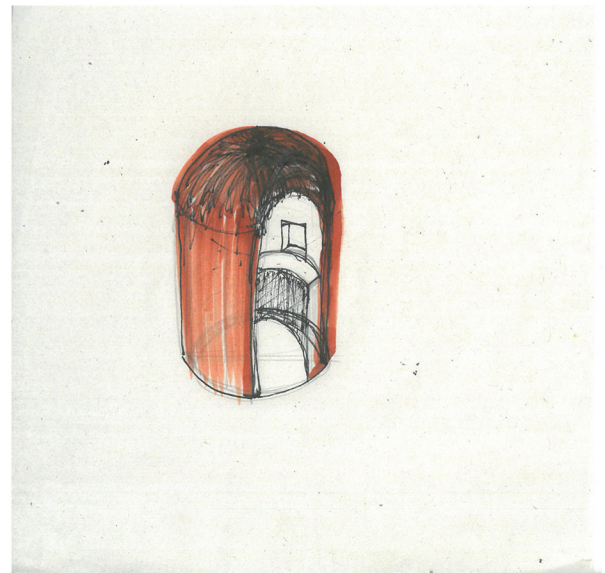
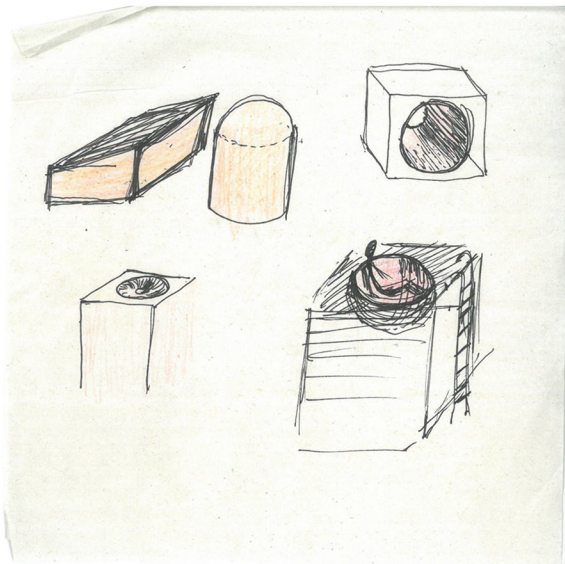

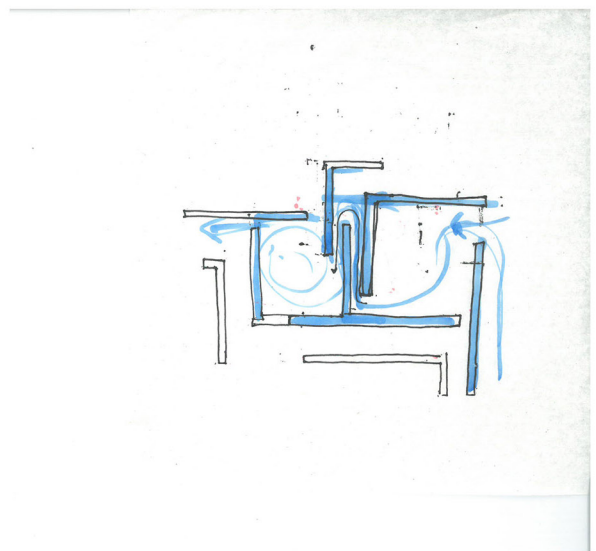
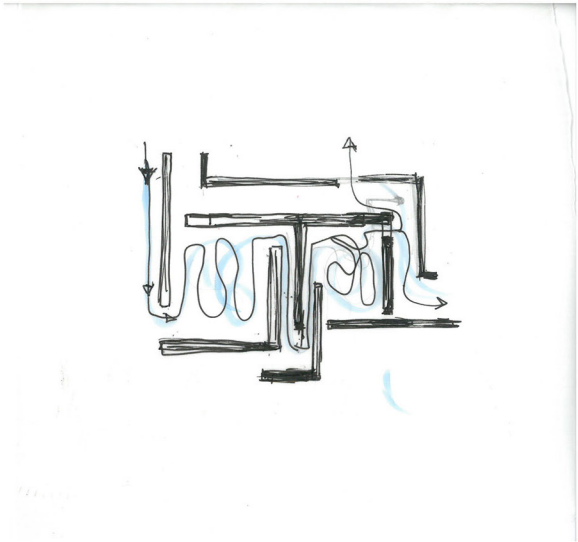
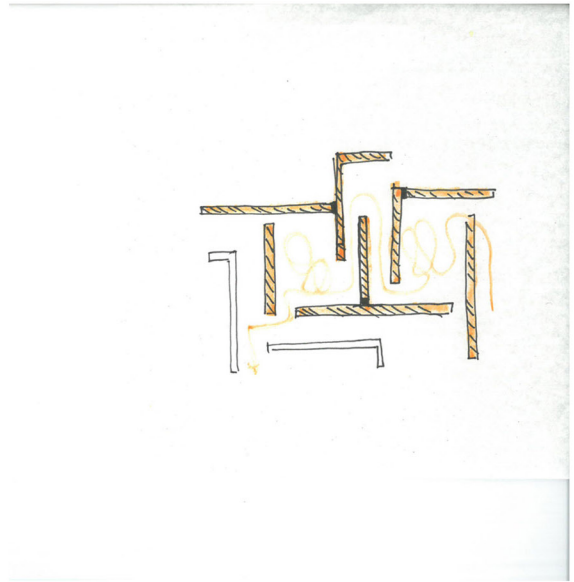
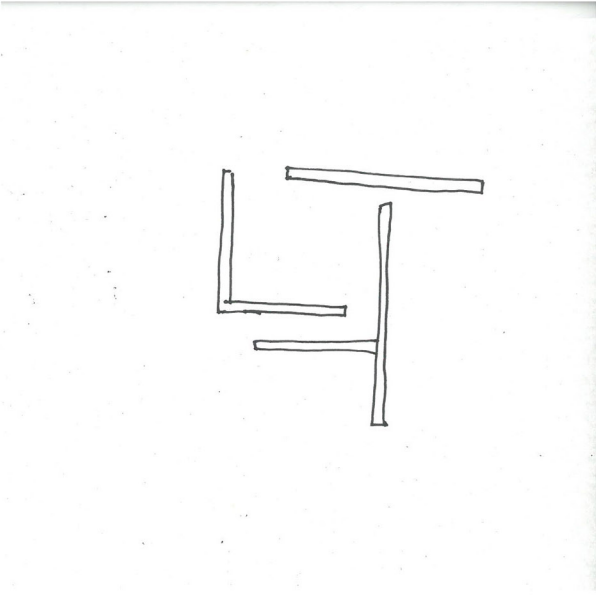

Βιβλιογραφικές Πηγές

1.

- Μακρυνιώτη, Δ. (2008). Εισαγωγή: κοινωνικές και πολιτικές μορφές διαχείρισης της θνητότητας. Στο Δ. Μακρυνιώτη, επιμ., *Περί Θανάτου. Η πολιτική διαχείριση της θνητότητας*. Αθήνα: Νήσος, σσ. 13-72
- Gorer, G. (2008). Η πορνογραφία του θανάτου. Στο Δ. Μακρυνιώτη, επιμ., *Περί Θανάτου. Η πολιτική διαχείριση της θνητότητας*. Αθήνα: Νήσος, σσ. 73-82
- Baudrillard, J. (2008). Η συμβολική ανταλλαγή και ο θάνατος. Στο Δ. Μακρυνιώτη, επιμ., *Περί Θανάτου. Η πολιτική διαχείριση της θνητότητας*. Αθήνα: Νήσος, σσ. 99-130
- Bauman, Z. (2008). Θνητότητα, αθανασία και άλλες στρατηγικές ζωής. Στο Δ. Μακρυνιώτη, επιμ., *Περί Θανάτου. Η πολιτική διαχείριση της θνητότητας*. Αθήνα: Νήσος, σσ. 131-163
- Cocklin, B. A. (2008). «Αυτό είναι το σώμα μας, αυτή ήταν η συνήθειά μας»: Νεκρικός κανιβαλισμός σε μια κοινωνία του Αμαζονίου. Στο Δ. Μακρυνιώτη, επιμ., *Περί Θανάτου. Η πολιτική διαχείριση της θνητότητας*. Αθήνα: Νήσος, σσ. 267-290
- Λιερός, Γ. (2020). Μεταμορφώσεις του θανάτου στη νεωτερικότητα. Στο Β. Δαρούσος κ.ά., επιμ., *Kaboom. Ημερολόγια πριν από τη μεγάλη έκρηξη*. Αθήνα: Kaboom, σσ. 177-200
- Harraway, D. J. (2008) *When Species Meet*. [διαδίκτυο] Minneapolis: University of Minnesota Press. Διαθέσιμο στο <https://www.upress.umn.edu/book-division/books/when-species-meet> [Πρόσβαση 21/6/2022]
- Harraway, D. J. (2015) Γίγνεσθαι-ζώο ή να βάλει κανείς ένα εικοστό τρίτο δοχείο; Στο: Ζ. Κοτιώνης και Γ. Τζιρτζιλάκης, επιμ., *Συμβιώσεις. Η αρχιτεκτονική στην εποχή των φυσικοπολιτισμών*. Αθήνα: Καστανιώτη, σσ. 15-29
- Federici, S. (2014). *Ο Κάλμπαν και η Μάγισσα: Γυναίκες, Σώμα και πρωταρχική Συσσώρευση*. Μτφ. Ι. Γραμμένου, Λ. Γυϊόκα και Π. Μπίκας. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις των ξένων.
- Αριές, Φ. (2009). *Ο άνθρωπος ενώπιον του θανάτου (πρωτος τόμος). Η εποχή των κοιμώμενων*. Μτφ. Θ. Νικολαΐδης. Αθήνα: Εστία
- Κουμαριανού, Μ. Κ. (2008). *Το φαντασιακό του θανάτου στη σύγχρονη Ελλάδα*. Αθήνα: Δωδώνη
- Westfall, R. S. (1993). *Η συγκρότηση της σύγχρονης επιστήμης*. Μτφ. Κ. Ζήση. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης
- Latour, R. B. (2000). *Ουδέποτε υπήρξαμε μοντέρνοι*. Μτφ. Φ. Τερζάκης. Αθήνα: Σύναλμα
- Rumble, H. et al. (2014). *Disposal or dispersal? Environmentalism and final treatment of the British dead*. Mortality [διαδίκτυο]. Διαθέσιμο στο <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13576275.2014.920315> [Πρόσβαση 21/6/22]

2.

Ρωπαΐτου - Τσαπαρέλη, Ζ. (2006). *Ο Ελαιώνας της Αθήνας*. Αθήνα : Φιλιππότη

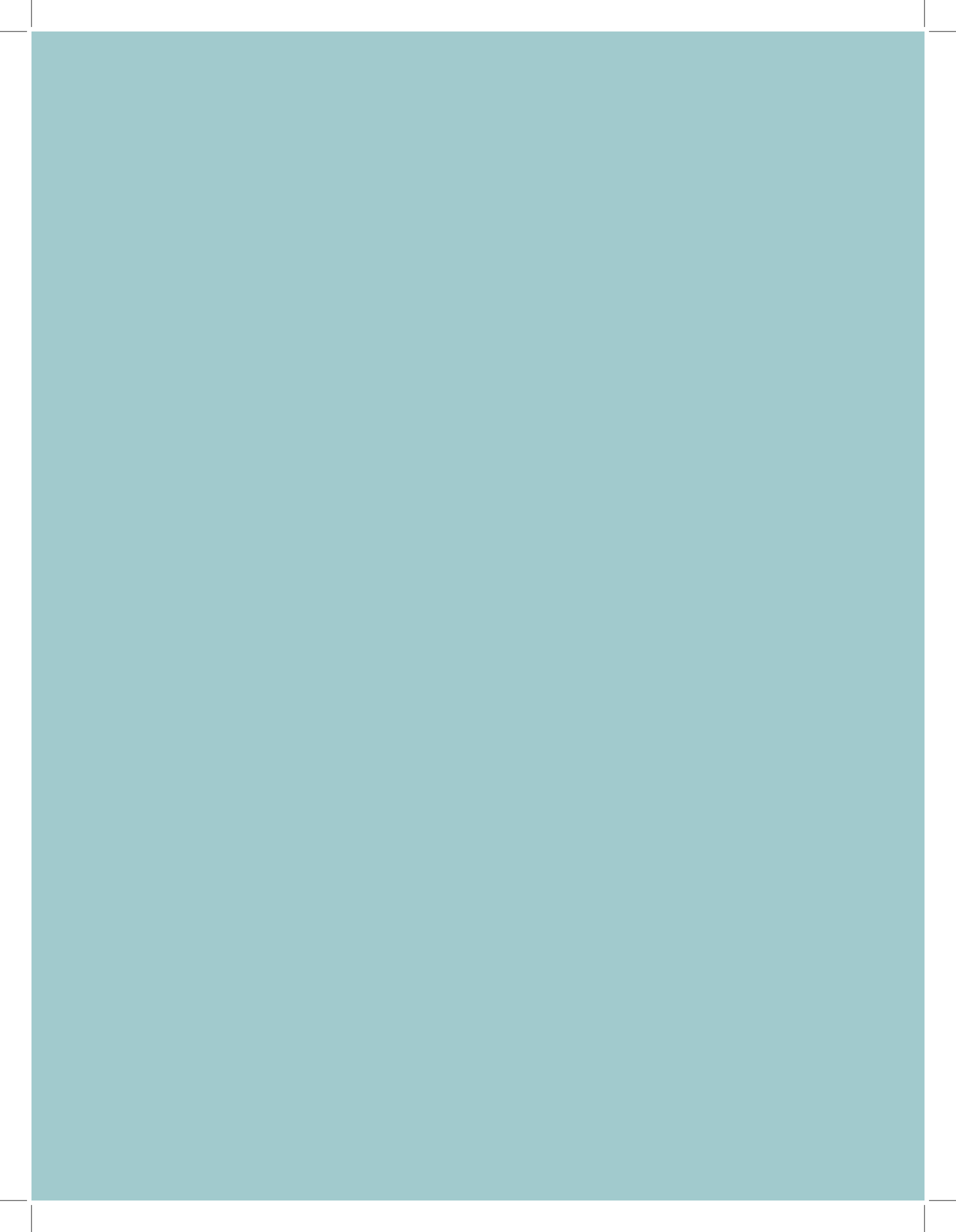
Πολυχρονόπουλος, Δ. (2006). Αστικά Κενά: Το κενό ως τόπος. Στο Ό. Σημαιοφορίδου και Γ. Καλομηνίδης, επιμ., *Αρχιτέκτονες, ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ*, (55Β). Αθήνα : Σωτήρης Δημακόπουλος, σσ. 56-58

Παπαμιχελάκης, Ε. (2019) *Η παρουσία της απουσίας στην πόλη, ερμηνεύοντας το αστικό κενό*. Ερευνητική Μεταπτυχιακή εργασία. Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών Πανεπιστημίου Πατρών

Μελιτά, Δ. Ι.(2017). *Αξιοποίηση μεγάλων αστικών κενών - Η περίπτωση του Ελαιώνα της Αττικής*. Διπλ. εργασία. Τμήμα Μηχ. Χωροταξίας-Πολεοδομίας και περι/κης ανάπτυξης. Παν. Θεσσαλίας

Τσάδαρη Σ. (2019). *Αστικοί μετασχηματισμοί στην εποχή της κρίσης, με αφορμή τις μεταλλαγές των δραστηριοτήτων και των πολεοδομικών πολιτικών στον Ελαιώνα της Αθήνας*. Διδακτορική διατριβή. Σχολή Αρχ. Μηχ. ΕΜΠ

Αναγνωστόπουλος, Α. , Μερσιάδου, Μ., Μιχαηλίδης, Μ. (2019). *Αγορά ρακοσυλλεκτών, Ομόνοια/Μινιόν*. Διπλ. εργασία. Σχολή Αρχ. Μηχ. ΕΜΠ

Ευχαριστούμε πολύ

τον επιβλεποντά μας, Κ. Πανηγύρη

την Ασημίνα, τον Πάνο, τη Βασιλική, την Εύη, την Ελένη, την Αριάδνη, την Αντιγόνη, την Ευφροσύνη, τη Σοφία-Μυρτώ, τη Μυρτώ, την Αντιγόνη, τον Μιχάλη, τον Νίκο, την Ηριάννα, τους Γιάννηδες

τη Γιάννα, τη Βούλα, τον Γιώργο

